

Under Harjas fane

Arkæologi af hjertens lyst

Harjas 50 års jubilæum
Forlaget Ravnerock

Harjas 50 års jubilæum

Forlaget Ravnerock

Under Harjas fane

- Arkæologi af hjertens lyst

Udgivet i kommission hos forlaget Ravnerock

i anledning af den arkæologiske forening Harjas 50 års jubilæum

Forsidebillede: Baggrundsbilledet på omslaget viser Harja-medlemmer på vej til jættestuen Hesthøj på Hindsholm i forbindelse med udflugten efter foreningens årsmøde d. 9. marts 2019. Foto Per Nielsen

Forsiden: Harjas blå fane. Foto Eigil Nikolajsen

Redaktion: Eigil Nikolajsen, Peter Birch og Per Nielsen

Grafisk tilrettelægning af indhold: Peter Birch

Grafisk tilrettelægning af bogomslag: Per Nielsen

© Den arkæologiske forening Harja og forfatterne

Tryk: Filipsen Grafisk Produktion aps

1. oplag 2021. Internetudgaven inderholder enkelte korrekturrettelser

ISBN: 978-87-94173-00-1

Denne udgivelse er støttet af:

Dronning Margrethe II's Arkæologiske Fond

Dronning Margrethe og prins Henriks Fond

Aage og Johanne Louis-Hansens Fond

Under Harjas fane

Arkæologi af hjertens lyst

Harjas 50 års jubilæum

Forlaget Ravnerock

9	Forord Eva Therkelsen
11	Hobby på hjernen Åsa Fex Henningsen
19	Under Harjas fane Eigil Nikolajsen
45	Én mands samling, én mands værk Lone Nørgaard
51	En usædvanlig amatørarkæolog Per Nielsen
65	Godt du valgte den vej, du gjorde Lucy Bergström
87	Generationers jagt på fortiden Trine Hedegaard Jensen, Erik Ehmsen
99	Hvad kan jeg blive? Amatørarkæolog Svend Amlund
109	Glæden ved at slå flint Per Nielsen

Indhold

- 123 **Fascinationen af det uudforskede**
Steen Agerød
- 139 **Træk af detektorarkæologiens historie**
Mogens Bo Henriksen
- 179 **Med detektoren som følgesvend**
Glenn Abramsson
- 201 **Amatørerne og Fyns Stiftsmuseum**
Henrik Thrane
- 211 **Et liv med fynsk stenalder**
Søren H. Andersen
- 229 **Arkæologiske glimt**
Jørgen Holm
- 243 **Den ældste fynske jægerstenalder**
Mogens Bo Henriksen
- 277 **Maglemosefolk på Sydfyn**
Per Nielsen

Udsagn

- 44 **Født med den arkæologiske interesse**
Anders Rask
- 84 **Du kan tage det med dig**
Agnete Hvidt
- 98 **Butikken med de græske vaser**
Jette Pagh Bjerre
- 121 **Det begyndte lidt tilfældigt**
Peter Tang Mortensen
- 178 **Bogstøtten, der vakte min interesse**
Birthe Højmark Jensen
- 198 **Glæden ved at være tingfinder**
Inge Svensmark
- 240 **Generationsarkæologi**
Mia Clement Pedersen
- 284 **Mine oldtidsgys**
Lucy Bergström

Forord

I 2021 har den arkæologiske forening Harja eksisteret i 50 år. Jubilæet har vi valgt at fejre med denne bog, der handler om glæden ved arkæologi. Det er den glæde og interesse, som bringer medlemmerne sammen.

Amatørarkæologi er både nysgerrighed, faglig viden, lokalkendskab og ikke mindst socialt samvær. Bogens artikler udstråler alle de dele. Det fremgår af fortællingen om foreningens historie og ikke mindst af de personlige beretninger om oplevelser med arkæologien. Med det personlige udgangspunkt for artiklerne har redaktionen ønsket at give en anderledes vinkel på arkæologien og vise betydningen af at dele sin interesse med andre ligesindede.

Der er mange veje ind i arkæologien, tidligt eller sent i livet. Alle arkæologer starter jo som amatører. For nogle udvikler interessen sig til en professionel karriere, for andre til en livslang hobby. I de 50 år Harja har eksisteret, har forholdene og mulighederne for amatørarkæologer ændret sig meget. Ved foreningens start travede amatørarkæologerne landskabet tyndt i deres søgen efter flintredskaber. De registrerede mørke aftegninger i jorden og udgravede under overvågning af Fyns Stiftsmuseum. I dag er det detektorfund, der fylder mest i billedet af amatørarkæologien.

De fund, som amatørerne bruger timer og dage på at fravriste jorden, skal behandles professionelt, så fund kan blive til viden. Bogen giver mange gode eksempler på det berigende samarbejde mellem amatører og professionelle arkæologer.

Vores viden om forhistorien udvides hele tiden, men ikke alle spørgsmål bliver besvaret. Der er stadig plads til at udforske det uudforskede – heldigvis!

Tak til forfatterne; uden jer ingen bog.

Tak til Dronning Margrethe II's Arkæologiske Fond,

Dronning Margrethe og prins Henriks Fond og

Aage og Johanne Louis-Hansens Fond for deres økonomiske bidrag til udgivelsen.

Eva Therkelsen

Formand

Hobby på hjernen

Arkæologi af hjertens lyst, siger vi. Men måske skulle vi hellere sige af hjernens lyst. Her er en hjerneforskers bud på, hvorfor det er så spændende at have en hobby

Åsa Fex Svenningsen

Hvad er egentlig en hobby? Den Danske Ordbog definerer kort og godt hobby som: *“en interesse, som man dyrker (som oftest i fritiden).”* Selve ordet er engelsk og betegner oprindeligt en lille hest eller en kæphest (hobby horse) og er med tiden blevet koblet sammen med fritid og fornøjelse.

Interesse og passion er nøgleord. En hobby dyrker man ikke mod betaling. Passion fokuserer ofte på noget særligt; hvad har du selv passion for? altså ikke din kæreste eller ægtefælle, børnene eller kæledyrene, men noget du virkelig elsker at lave, og som ikke er dit arbejde?

Mennesker er forskellige, så der er tilsyneladende ingen ende på hvor mange forskellige hobbyer, vi dyrker. Hvis du læser denne artikel i Harja-regi, kunne jeg godt gætte på, hvad du er interesseret i.

Som måske de fleste andre har jeg selv mange forskellige hobbyer, som hver for sig giver mig forskellige typer glæde. Jeg ror kajak, jeg ynder at planlægge og arbejde i haven, jeg går en del op i slægtsforskning, læser mange bøger og tager på vandreture i naturen. Da jeg er forsker, kan man måske sige, at jeg arbejder med min hobby, men de mange oplæg og forelæsninger om min forskning, som jeg

holder uden for arbejdstiden, er noget, som giver mig rigtig meget tilbage. Det er det, der virkelig er hobby-komponenten i mit arbejde.

Hvis man har mange forskellige hobbyer, kan det være udfordrende at nå det hele, og man skal jo helst ikke gå ned med stress over sine hobbyer; det er meget dårligt for hjernen. Hvis man kun har en passion/hobby, er risikoen en anden: at man bliver for opslugt. Det er vigtigt at slå fast, at mennesker er forskellige og har forskellige behov og interesser.

Hvad driver værket

For at fortsætte sammenligningen med forskning, så er forskere jo også forskellige. Nogle brænder for et bestemt emne og bliver superspecialister – det kunne Albert Einstein være et eksempel på. Andre favner bredere og ser deres forskning i en større sammenhæng. Carl von Linné gik utrolig meget op i, hvordan alle de planter og dyr som blev klassificeret i hans nye Systema Naturae, publiceret i 1735, kunne bringes til anvendelse til samfundets gode. Det er et godt eksempel på denne anden type. Hvad får man så ud af at dyrke sin hobby – eller sine hobbyer? Den korte version er: man bliver glad. Det viser sig bl.a. ved, at mennesker, der er meget aktive med hobbyer, f.eks. rammes af depression meget sjældnere end andre, og at de er mere aktivt interesserede i verden og alt det, der findes omkring dem.

Det har også vist sig, at folk, der fokuserer på deres hobby, har mindre stress. Din hobby får dig til at bekymre dig mindre om din hverdag, dit arbejde og familie. Hjernen hviler fra hverdagsstress, når man går helt op i det, der er lige foran næsen.

Mentalt fitnesscenter

Hobbyer er gode også på den lange bane. At beskæftige sig med en hobby er en slags livslang læring, der beskytter hjernen mod demens og alzheimer. Ved hele tiden at lære sig nyt, sender man hjernen i et mentalt fitnesscenter. Hvis hobbyen også indeholder fysisk aktivitet og motion, er det endnu bedre. Bedst af alt er dog, hvis man deler sin hobby med andre, møder ligesindede, laver aktiviteter sammen eller tilmed samarbejder om tingene, eller fortæller om det.

Det at være sammen med andre er ofte bygget ind i en hobby, hvis ikke i selve aktiviteten, så i hvert fald når man deler det, man har opnået, f.eks. en fin fri-mærkesamling, rekordtid i cykling eller særligt interessante fund af arkæologiske

genstande. Mennesket er et socialt dyr, og det at være sammen med andre er rigtig godt for hjernen.

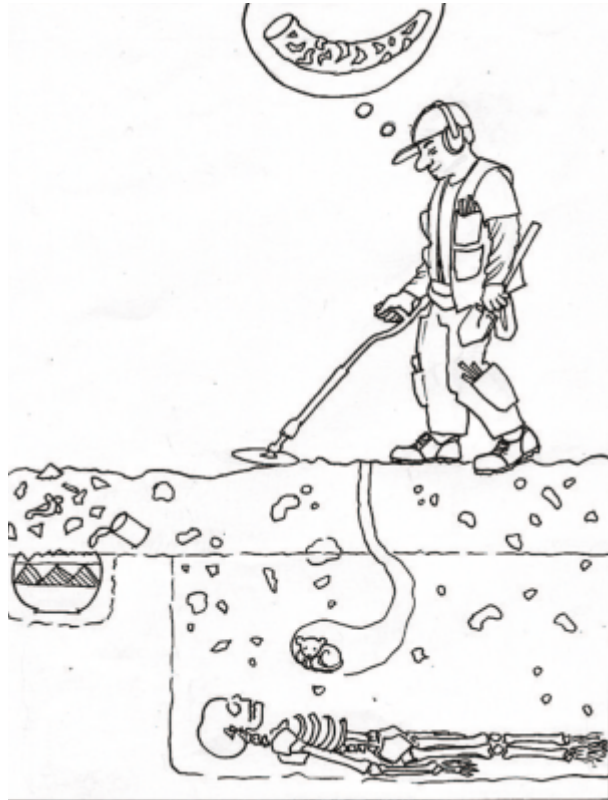
Flow

Det at dyrke hobbyer gør os altså gladere, mindre stressede og beskytter os mod demens. Men hvad er det egentlig, der sker i vores hjerner, når vi opsluges af vores hobbyaktiviteter?

Hvis man laver noget, der er virkelig sjovt og fokuserer på det, kommer man ind i det, der kaldes et *flow*, den tilstand, hvor tiden bare forsvinder. Du kender det sikkert.

Når man er i en *flow*-tilstand, øges indholdet i hjernen af flere forskellige hormoner af den type, som vi forskere på godt dannelsk kalder for neurotransmittere, fordi de er vigtige for overførslen af signaler i nervesystemet. Det er især endorfiner, noradrenalin og dopamin, der bliver mere af. Mere af denne slags hormoner fører til øget interesse, og mere fokus, men på en måde, der opleves som at få energi snarere end at blive drænet for energi.

Endorfiner er kroppens egne euforiserende stoffer. De kan lindre smerte, men netop som med morfin, så bliver man glad og lidt høj. Endorfiner fremstilles i hypofysen, en lille kirtel i hjernen, der også laver mange af de andre hormoner, som vi behøver hver dag, f.eks. væksthormoner. Endorfinerne sendes på arbejde,

Vores detektorven her drømmer store drømme. Han er spændt, men ikke anspændt, og hans hjerne fyldes med alle mulige gode sager, som får ham til at føle stor glæde. Han har en hobby, han går op i. Og det er sundt!

Illustration: Lucy Bergström.

når man får stærke oplevelser af lykke, f.eks. når man gør et vigtigt fund, finder en afgørende ledetråd, eller befinder sig midt på et stille hav i sin kajak. Ved hjælp af endorfinerne er det *mandlen* eller *amygdala*, der udbreder lykkefølelserne i hjernen.

Hobby og hukommelse

Noradrenalin øger din vågenhed og hjælper din hjerne med at optage ekstra ny information. Noradrenalin hjælper også din hukommelse, især med at trække gamle minder frem, *memory retrieval*, og kombinere dem med nye oplevelser. Dette sker i den del af hjernen, der kaldes *hippocampus*, som er latin og betyder *søhest*, og er vores central for hukommelse. Hippocampus modtager korttidshukommelser og, hvis de er vigtige, putter dem i en skuffe med mærkat på i hjernebarken, også kaldt *cortex*. Når det så bliver aktuelt, kan hippocampus finde minderne frem igen. Jo mere hukommelsen anvendes, desto bedre fungerer den, desto bedre sidder hukommelsen fast.

Hvis man nu skal være helt ærlig, så er der stadigvæk meget, som er uklart og ukendt omkring, hvordan hukommelsen egentlig fungerer på molekylært niveau, men vi kan i hvert fald være sikre på, at disse dele af hjernen og de her neurotransmittere er aktive og vigtige i processerne.

Hobbyer og sygdomme

Hippocampus er nemlig den del af hjernen, der bliver dårlig, når et menneske bliver dement. Det at træne hippocampus ved at bruge den har en tydelig effekt, og i hvert fald udskyder det starten på demensforløbet. En anden interessant mekanisme er, at hippocampus behøver nye celler for at kunne klare håndteringen af alle minderne. Ved depression og sorg slukker hjernen for produktionen af nye celler til hippocampus, og det er faktisk det samme, der sker ved demenssygdomme. Hvis man er glad, fremstilles der i stedet flere celler til hippocampus, og det samme sker, når man dyrker motion (det er muligt at være glad, mens man dyrker motion!). Det er altså godt for hjernens sundhed at dyrke sine hobbyer – og at være glad!

Noradrenalin er også vigtigt i vores *fight-or-flight* reflex. Denne refleks øger hjertets slag og gør, at vi bedre kan trække vejret, og musklerne får mere blod, så vi kan løbe hurtigere, f.eks. hvis en løve, eller en chef (nok mere aktuelt i dag) kunne

finde på at jage os. Noradrenalin er altså i høj grad involveret i stress, men i tilpas mængde er stress altså godt.

Noradrenalin bruges f.eks. i medicin til behandling af ADHD, da det gør, at man bliver bedre til at fokusere. På den anden side er der mange typer medicin, som bruges imod stress, der hæmmer eller stopper noradrenalins virkning.

Dopamin er i familie med noradrenalin. Det var den svenske forsker, Arvid Carlsson, der opdagede og beskrev, hvordan dopamin fungerer. Det gav ham Nobelprisen i år 2000, men selve gennembruddet kom allerede i 1957.

Den største ansamling af dopamin-producerende nerveceller findes i den del af hjernen, som har det science-fiction-agtige navn *substantia nigra*, den sorte substans. Navnet kommer sig af, at cellerne her er kulsorte. Hvis disse celler bliver ødelagte, får man Parkinsons sygdom og får svært ved at bevæge sig. For at vende tilbage til vores hobbyer, så behøver bevægelse jo ikke at være det vigtige ved en hobby.

Hobbyer og nydelse

Nervecellerne har lange udvækster, der strækker sig som kronen på et træ rundt i hele hjernen og fører dopaminet ud til alle hjernens dele. Dopaminet styrer viljen til nydelse eller lyst, men styrer det ikke direkte.

Når man længes efter at have tid til sin hobby, f.eks. at ro i kajak, at tage på skattejagt med metaldetektoren, at læse en god bog eller gå en tur i den smukke skov, så er det dopaminet, der rumler rundt i hjernen. Dopaminet får os til at opsøge det, som vi godt kan lide, og er derfor involveret i afhængighed, der jo er bagsiden af medaljen.

Hobbyer kan være afhængighedsfremkaldende, men de er typisk sundere end f.eks. alkohol eller tobak – ja, hvis altså ikke det netop er alkohol eller tobak, som er hobbyen. At det er så svært at holde op med at ryge er til dels dopaminets skyld, så her har vores neurotransmitter i stedet rollen som skurk. For kort at opsummere, så giver dopamin lyst til at dyrke ens hobby, noradrenalinet giver fokus, og endorfinerne får os til at elske det, vi gør.

Show-and-tell

Det at dyrke sin hobby er dog ikke hele fortællingen. Der findes også et andet aspekt, nemlig det at dele sin hobby med andre ligesindede. Det at fremvise og

dele, hvad man har lavet, fundet eller opdaget, er en vigtig del af det at dyrke en hobby. Feedback, der viser, at andre går op i og sætter pris på det, man laver, er mere vigtigt, end man måske umiddelbart skulle tro. En god diskussion bidrager både til at udvikle aktiviteterne, og til en *feel-good*-fornemmelse, som giver endnu mere lyst til hobbyen. Dette er grundlaget for foreninger og klubber, herunder ikke mindst Harja!

Når man deler sin glæde og tilfredshed med andre, sker der også noget andet i hjernen, nemlig at mængden af *oxytocin* øges. Ordet oxytocin kommer fra græsk og betyder *hurtig fødsel*, fordi det blev opdaget i begyndelsen af 1900-tallet i forbindelse med at man forsøgte at forstå, hvad der sker ved fødslen. Oxytocin, som også er kendt som *kram-hormonet* eller *kærligheds-hormonet*, har så mange forskellige funktioner, at det er sin egen artikel værd.

Oxytocin øges ved alle typer sociale interaktioner, ikke bare hos mennesker, men også hos dyr. Hvis du leger eller nusser med din hund eller kat, øges oxytocinet ikke bare hos dig selv, men også hos hunden eller katten. Der er sågar påvist oxytocin-øgning ved interaktioner mellem menneske og marsvin (den lille

gnaver; ikke dem som svømmer i havet). Oxytocin fremkalder glæde og får dig at føle at du er værdsat, at du er en del af noget større, et fællesskab – og det øger følelsen af at høre til klubben, foreningen eller måske bare dét at være sammen med ligesindede.

Næste gang du tager ud på jagt efter fortidsminder ved du mere om,

Nu ved vi noget om, hvad der foregik inde i hovedet på Paul Uniacke, og hvorfor han så så glad ud, da han i Revninge den 22. april 2014 kl. 9.05 gjorde sit livs fund: en lille kvindefigur af sølv fra vikingetiden.

Foto: Claus Feveile, Østfyns Museer

hvad der sker i din hjerne; hvorfor det føles så godt. Du kan glæde dig over, at det du gør, ikke bare giver dig glæde. Det er også sundt, og det, der sker i din hjerne, er noget, som du deler med andre mennesker – og dyr!

Åsa Fex Svenningsen

Lektor i neurobiologi ved Syddansk Universitet.

Litteratur

Claus Feveile: *Møntskatten og sølvkvinden*.

Paul Uniacke: *Mit livs fund*, begge i Fynboer & Arkæologi 2014/2 s. 4 - 7.

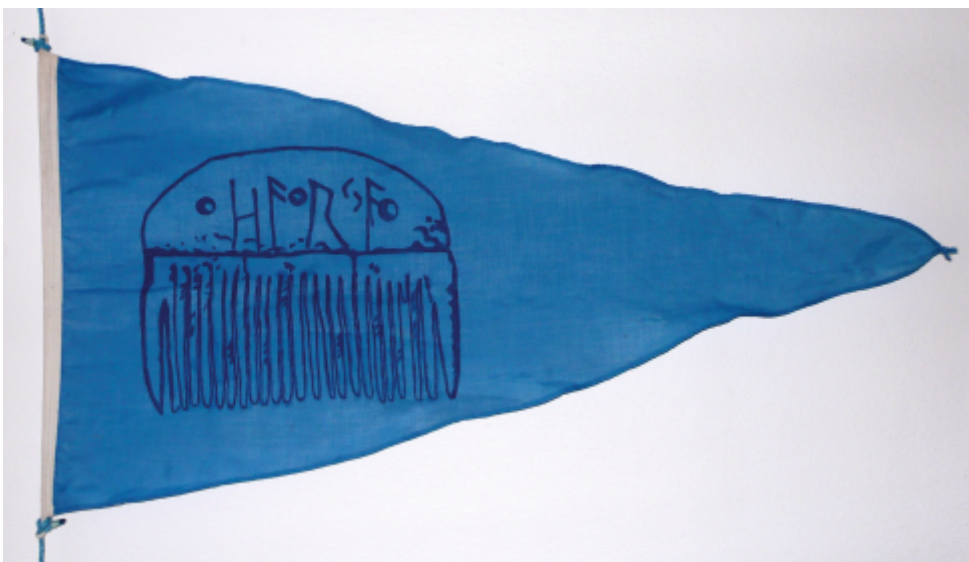
Under Harjas fane

Eigil Nikolajsen har været medlem af Harja siden foreningens oprettelse i 1971. Her giver han nogle hovedtræk af de 50 års foreningsliv

Eigil Nikolajsen

I bunden af en arkivæske i Harjas gemmer opbevares – stratigrafisk korrekt lagret – et spritduplikeret gulnet A4-papir med maskinskreven lilla tekst. For nede på arket er der klistret et avisudklip uden dato og kilde ind. Formentlig er der tale om et ud klip fra Fyens Stiftstidende, forfattet af avisens nordfynske lokalredaktør, Ole Rasmussen, og det må være blevet bragt umiddelbart før tirsdag den 20. april 1971.

Det gulnede ark er den første skriftlige meddelelse fra bestyrelsen til medlemmerne af foreningen med det foreløbige navn *Fyns amatørarkæologiske Forening*, stiftet et par uger forinden den 30. marts. Der inviteres til *flintaften* på den ovennævnte tirsdag aften med stud.mag. Jørgen Holm, der vil fortælle om “menneskeflint” og den nye naturfredningslov og dens betydning for “amatørarkæologernes virke”. Desuden om *katalogisering af egen oldsagssamling* ved stud.mag. Niels H. Andersen og tanker om *foreningens etiske baggrund* ved lærer og bestyrelsesmedlem Finn Bjørnholt. Derudover opfordres medlemmerne til at “*tage oldsager med, og der vil blive lejlighed til at få dem bestemt*”. Formanden, overpostbud Anders Jæger, Bogense, oplyser ifølge avisudklippet, at medlems-

Harjas trekantede banner med kam-symbolet, som i tidens løb har vajet over utallige af Harjas arrangementer. Inskriptionen på kammen har givet Harja sit navn, og den blå farve er efterhånden blevet foreningens kendingsfarve. Foto: Eigil Nikolajsen.

tallet nu er oppe på 73 og at bestyrelsen vil udskrive en konkurrence blandt medlemmerne om et andet navn til foreningen(!). Man mener allerede nu, at Fyns amatørarkæologiske Forening “lyder for tørt, og ser gerne forslag med rod i fynsk oldtid”.

Opfordringen om at foreslå et nagelfast navn til foreningen indløb hurtigt til bestyrelsen fra halvdelen af medlemmerne. 36 reagerede med en bred og fantasifuld vifte af navneforslag, som bestyrelsen ved et udvidet møde den 4. maj hos bestyrelsesmedlem Henning Møller Rasmussen i Munkebo bladrede igennem og drøftede livligt.

Der var indkommet 64 forslag. De spændte fra nøgterne navne som f.eks. Flintklubben (fra to stillere), Fyns Arkæologiklub, Arkæologisk Forening for Fyn (fra to stillere), FAS forkortelse for Fyns Arkæologiske Selskab (fra to stillere), Fynske Amatørarkæologer, Fyns Oldtidsforskning, Oldtidens Venner og Oldfyn til tankevækkende forslag som Mosefundene, Gravrøverne og Muldvarpen. Relaterende direkte til arkæologiske fund var f.eks følgende: Flintdolken, Flintøksen, Flækken, Luren, Mikrolitten (fra to stillere), Pilespidsen og Tordenkilen.

Til en sidste gruppe af forslag brugte forslagstillerne fynske runeindskrifter som inspirationskilde: THAURIT, THEGN (fra to stillere) og HARJA (fra to stillere). THAURIT er et personnavn (?) indhugget på en sten fra Sønderby på Vestfyn, og THEGN er at læse på den nordfynske runesten ved Glavendrup og betyder noget i retning af leder af en lid (hær). HARJA er verdens ældst daterede inskription med runer fra krigsbytteofferet i Viemose nordvest for Odense (ca. 160 e.Kr. ældre romersk jernalder). Runerne ses på en benkam og ordet tolkes som et mandsnavn eller betyder slet og ret kam.

De divergerende tolkninger afstedkommer ind imellem debatter blandt nogle af foreningens medlemmer – og det har der været rig lejlighed til, da forslaget HARJA blev vinder af navnekonkurrencen! Der var to forslagsstillere til at give foreningen dette navn: stud.mag. Lone D. Nissen fra Fruens Bøge og bestyrelsesmedlem Henning Møller Rasmussen. Ved lodtrækning tilfaldt vindertitlen Lone, der som gevinst kunne indkassere et års gratis medlemskab af HARJA Arkæologisk Forening.

I gang

Tiden havde været moden til at skabe en fynsk arkæologiforening. Lignede foreninger var allerede dannet andre steder i landet og som årene gik, kom der flere til¹. Fra beslutningen blev taget af nogle kvikke fynske hoveder, gik der ikke lang tid, før foreningen blev stiftet, en bestyrelse valgt og nyskabelsen navngivet. Initiativtagerne – trojkaen² – bestod af overpostbud Anders Jæger, Bogense, elforsyningsmontør Hans Beck Sørensen, Drigstrup og murer Henning Møller Christensen, Munkebo.

De var alle ivrigt optaget af oldsager og arkæologi. Anders havde drevet det vidt som udgraver af jernalderbegravelser på Nordfyn i nært samarbejde med museumsinspektør Erling Albrechtsen fra Fyns Stiftsmuseum³, mens Hans og Henning koncentrerede sig om at forøge deres private oldsagssamlinger ved at have øjnene med sig, hvor de færdedes på marker og byggepladser.

Uafhængigt af hinanden deltog de tre herrer i efteråret 1970 i forelæsninger om ældre stenalder ved Folkeuniversitet i Odense. Her kom de i snak med hinanden og også med forelæseren, magister Søren H. Andersen, docent ved Aarhus Universitets Institut for Forhistorisk Arkæologi på Moesgård. Det korte af det lange i vores historie er, at Søren foreslog dem at sætte gang i noget

foreningsarbejde med arkæologi som tema – som en fynsk pendant til Jysk Arkæologisk Selskab.

Som sagt så gjort – og de første skridt er allerede omtalt.

De rent foreningsformelle forhold var – som det første – blevet bragt i orden ved valget af bestyrelse og formuleringen og godkendelsen af vedtægter. Den første bestyrelse kom til at se sådan ud: Formand Anders Jæger, næstformand Henning Møller Rasmussen, kasserer Hans Beck Sørensen, sekretær Henning Kofod-Jensen (overlærer, Bogense), bestyrelsesmedlemmerne Finn Bjørnholt (folkeskolelærer, Munkebo), Willi Meyer, (reklamechef, Odense) og Viktor Poulsen (snedker, Middelfart). Efter et par måneder indtrådte Jørgen Holm (stud. mag., Stilling ved Aarhus) og Lotte Meyer (kontorassistent?, Odense) som erstatninger for Henning og Finn, der begge var trådt ud af bestyrelsen lidt hastigt, førstnævnte pga. nyt arbejde i Sverige og sidstnævnte, fordi han ikke havde lyst til at fortsætte.

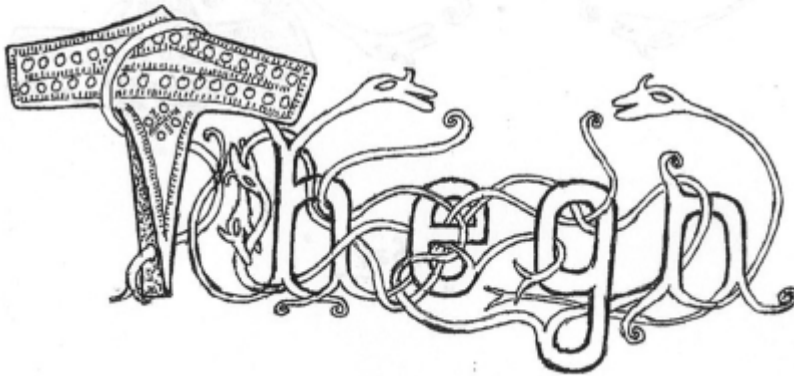
Hvad vedtægterne angår voldte de ikke store hovedbrud for bestyrelsen at formulere. Der var tale om nødvendige formalia, som hører hjemme i foreningsjuraen og som oftest kun bliver trukket frem forud for en generalforsamling for at sikre, at procedurene kører efter bogen. Specifikt for Harja er dog vedtægternes stk. 1, der udstikker retningen og formålet for foreningens gøren og laden. Der står således at læse, at: *formålet dels er at samle amatørarkæologer til fremme af interessen for arkæologi og gennem foredrag, ekskursioner og lignende at udvide kendskabet til den forhistoriske arkæologi, dels at bringe et samarbejde i stand mellem foreningen og fagarkæologer.*

I anledning af Harja 50års jubilæum vil det være interessant og oplagt at kaste et blik tilbage for at se på, hvordan det så er gået med de opstillede mål for foreningens virksomhed. Jeg vil forsøge at lave et sådant tilbageblik.

Vægtningen af de forskellige begivenhedsforløb eller hændelser kan måske virke utilstrækkelig og vilkårlig på dig som læser, men jeg vil forsøge

Fra det første arrangement i Harjas historie, hvor Jørgen Holm tegner og fortæller, mens Anders Jæger ser til. Begivenheden blev dækket af Fyens Stiftstidendes Ole Rasmussen.

Blandt forslagene til den nystiftede forenings navn foreslog Anders Jæger ordet 'thegn', der optræder i runer på Glavendrupstenen. Han supplerede sit navneforslag med en tegning af et logo, som så aldrig blev sét af andre end sommerkommiteen - før nu.

at holde mig til nogle linjer, som jeg synes afspejler Harjas hovedforløb, krydret med enkelte anekdoter, når de – som erindringsglimt – passerer min hjerne under retrospektionen. Du er helt med på, at en grundig, men alligevel summarisk, beskrivelse af Harjas historie med et passende antal anekdoter ville blive mindst 10 gange længere end artiklen, som du nu er ved at tygge dig igennem.

Jeg har valgt at se på vedtægternes første punkt bagfra, således:

Samarbejdet mellem foreningen og fagarkæologer

For Harja, der har valgt arkæologi som sit omdrejningspunkt, har foreningens vise fædre og mødre tilkendegivet, at man vil beskæftige sig med en videnskabelig og akademisk disciplin, der ellers udøves på universiteter og også på visse museer – og som her til lands tillige nyder folkelig popularitet og har udøvere på hobbyplan. Som det er blevet sagt en gang af en fagarkæolog, er arkæologi en videnskab, der åbner mulighed for, at amatører kan være med, hvad f.eks. kirurgi ikke tillader!

Forud for stiftelsen af Harja eksisterede der et nordfynsk "arkæologimiljø" omkring Anders Jæger, der dels havde et fint samarbejde med museumsinspektør Erling Albrechtsen fra Fyns Stifstmuseum, som han udgravede jernaldergrave for⁴, dels med tre arkæologistuderende fra Århus, Niels H. Andersen,

Amatørtjenestens mand med de store visioner på Harjas udgravningslejr ved Arreskov sø i juli 1977 besøges af Morgenpostens Dennis Lindgaard.

Jørgen Holm og Flemming Rieck, som drog god nytte af hinandens opfindsomhed og viden i et humorfyldt kammeratskab.

De tre unge, fremstormende arkæologer ydede gode bidrag til udviklingen af Harja i foreningens første år, i særdeles Jørgen Holm, da han også kom ind i bestyrelsesarbejdet.

Forholdet til Fyns Stiftsmuseum var afgørende og man så frem mod d. 1. januar 1972 – trekvart år efter Harjas stiftelse –, hvor Albrechtsens gamle stilling ved Fyns Stiftsmuseum skulle genbesættes. Det faldt i mag.art. Henrik Thranes lod at bære faklen videre efter en tid som inspektør på Nationalmuseet.

Thrane blev hermed Fyns eneste faguddannede arkæolog på det museum, som i begyndelsen af 1970'erne havde hele Fyn med de sydfynske øer som arkæologisk ansvars- og arbejdsområde (undtagen Langeland, hvor museet i Rudkøbing og museumsinspektør Jørgen Skaarup residerede).

Thrane og Harja

Det var med spænding, at Harjas medlemmer og bestyrelse havde set frem mod den nye mand på tronen. Hvordan ville Thranes holdning være over for de fynske amatørarkæologer og Harja?

Det viste sig hurtigt, at Thrane var amatørarkæologernes mand. Med sig i bagagen fra hovedstaden til Fyn havde han en klar holdning og vision om, hvad hans arkæologiske forskning og museumsarbejde overordnet skulle gå ud på. Forskningen og formidlingen skulle tage udgangspunkt i bebyggelsesarkæologiske studier, som hans forgænger, Erling Albrechtsen, også havde haft som sigte. Opsporing og kortlægning af de arkæologiske spor i landskabet samt registrering af oldsager hos landmændene udgjorde grundlaget sammen med de allerede indkomne oldsager til museet. I princippet burde alle oldsager, for forskningens og eftertiden skyld, opbevares på museet(!).

Udgravninger af fortidsminder var – for at indhente ny viden – vigtige nok, men de burde da udvælges med omhu. De arkæologiske levn havde det bedst i

jorden, hvor de havde ligget siden tidernes morgen og nødudgravninger var noget biks, man allerhelst skulle undgå. På grund af byggeprojekter, intensiv landbrugsdrift, råstofindvinding mm. var situationen desværre langt fra ideel, men til gengæld alarmerende og en alvorlig trussel mod kulturarven. Derfor skulle der nødtvunget graves for at redde, hvad reddes kunne.

Naturfredningslovens §49 fra 1969 åbnede mulighed for statsfinansiering af nødudgravninger. Noget blev reddet, men meget gik også, når det kom til stykket, tabt på grund af svigtende økonomi. Først med museumsloven fra 2002 og med dens kapitel 8 i hånden er der i princippet skabt sikkerhed for, at truede fortidsminder kommer under saglig, arkæologisk behandling⁵. Men det var ikke situationen, da Henrik Thrane i 1972 kom til Fyn og mødte de forventningsfulde amatørarkæologer.

Amatørtjenesten

I Thranes planer indgik amatørarkæologerne som vigtige medspillere til at nærme sig de opstillede mål. Primært blev de inviteret til at være museets forlængede arme ude i det ganske fynske land ved at holde øje, registrere, kortlægge og svinge skovl og graveske, når lokummet brændte, og en gravemaskine eller plov truede et fortidsminde⁶.

Realistisk set ville det blive noget af en opgave at følge med i, hvad amatørarkæologerne kunne finde på at observere, registrere, kortlægge og grave ud, så i planen indgik også ansættelse af en assistent til at varetage museets kontakt med de ihærdige og entusiastiske amatørarkæologer. Stillingen blev en realitet i 1977, hvor jeg fik privilegiet at udbygge museets kontakt og samarbejde med de fynske amatører. Med udgangspunkt i engelske beregninger regnede jeg ud, at der på vor ø burde kunne aktiveres 2000 amatørarkæologer, så der var noget at tage fat på for en ivrig, ung mand. Lidt mere praktisk sans og realitetssans havde ikke været af vejen, men jeg var tændt af den hellige ild og ville udbringe det glade budskab til så mange som muligt⁷.

Jeg vil efterfølgende forsøge at nedtone Amatørtjenestens rolle, da virksomheden kun i begrænset omfang fik indflydelse på Harja. Det kan lyde som et paradoks, men de aktive arkæologigrupper, som i stigende grad udsprang af lokale initiativer og hvis medlemmer ofte ikke var medlemmer af Harja, kom til at lægge beslag på mere og mere af min opmærksomhed. Det var de lokale

arkæologigrupperes indsats med registreringer og arkæologisk kortlægning, der havde topprioritet set fra museets side.

Amatørtjenesten er nu en saga blott og sygnede stille hen i 1990'erne grundet besparelser ved museumsvæsenet og ændrede prioriteringer. Det fik negativ indflydelse på de lokale grupper, der var nært knyttede til museet i deres daglige praksis. Men for Harja fik det ikke den store betydning, så Harja består!

Samvirket mellem amatører og museum/museer har udviklet sig i retning af et skæbnefællesskab omkring en danefæ-dagsorden presset frem af den kraftigt øgede brug af metaldetektorer og de udfordringer, det medfører. For Harja har det betydet, at foreningen har fået en ny og påskønnet rolle i samarbejdet med museerne.

Harjas flagskib – udgravningslejrene

I foråret 1974 drøftede man i bestyrelsen mulighederne for at tilbyde medlemmerne at komme på "udgravningsskole" – inspireret af de ø-lejre, som få år i forvejen var blevet introduceret på Femø som "træningslejre" for rødstrømpebevægelsen. På Harjas lejr skulle målgruppen naturligvis drejes hen i retning af folk med lyst til at blive arkæologer for en stund under fagkyndig ledelse. Ø-lejrenes koncept med teltlejr, fællesspisning, socialt liv og praktiske øvelser tjente som inspiration.

Idéen tyggede bestyrelsen lidt på og man begyndte at styre imod at afprøve en "gravelejr" – som man nu kaldte foretaget. Der var dog nogle forhold, som først skulle være på plads for at kunne realisere idéen: først og fremmest museets/Thranes accept og støtte til projektet og derpå udvælgelse af det rette arkæologiske objekt for udgravningslejren. Museet stillede sig positivt over for idéen, og en lokalitet ved Balslev på Vestfyn kom i søgelyset som egnet. Her lå også en spejderhytte, der kunne tjene som logi for deltagerne.

Imidlertid blev planen skrottet og der henslæbte sig halvandet år, før der viste sig en anden mulighed: en mark ved Hindsgavl i Middelfarts udkant, hvor den lokale smedemester og Harja-medlemmet, Peter Kjærgaard, havde observeret et par nedpløjede dyssetomter og udgravet ornamenteret stenalderkeramik.

På denne plet af danmarkskortet blev den første af Harjas udgravningslejre præsenteret for foreningens medlemmer og den vejfarende, som passerede en

mini-skurvogn (til opbevaring af arkæologiske fund og grej) og et lille telt placeret halvvejs i vejgrøften og halvvejs i en kornmark (en lejrdelegaters bolig). Lidt inde på marken skimtede man glimtvis et par hoveder stikke op over de halvmodne kornaks: et par amatørarkæologer i deres yndlingsstilling liggende på knæ med en graveske eller i færd med at finskovle den knastørre overflade.

Hvad selve det arkæologiske udbytte (fund og formidling) angik, var det i orden, men selve indkvarteringsfaciliteterne lod meget tilbage at ønske. Pænt sagt var de fraværende.

Det slog på ingen måde arrangørerne ud, men udfordrede blot til at gøre det bedre næste gang, hvilket blev præsenteret året efter ved Arreskov sø med en Harja-lejr kreeret over et koncept, som er blevet fulgt siden.

Senere kom Harjas trekantede banner, med kam-symbolet på blå baggrund, til at signalere over for omverdenen, at der her bedrives folkelig arkæologi på bedste vis. Siden den tid har Harja-veteraner hævdet, at blå er Harjas nationalfarve! Der må være noget om det, for det er den samme kulør, som den ene årgang efter den anden af foreningsbladet (herom senere) har haft. Banneret eksisterer stadig i rekonstrueret stand efter at have vajet over generationer af udgravningslejre. *“Under Harjas fana”* stod der at læse som overskrift i det svenske tidsskrift *Populär Arkeologi*, da der blev rapporteret fra et besøg på udgravningslejren i Voldbrokov på Vestfyn i 1986⁸.

Det helt store samarbejde mellem Harja og Fyns Stifsmuseum kom til udtryk gennem de fem første udgravningslejre – *“Harjas flagskib”*, som Helen Smedsgaard rammede kaldte disse populære sommeraktiviteter, hvor deltagere gravede sig ned i fortiden under kyndig ledelse og under selvkøbelige former med lejrliv og kuli-

Arbejdssituation fra Harjas udgravningslejr i Voldbrokov på Vestfyn 1986. Harja-medlem Peter Mortensen midt i billedet. De øvrige udgravere er siden 'faldet fra'. Foto: Svend Frey Nielsen.

narisk enkle aftensmåltider⁹. Det var en billig fornøjelse at deltage, da museet afholdt udgifterne til markleje, udgravningsudstyr og arkæologisk leder (Amatørtjenestens mand m.fl.). Harjas investeringer i form af lejrfaciliteter som fælles- og køkkentelt, gaskomfurer, renovation og toiletvogn (i begyndelsen et lille aflukke med en manuel tømningsspand) delte lejrdelegerne udgifterne til.

Ansvarsdelingen for en sådan lejr var vel defineret, idet Harja stod for det lejrmæssige og museet havde det arkæologiske ansvar samt den faglige instruktion og vejledning af deltagerne.

Nye samarbejdspartnere

Det var begyndt at ligne en tradition, at det var Fyns Stiftsmuseum og Harja, som sammen kørte udgravningslejrene, men forandring fryder! Eller gør det? Det kom som en ubehagelig overraskelse for Harjas bestyrelse, da museet opsagde den uskrevne og underforståede kontrakt efter Åkærgård-lejren i 1980¹⁰. Kalkulationen fra museets (min) side var, at de ressourcer, der blev investeret i lejrene ville være bedre anbragt i udviklingen af den non-destruktive arkæologiske kortlægning, hvor amatørerne meget hellere skulle ledes i retning af at udføre markrekognosceringer og registrering af oldsager i lokalområderne, hvor de nu engang boede.

Opgaven fra museets side skulle ikke længere være at uddanne folk som arkæologiske udgravere. I bagklogskabens lys var det noget firkantet sat op, men jeg afsluttede min afskedssalut med at konstatere, at det også kunne være en fordel for Harja at gå ud af kompagniskabet med museet omkring lejrene og selv overtage hovedansvaret for at køre dem videre.

Det lykkedes heldigvis i overbevisende grad for Harja, hvilket de følgende år beviste, hvor Harja entrerede med forskellige samarbejdspartnere: Moesgård, Langelands Museum, Svendborg Museum og igen – igennem mange år – med Fyns Stiftsmuseum, sidstnævnte under skiftende betegnelser som Fyns Oldtid – Hollufgård og nu Odense Bys Museer.

En betydningsfuld samarbejdspartner kom fra 1982 med Spodsbjerg-lejrene på banen: Folkeuniversitetet betragtede Harjas arkæologiske udgravningslejre som en oplagt mulighed for at at bedrive videnskabsformidling, altså her: arkæologi¹¹. Lejrene blev herefter praktiske kurser i arkæologi med tre samarbejdspartnere: Folkeuniversitetet, Harja og skiftende museer. Lønnen til en faglig leder samt til

en halv assistent blev afholdt af Folkeuniversitet. Det indebar så, at lejrdelegerne skulle betale kursusafgift oven i de andre fællesudgifter, men det var stadig en økonomisk overkommelig – og en god og udbytterig – sommerferieaktivitet for arkæologientusiaster!

En glæde varer sjældent evigt! På grund af regeringens besparelser på folkeoplysningsområdet blev statstilskuddet til Folkeuniversitet pr. 1. januar 2003 halveret. Det fik til følge, at dets tilbud til brugerne måtte sættes tilsvarende i vejret og det efterlod Harja med håret i postkassen. Det ville blive for dyrt at deltage i sommerlejrene efter den traditionelle økonomiske model, som samarbejdet med Odense Bys Museer bl.a. byggede på, men at opgive de årlige lejre ville Harja nødt. Det var blevet en livsstil for mange af foreningens medlemmer at grave sig ned i et jordhul mindst en uge hver sommer under ledelse af Mogens Bo Henriksen som superleder!

En forespørgsel til Kertemideegnes Museer om at støtte op bag en gravelejr eller to blev forhandlet på plads uden om Folkeuniversitet som medarrangør. Det førte med sig, at der blev afholdt fem lejre på Østfyn. Jeg fik fornøjelsen af at være museets repræsentant på disse lejre sammen med arkæolog Lone Nørgaard. For mig er det lidt morsomt, at jeg har været med i ledelsen af Harjas fem første og fem sidste udgravningslejre, for Harjas perlerække af lejre sluttede – indtil videre – med lejren på Gammeltofte ved Ladby i 2009¹².

Indtil videre, ja, for i anledning af jubilæumsåret vil der med stor beredvillighed fra museet i Svendborg, og med dets ledende arkæolog, Lone Nørgaard,

To af oldsagsgruppens medlemmer, fra venstre mod højre Hans Christian Hemmingsen og Peter Mortensen, i færd med at aflæse en stenøksses smalsidevinkel på et dertil fremstillet specialinstrument.

Foto: Birthe Højmark Jensen.

som støtte, blive muligt at afholde nok et arrangement af de legendariske Harja udgravningslejre, frisk fra asken som en anden Fugl Fønix efter 12 års dvaletilstand!

I skrivende stund er jeg i færd med at modtage tilmeldingerne, som allerede tegner lovende. Blandt dem er veteraner fra de første lejre, Birthe Højmark Jensen, Michael Mortensen og Jens Kjærgaard, førstnævnte sammen med sit barnebarn, Alpha, som kan bære faklen videre. Symbolikken er til at få øje på!

Ud over at give deltagerne håndgribelig viden om basal arkæologisk udgravningsteknik og oldsagskending har lejrene virket som mødesteder for andre end deltagerne selv, idet folk udefra – drevet af almindelig nysgerrighed og videbegær – er kommet til et autentisk sted for at høre om det arkæologiske arbejde og se med egne øjne, hvad der dukker frem fra jordens kulturhistoriske skatkiste. Lejrene har også en umiddelbar appel over for medierne, aviser, radio og tv, som igennem årene sympatisk og sagligt har dækket begivenhederne på Harjas udgravningslejre. Som sådan bærer lejrene i sig et vigtigt formidlings-potentiale for Harja og det ansvarshavende museum og som folkeoplysende medium – for nu at svinge sig op i et lidt højere toneleje.

Foredrag, ekskursioner og lignende

Udgravningslejrene er formentlig de af Harjas aktiviteter, der er mest kendt uden for foreningen, men indadtil er de i skarp konkurrence med de regelmæssigt afholdte foredragsaftener, ekskursionerne/rejserne og de trykte medier. Fra foreningens start så bestyrelsen klart, at disse satsninger skulle danne ryggraden i Harja – og det har holdt stik.

Med gode forslag fra de unge arkæologer nævnt tidligere, Flemming, Jørgen og Niels, lykkedes det i tidernes morgen at få flere af landets førende arkæologer og andre forskere til – for symbolske honorarer – at gæste foreningen. De leverede indsigtfulde foredrag for de fremmødte medlemmer, der sad som sild i en tønne i et dårligt ventileret kælderrum nede i bunden af museets tempellignende bygning i Jernbanegade. Det var normalt, at der kom op til 40 medlemmer for at overvære et foredrag i mørket med lysbilledefremvisning fra et lejet monstrum af en diasfremviser, der kunne finde på at æde foredragsholderens dyrebare lysbilleder. Det skete i hvert fald for professor Olaf Olsen, da han fremlagde de seneste udgravningsresultater fra Nonnebakken. Et uer-

statteligt dokumentationsbillede forsvandt til foredragsholderens store fortrydelse i maskineriet. Om stumperne senere er dukket op ved hovedrengøring af apparatet står hen i det uvisse.

Deltagerrekorden blev slået – og er ikke blevet overgået siden – da Søren H. Andersen talte om de opsigtsvækkende mellemistidsfund fra Vejstrup Skov ved Christiansfeld. Der havde bestyrelsen heldigvis været forudseende og bestilt festsalen på Odense Seminarium. Ifølge Fyens Stiftstidende d. 17. januar 1973 kom der ca. 150 tilhørere. Søren har på et tidspunkt udtalt, at der er tre ting inden for arkæologien, som for alvor appellerer til folk: guldfund, menneskeskeletter og det “ældste”. Her fik vi syn for sagn. Om håndkilerne fra Sønderjylland virkelig er 240.000 år gamle, som man i første omgang vurderede ifølge avisen, er en anden sag. Foredragsholderen er i mellemtiden selv kommet i tvivl.

Jeg har ikke foretaget en systematisk gennemgang og optælling af de afholdte foredrag igennem det halve århundrede år, som Harja nu har eksisteret, men det bliver til nogle stykker – hen i retning af 400 i alt. De har ikke alle handlet om forhistorisk arkæologi, som de vise fædre og mødre i sin tid ellers pointerede skulle være omdrejningspunktet for foreningens virke, men har i rigt

I 2010 fik Harja mulighed for at leje sig ind i de grønne spejderes gamle klubhus på Lisesmindevej 3 B i Odense. De faste rammer åbnede for helt nye perspektiver for foreningens virke og fremtid.

Foto: Per Nielsen.

mål øst også af middelalderarkæologer, historikere og naturvidenskabsfolks viden og forskningsresultater.

Initiativtagerne bag Harjas opståen havde deres passion knyttet til oldsager og udgravning af forhistoriske kulturlevn, men arkæologien er som bekendt også en metode til at hente viden fra andre tidsaldre på. Ud over arkæologisk udforskning af oldtid og middelalder bedrives der også undersøgelser i nyere tids historie og selv nutidshistorie med arkæologiske metoder (vi mangler efterhånden kun en fremtidsarkæologi ... nå, spøg til side). Detektorfolkene har til daglig dette forhold inde på livet, når de finder cykelringeklokker, skjorte- og bukseknapper, hestesko, projektiler, jernbanefragmenter osv.

Hertil kommer alle de videnskaber, der kan være med til at supplere og belyse det arkæologiske stof: antropologi, stednavne- og religionsforskning, kartografi, runologi, datalogi, naturvidenskabelige discipliner som fysisk antropologi, geologi, pollenanalyse, fysik, atomfysik, kemi og astronomi og flere til. Alt sammen emner, som kan have noget med arkæologi at gøre og som sådan interesserer Harjas medlemmer.

Næste gang, man føler behov for at justere i Harjas vedtægter, kunne der ret oplagt ske en udvidelse af arkæologi-begrebet.

Harja i eget hus

I de første mange år befandt Harja sig i en nomadiserende tilstand. De månedlige foredragsaftenerne (på tirsdage i begyndelsen, senere blev det onsdage) skiftede fra Centralbibliotekets mødesal, Fyns Stiftsmuseums kælder over Odense Universitet og Hollufgård til Odense Forberedelseskursus på Jernbanegades skole og sluttelig Bolbro Brugerhus.

I 2010 skete der imidlertid noget afgørende, og lørdag d. 6. februar blev der inviteret til reception i Arkæologiens Hus på Lisesmindevej 3B. De grønne spejdere havde lejet deres gamle klubhus ud til Harja, som hermed trådte ind i en ny æra. Siden foreningens stiftelse er der ikke hændt en større og mere afgørende enkeltbegivenhed i dens historie, vil jeg mene.

Harjas vagabondering var hermed slut. Nu ankommer foredragsholderne til en mødesal med plads til i nærheden af 50 deltagere og med fast projektor i loftet til powerpoint-fremvisning og med køkkenkrog, hvorfra den varme kaffe og te rulles ind i pausen. I et tilstødende lokale er der på kort tid opstået en

bogsamling med relevant litteratur og en studiesamling med arkæologiske genstande, alt doneret af foreningsmedlemmer, museer m.fl.

Et tredje lokale udgør arkiv og depotrum og et fjerde fungerer som kopirum og butik for Harja-produkter og overskudsbøger. Toiletter oppe og nede er en selvfølge og i kælderetagen råder Harja over tre lokaler, hvor lejrudstyr, have- og udgavningsudstyr, indkøbsvarer og meget andet godt befinder sig. Når man sådan får tag over hovedet, skraber man til huse og får ejendele at passe på. Det åbner for helt nye perspektiver for foreningens virksomhed og fremtid.

Med "eget" hus er det også blevet muligt at afholde studiekredsftener, som set fra kassererens synspunkt er en rigtig god idé, da timer anvendt på den måde udløser tilskud fra kommunen – men det er nu ikke derfor, de arrangeres! Muligheden for at mødes i mindre grupper og fordybe sig fuldt og helt i et emne er et vitamin, som medlemmernes og foreningens trivsel bygges op af. Af temaer, der har været oppe eller stadig kører i huset, kan nævnes: arkæologisk kortlægning, brug af kortmateriale, detektor-arkæologi, Harja International,

Som blikfang til Harja-seminaret i maj 2011 leverede Lucy Bergström denne farvetegning, der fabulerer over temaet "Ved regnbuens ende" skildret som regnbuens lysbunt, der udpeger voldtofteegnens sagnomspundne guldhest, enhver detektorførers uopnåelige drøm.

kyst- og marinarkæologi, nordisk mytologi og tro, registrering af oldsager, runelæsning, romerriget og barbarerne, sejlads gennem tiderne og vikingenes veje. Harja-medlemmerne i Nordøstfynsgruppen har derimod ikke brugt Arkæologiens Hus som samlingssted, men Vikingemuseet Ladby; dog uden at udløse tilskud fra Odense kommune, forstås!

I samme boldgade som foredragsaftnerne og studiekredse hører lørdags- og weekendarrangementerne hjemme sammen med kurserne. Til sidstnævnte hører intro-dage for nye detektorfolk og dage, hvor temaet har haft fokus på basal flintkending. Disse arrangementer har været ledet af foreningens egne medlemmer.

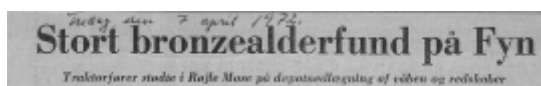
Seminarerne derimod blev suppleret med fagfolk udefra, f.eks. "Ved regnbuens ende", der tog afsæt i de epokegørende fund, som detektorfolk fra Harja og Tellus havde gjort ved Voldtofte¹³.

Et årligt tilbagekommende lørdagsarrangement i januar knytter sig til ovenstående med to til tre foredragsholdere fra et eller flere fynske museer eller universitetet. Der behandles et fælles emne, som ses tilbageskuenede (fremlæggelse af undersøgelsesresultater) og i et fremtidsperspektiv. Deraf arrangementets navn: Janusdag.

Et vendepunkt i Harjas udviklingshistorie indtrådte med detektor-arkæologien for fuld udblæsning. Udøvelsen af denne feltarkæologiske sportsgren er et kapitel for sig, som Glenn Abramsson og Mogens Bo Henriksen tager af sig andetsteds i denne bog

Indendørs-grupper i Harjas regi opstod og eksisterede også før Arkæologiens Hus, men da kunne de tælles på én hånd, ja vel nærmest på én finger: en gruppe med interesse for voldsteder, der samledes hos Helen og Nonni Smedgaard i Næsby.

De mange lokalgrupper, som også opstod, fungerede som bekendt i en anden sammenhæng som uafhængige størrelser eller som dele af lokalhistoriske foreninger. De havde da relation til Fyns Stiftsmuseum – og uden om Harja, groft sagt.

Avisartikel fra Harjas udklipssamling, der omtaler Middelfartgruppens arkæologiske superfund ved Strib.

I gamle dage, da Harjas medlemmer påtog sig mindre udgravningsopgaver i nødsituationer, fandtes dog en enkelt gruppe, som kunne have dan-

net forbillede. Middelfartgruppen var en sådan enhed, der var museet til god hjælp i nødens stund. Således ved redningen af et stort depot med spydspidser og kornsegle mm. fra ældre bronzealder i Røjlemose ved Strib og også ved andre lejligheder¹⁴.

Harja International

En helt speciel – og indtil videre enestående – arbejdsgruppe i Harja-regi opstod, da Leif Tvillum fik den geniale idé at stable et dansk-litauisk fællesprojekt med Harja og en litauisk forening – kaldet Zemyna efter en kvindelig guddom i litauisk mytologi – på benene og vel at mærke finanseret med EU-midler¹⁵. Umiddelbart involverede projektet ikke ret mange deltagere fra hvert land, men som afledte effekter kom to forhold til at betyde ganske meget for Harja.

Da afregningen med tilskudsgiveren skulle gøres op, viste det sig, at projektet på grund af økonomisk mådehold fra vores side, kastede et pænt overskud af sig, som foreningen måtte beholde! Det er baggrunden for Harjas pæne kassebeholdning p.t. – betryggende op mod et 50-års jubilæum.

Den anden afledte effekt blev, at vi blev så begejstrede for Baltikum, at andre Harja-medlemmer også burde få mulighed for at gæste vore østlige nabolande. Det resulterede foreløbig i fire succesfulde busrejser til Litauen (1012), Kaliningrad (2013). Letland (2014) og Estland (2015). I parentes bemærket kastede disse rejser også overskud af sig, som ubeskåret gik i Harjas pengekasse som polstring mod dårligere tider.

En planlagt jubilæumsrejse til Letland i 2021 har desværre måtte udsættes på grund af usikkerheden omkring den igangværende corona-epidemi, men i foreningsarrangerede rejser til arkæologiske mål ligger der udviklingspotentialer for en forening af Harjas kaliber. Muligheden har ikke været fuldt udnyttet, men som alt, hvad der vedrører foreningsarbejde, kræver det, at folk stiller op og påtager sig mange timers arbejde med at planlægge og gennemføre tiltagene. Indsatsen er ulønnet – selv om nogen hævder, at arbejdet bærer lønnen i sig selv!

Mere håndterbare har kortvarige ekskursioner rundt på Fyn og i nabolandsdelene været. Der har ikke været de samme udfordringer med hensyn til at arrangere kost og logi, transportplanlægning osv, som flerdagesrejserne indebærer. I ganske mange år fra begyndelsen af Harjas historie var de fast tilbage-

vendende forårs- og efterårsture til udvalgte arkæologiske seværdigheder og museer en fast og populær begivenhed for medlemmerne. Nu er traditionen gået lidt i opløsning, men når der endelig inviteres til en tur ud i landskabet med Alice og Svend Amlunds bus, er der næsten altid fyldt op til sidste sæde. Det være sig med den lille bus med plads til 19 passagerer over de andre busstørrelser til dobbeltdækkeren med 70 pladser.

I de senere år har der udviklet sig en rutine med, at en bustur afrunder årsmødet. Dagen indledes i Arkæologiens Hus med en intro til eftermiddagens ekskursion, herefter indtagelse af et par lækre stykker smørrebrød for at samle kræfter til årets allervigtigste møde, generalforsamlingen – og så den behagelige bustur med indlagte afstikkere ud i terrænet til fods og ikke så sjældent i silende regn, men i bevidstheden om en ventende kagepause med varme drikke.

Publikationer og medlemsblade

Harjas forskellige aktiviteter udnyttes ikke fuldt ud af medlemmerne, hvilket i øvrigt også ville jævne foreningshusets med jorden, hvis alle 200 troppede op til et foredrag. Til gengæld kommer Harjas trykte budskaber ud til hver og en, lænestolsarkæologer så vel som praktikere udi de arkæologiske discipliner. Helt

Harjas første udgivelser bragte arkæologistofskrevet både af amatører og fagfolk. I enkelte tilfælde publiceredes endog grundforskning, som der endnu i dag refereres til i faglitteraturen.

tilbage til det første bestyrelsemøde i Harja blev der drøftet det ønskelige i at udgive et skrift med relevant stof skrevet af medlemmerne og arkæologiske fagfolk.

Et egentligt foreningstidsskrift med faste udgivelsesterminer blev klogeligt opgivet til fordel for en periodiske publikationsrække, der ikke skulle være afhængig af faste udgivelsestidspunkter. Det kom der en fin lille række på ni HARJA-skrifter ud af. Som redaktionskyndig havde man allieret sig med den arkæologiinteresserede lokalredaktør ved Fyens Stiftstidende, Ole Rasmussen. Han var altid lydhør over for Harjas foreningsstof og arkæologiske tiltag, som han på bedste vis formidlede til de fynske læsere. Han bidrog også selv med en side i første nummer af HARJA-skriftet om *Den arkæologiske sensation* – om amatørarkæologer og journalister.

I et par tilfælde blev der publiceret arkæologisk grundforskning i HARJA-skrifterne af bl.a. Anders Jæger (om tværpiletypologi) og af den kendte arkæolog og forfatter Klaus Ebbesen (om flintmejseltypologi)¹⁶, artikler, der refereres til i den arkæologiske faglitteratur. Hertil en bred vifte af artikler om relevante emner for arkæologiinteresserede og ofte skrevet af Harjas egne medlemmer. I tilknytning til serien udkom en lille bog i anledning af Harjas 25års jubilæum.

Med Amatørtjenesten som afsender begyndte der fra 1979 at udkomme nogle små uprætentiøse blade ved navn *fynboer og arkæologi* (med små forbogstaver). Idéen bag skriftet var, at det skulle tjene som orienteringsorgan for, hvad der rørte sig af interesse for fynske amatørarkæologer og som bindeled mellem dem og Fyns Stiftsmuseum. Ud over at blive sendt gratis til amatørerne (herunder Harja), blev bladene også distribueret videre ud i samfundet til biblioteker og flere andre, som måtte være interesserede.

Bladet var fra begyndelsen tænkt til at udkomme med 3-4 numre om året med omslag i årstidernes skiftende farver, men den rytme lykkedes det ikke for den ansvarlige redaktør (mig) at føre til dørs. Det blev en noget uregelmæssig udgivelse, selv om indholdet levede op til intentionen. Sidste udgivelse blev i 1987, indtil der blev truffet en fremsynet afgørelse af Harja-veteranen og min efterfølger på jobbet, Nils M. Jensen, om at indgå i et partnerskab med Harja om den fortsatte produktion. Jytte Raun, Aage Heltner og Hedda Jørgensen påtog sig rollen som redaktion den første lange tid, senere suppleret med Leif Rasmussen med flere fra Harja og Mogens Bo Henriksen fra museet, mens museet bekostede

trykning og forsendelserne. Det blev en produktiv periode med tre udgivelser pr. år. Når *Fynboer og Arkæologi* (nu med store forbogstaver) dumpede ind igennem brevsprækken, kunne det læselystne Harja-medlem åbne det blå blad (Harjas farve) og fordybe sig i arkæologirelaterede artikler fra medlemmer og museumsfolk, læse foreningsstof, programmer fra Folkeuniversitet, museerne m.fl. Man stod således godt rustede til at møde en ny sæson i arkæologiens tegn.

'fynboer og arkæologi' begyndte at udkomme i 1979, først med lidt uregelmæssige mellemrum, men fra 1992 med tre numre årligt. Fra 2009 faldt udgivelsesfrekvensen til to numre om året, og fra 2012 skiftede bladet til A4-format. I 2020 bortfaldt støtten fra Odense Bys Museer, og fra da er Fynboer&Arkæologi, som bladet nu hedder, helt og holdent Harjas blad.

Bladet udkom med mellem 250 til 900 eksemplarer pr. gang, så det fik en fin spredning også uden for Harjas kreds.

I 2009 måtte udgivelseskadencen af ressourcemæssige grunde fra museets side nedsættes til to udgivelser pr. år. Fra og med udgivelsen 2012 nr. 2 påtog Harja sig – med Leif Tvilum som initiativtager – selve trykningen på en lejet kopimaskine, der blev sat op i Arkæologiens Hus. Bladet ændrede også grundlæggende karakter i og med – med Leif og Peter Birch som arkitekter – at formatet blev ændret fra A5 til A4 og kreativt design samt anvendelse af farvebilleder blev et karakteristisk nyt udtryk. Bladet indeholdt stadig foreningsstof, men kom også til at ligne et egentligt tidsskrift med fint opsatte artikler med iøjnefaldende overskrifter og velkomponeret layout – bortset fra at den hjemmegjorte trykning nogle gange snød med hensyn til læsbarheden. Et sidste og afgørende skridt i *Fynboer&Arkæologis* udviklingshistorie (nu med &) indtrådte, da Glenn Abramsson blev opmærksom på et billigt tysk trykkeri, der på nul komma fem kunne fremstille et upåklageligt skrift ud fra en digital fil leveret af bladets layoutmand, Peter Birch. Vi havde brug for 250 eksemplarer til vore medlemmer plus lidt i overskud, men bestiller 500, da prisforskellen ikke er proportional med antallet. Når først trykpressen er stillet ind, koster det ikke alverden at lade den køre og trykke flere eksemplarer.

Til og med udgangen af 2020 modtog Harja stadig et pænt økonomisk tilskud til bladet fra Odense Bys Museer – som en sidste reminiscens fra den gang bladet stadig var en ren museumsproduktion. Foreningen forsøger herefter ved egen økonomi at forsætte udgivelsen af bladet. Ved indgangen til jubilæumsåret har Harja således fået sit helt eget og uafhængige medlemsblad, som foreningens bestyrelse for 50 år siden ellers klogeligt ville have betakket sig for at producere. Kommer tid kommer råd – krydser vi fingre for.

Snuden er i sporet

Formålet er at samle amatørarkæologer til fremme af interessen for arkæologi. Sådan indledes Harjas grundlovs første paragraf. Det er et idealistisk og påskønnelsesværdigt mål. Om foreningen så har brugt sit krudt på at gå målrettet i den retning, er en anden sag.

Det, vi kan se hen over de 50 års udvikling, er, at kræfterne har været koncentreret om medlemsplejen, dvs. stimulering og fastholdelse af interessen

for arkæologien med relevante tiltag: foredrag, studiekredse, kurser, ture/rejser, udgravningslejre og informationer på skrift og nu også via digitale medier – og så endelig ikke at forglemme: eget hus. At disse aktiviteter indirekte har udbredt arkæologiinteressen er en ønskelig sidegevinst, men der er stadig lang vej til at få de 2000 fynboer, som potentielt kunne være interesserede (ifølge min tidligere nævnte beregning), med i folden. Hvis denne utopi kunne opnås, ville Harja godt nok få andre muskler at spille med, men så sandelig også nye udfordringer!

Set hen over årene har medlemstallet svinget mellem 100 og godt og vel 200 medlemmer. Ærgerligt har det været at se, at ellers engagerede medlemmer indimellem finder på at melde sig ud af Harja. Der har ikke været lavet analyser af, hvad årsagerne kan have været. Det er fair nok, at folk kører træt eller ændrer retning i en fritidsinteresse eller i et foreningsengagement, men for os, der står tilbage, kan vi godt føle os svigtede. Var det virkelig ikke bedre, hvad vi kunne tilbyde hinanden?

Enhver forening, organisation eller folkebevægelse, stor eller lille, gennemløber et udviklingsforløb startende med skabervilje og pionerånd, der på et tidspunkt går over i dagligdags rutine og nogle gange decideret trummerum og kan ende med – når og hvis det går helt galt – at luften siver ud af ballonen og den falder slatten til jorden.

Harja har indtil videre holdt snuden i sporet. Udviklingen har været præget af en klar linje, hvor samarbejdet med museer og fagfolk har haft central betydning og som igen bygger på den tradition, der blev indledt af foreningens vise fædre og mødre. Til trods for lidt hakken i maskineriet undervejs, er motoren ikke på noget tidspunkt gået i stå.

Et bevis for stabiliteten er, at man end ikke har overvejet at ændre foreningens navn og ad den vej signalere en ny og frisk tilgang indadtil og udadtil. Det er lidt morsomt at se på det omgivende museumslandskab og de antikvariske myndigheders udvikling i samme periode. De øverste ansvarlige myndigheder i landet har heddet snart det ene, snart det andet og sorteret under skiftende ministererier.

For det gamle Fyns Stiftsmuseum er det lykkedes at skifte navn og bomærke et par gange, samtidig med at det har måtte dele sit antikvariske ansvars- og arbejdsområdeområde med tre andre museer, som også har skiftet navne flere

gange. Det afspejler en dynamik og omskiftelighed, som Harja ikke har været blandet ind i, men forholdt sig smidigt og omstillingsparat til.

Foreningen har det privilegium, at man har en enkel myndighed og arbejdsgiver: foreningens egne vedtægter og medlemmerne. Så længe medlemmerne støtter op, kan meget lade sig gøre – ja, faktisk er der tale om en kraft og talentreserve, som ikke alene kan være til glæde og berigelse for medlemmerne, men så sandelig også kan være det for det etablerede museumsvesen og dem, hvis levevej og fag er arkæologi – hvis man har mod på at gribe den mulighed.

Heldigvis lever HARJA Arkæologisk Forening i bedste velgående, og 50 år er ingen alder – og slet ikke i arkæologisk perspektiv!

Undskyldende efterskrift

50 års gennemgang har været et spørgsmål om at vælge til, men desværre også om at vælge fra og bevare et vist overblik i kortform. Rigtig mange medlemmer kunne have været nævnt med navns nævnelse og det er jo nok det mest ømtålelige emne. Alle vil jo – med rette – gerne påskønnes for den indsats, de har gjort som udgravere, teoretikere, skribenter, telefonkædebestyrere, husholdere, idémagere, pris- og ordenmodtagere, trofaste medlemmer og så videre. Det ville i sagens natur have sprængt rammerne for artiklen. Jeg håber, at I ser med milde øjne på problemet og viser overbærenhed.

Desuden kan der være en og anden blandt læserne, der undrer sig over med hvilken lethed, jeg har udeladt at omtale det landsdækkende arbejde, som DAA, Danske Amatør Arkæologer (tidligere SDA, Sømmenslutningen af Danske Amatørarkæologer) har udført med bidrag fra Harja og også det nordiske samarbejde på amatørarkæologifronten, der bl.a. kom til udtryk gennem afholdelse af NAU'erne (Nordisk Amatørarkæologisk Udgravningslejr). Den første af slagsen blev afholdt som en Harja-lejr ved Åsum Enggård i 1988 i anledning af Odenses 1000 års-jubilæum og igen ved Strandby i 1996.

Til trods for at jeg har været engageret i det "grænseoverskridende" arbejde inden for amatørarkæologien, har jeg valgt at springe dette aspekt over for at holde fokus på de kerneopgaver, som Harja har satset på at indfri og som foreningen er lykkedes så fint med!

Eigil Nikolajsen

Assistent ved Fyns Stiftsmuseum (Amatørtjenesten) 1977-1989, assistent på Vikingemuseet Ladby 1994-2010. Medlem af Harja siden starten i 1971, bestyrelsesmedlem siden 2006, og formand 2016-20.

Noter

- 1 Læs f.eks. tidligere Harja-formand Jane Kjærgaard Andresens artikel *Amatørarkæologer i Danmark* i KUMML 2001 s. 159-183.
- 2 Omtalt af Anders Jæger i hans nekrolog over Hans Beck Sørensen i *Fynboer og Arkæologi* 1997/2 s. 27.
- 3 Lucy Bergströms artikel om Andes Jægers protokol andetsteds i denne bog.
- 4 Ibid.
- 5 Erik Johansen: *Den nye museumslov og arkæologien* i *Arkæologi for alle* 2002/1 s. 4-5.
- 6 Henrik Thrane: *Amatøren i dagens arkæologi* i HARJA nr. 1 1973 s. 2-3.
- 7 Henrik Thrane: *Fyns oldtid på Hollufgård* og Eigil Nikolajsen: *Af kærlighed til arkæologien*. Begge artikler i *Fynske Minder* 1985 s. 129-144 og 145-160.
- 8 Anders Ljungberg: *Under Harjas fana*, *Populær Arkeologi* 1986/3 s. 10ff. og Nils M. Jensen og Eigil Nikolajsen: *På arkæologisk sommerferie* i *Fynske Minder* 1987 s. 32-48.
- 9 Helen Smedsgaard: *Harjas "flagskib": Udgravningslejerne* i HARJA 1971-1996 s. 15-22.
- 10 Meddelt kort og lakonisk i *fynboer og arkæologi* 1980/3 s. 9
- 11 Erling Hansen og Jens E. Olesen: *Folkeuniversitetets formidling* i HARJA 1971-1996 s. 27-32.
- 12 Lone Nørgaard: *Årets udgravningslejr ved Ladby* i *Fynboer og Arkæologi* 2009/2 s. 33-45.
- 13 Arrangementet fandt sted lørdag-søndag 28-29 maj 2011 med foredrag ved: museumsinspektør Mogens Bo Henriksen, OBM, om *de sensationelle detektorfund fra voldtofte-centrets gyldne bronzealder*, professor emeritus Henrik Thrane om *Lusehøj-gruppen – gammel og ny viden om yngre bronzealders rigdomscentrum*, museumsinspektør Rasmus Birch Iversen, Vejleegnens Museer, om *krigsbytteofferfundene fra Kragehul Mose – fundet og jernalderkrigernes betydning i lokalt og regionalt perspektiv*, lektor Michael Lerche Nielsen, Københavns Universitet, om *voldtofteegnens runeindskrifter fra Kragehul mose og vikingetidsrunestenene fra området set både som sproglige og kulturhistoriske minder*, harja-medlem og tidligere museumsassistent Eigil Nikolajsen om *nærkontakt med fortiden: skatte for enden af regnbuen, højfolket, spøgeri ved fortidsminder mm.*
- 14 Om depotet fra Strib se Henrik Thrane: *Det store bronzealderfund fra Røjlemose* i *Fynske Minder* 1972 s. 17-30 og *Til bedre tider* i SKALK 1972/5 s. 13-15, Om et skelsættende vikingetidsfund ved Skrillinge, se Viktor Poulsen: *Fyns første boplads fra Vikingetid* i HARJA nr. 1 1974 s. 21-23. I

samme nummer på s. 8-10 skriver et andet harja-medlem, Aage Petersen, om undersøgelsen af en grube med sjælden stenalderkeramik: *Ikke danefæ, men alligevel...* Aage publicerer også andre fund fra Skrillinge reddet i sidste øjeblik: *Nye bopladsfund fra den yngre bronzealder* i HARJA 1976 s. 16-24.

- 15 Om Zemyna-projektet se f.eks. Leif Tvillum: *Harja går internationalt* i Fynboer og Arkæologi 2011/2 s. 33-36 og Eigil Nikolajsen og Leif Tvillum: *Harjas Zemyna-projekt* i Fund & Fortid 2013/4 s. 16-20.
- 16 Anders Jæger: *Pileregn* i HARJA 1976 S. 2-7 og Klaus Ebbesen: *Offerfundet fra Å Højrup. Bondestenalderens mejseldepoter* i HARJA 1971-1981 s. 5-21.

Født med den arkæologiske interesse

Anders Rask

Jeg har været medlem af Harja siden stiftelsesdagen 1971 og er så at sige født med den arkæologiske interesse, idet min far, der var praktiserende læge i Nordsalling, ofte kørte ud til besøg på gårdene, og havde min bror og mig med som passagerer. Da min far var meget interesseret i arkæologi, satte han ofte sine drenge af på steder, hvor han vidste, der var køkkenmøddinger med masser af østersskaller. Dengang kunne man rode i bunkerne så meget man ville, så det karakteristiske for Ertebølleiden lærte vi. Desuden lå der en offermose fra jernalderen ved vores sommerhus. Nye lag af offermosen blev blottet hver sommer af Limfjordens bølger. Her fandt vi keramik fra jernalderen. Men det mest spektakulære var et intakt hestekranium.

Da jeg i sin tid arbejdede på Århus Kommunehospital, havde vi i byen en velfungerende amatørarkæologisk klub, hvor jeg var på arkæologiske ture og til foredrag med bl.a. Søren H. Andersen. Da jeg i 1970 nedsatte mig som speciallæge i Odense, undrede det mig, at byen ikke havde en amatørarkæologisk forening. Ved et foredrag i Bolbro i efteråret 1970 med Søren H. Andersen, mødtes jeg bagefter med flere af deltagerne, der var blevet siddende efter foredraget. Vi talte om, at vi burde have en amatørarkæologisk forening på Fyn. Deltagerne var bl.a. Anders Jæger, hvis navn jeg kendte i forvejen fra radioen, hvor han var kendt for sit samarbejde med radioværten Alkærsig.

Siden den dag har Anders Jæger været min ven, og vi startede næste forår Harja sammen med en mindre gruppe, hvoraf der, såvidt jeg ved, kun er Eigil og undertegnede tilbage.

Én mands samling, én mands værk

Om amatøren, samleren og entusiasten Charles Nielsen
og det egnsmuseum hans samling lagde grunden til

Lone G. Nørgaard

Hindsholm Egnsmuseum indeholder en stor samling af oldsager, udstoppede fugle og ikke mindst kulturhistoriske genstande bestående af redskaber, værktøj og remedier fra en svunden tid. At vi på museet i dag kan fremvise en så imponerende samling, skyldes alene en enkelt person: Charles Nielsen.

I hans erindringer, som han skrev på sine ældre dage, kan man ikke blot læse om, hvordan dagligdagen på landet foregik i første halvdel af 1900-tallet og senere. Her har han også beskrevet, hvordan han begyndte at samle og om baggrunden for, hvordan en del af genstandene i den kulturhistoriske samling fandt vej til ham. I dag bliver hans mange håndskrevne erindringer og tilhørende fotos opbevaret på Stubberup Sogns Lokalhistoriske arkiv, der har til huse i nogle lokaler, der støder op til museet.

Charles blev født i 1912 i et lille strandhus, der lå ude ved Brockdorff hovedgård på Hindsholm. Huset var et flerfamilieshus, hvor hans morforældre boede i den ene del. Charles mor var kun 17 år gammel, da hun fødte ham, og eftersom forlovelsen med hans far på dette tidspunkt var gået over styr, kom Charles i pleje. Det blev til en omtumlet tilværelse for den lille dreng med flere

forskellige plejefamilier, indtil han to et halvt år gammel kunne vende hjem til sine forældre, der på det tidspunkt havde fundet sammen igen og var blevet gift. Selv om Charles ikke selv kunne huske denne første tid af sit liv, omtalte han det som en forfærdelig tid for et lille barn.

Familien bosatte sig i et hus i Stubberup, og her vokser Charles op som den ældste af en voksende søskendeflok på 12.

Allerede som 8-årig begynder Charles at arbejde rundt omkring på nabo-gårdene, og da han som 14-årig bliver konfirmeret, betragter han sig selv som fuldt uddannet landarbejder. Den første plads får han på Kilagergaard i Nordskov på den nordligste del af Hindsholm. De tre år, han er på denne gård, beskriver han senere som den bedste tid i hans liv. Det er da også i slutningen af hans tid her, han møder sit livs kærlighed, Anna.

Amatørarkæologen Charles

Efter Charles i 1934 har aftjent sin værnepligt, vender han tilbage til Hindsholm og får plads på en gård i Snave. Det var ved arbejdet i markerne her, han fandt de oldsager, der lagde kimen til hans store oldsagssamling, og det var her, hans liv som blandt andet amatørarkæolog for alvor begyndte. Når jeg skriver "blandt andet", er det fordi, han som indledningsvis nævnt også samlede meget andet end oldsager. I virkeligheden kunne man også kalde ham amatørhistoriker, -ornitolog og -fotograf, m.m. Kært barn har mange navne, som man siger.

Charles bliver i sidste halvdel af 1940'erne uddannet som dræningsmester hos en lokal entreprenør i Nordskov, og i 1950 får han ansættelse som dette og altmuligmand på godset Scheelenborg, der ligger mellem Dalby og Martofte på Hindsholm. På denne tid blev blandt andet de store strandenge på den vestlige side af Hindsholm drænet, til stor ødelæggelse for det rige og mangfoldige dyre-

*Charles Nielsen som ung soldat i 1933.
Foto fra Stubberup Sogns lokal-
historiske arkiv.*

Charles og Anna i 1995, hvor de indgår en aftale med Kerteminde Kommune. Sammen med daværende borgmester Jacob Dau erhøj. Foto fra Stubberup Sogns lokalhistoriske arkiv.

liv, der udfoldede sig her, og til stor fortrydelse for Charles, hvis hjerte bankede for den smukke og til dels oprindelige natur, han hele sit liv havde været omgivet af. Men det var også her han i forbindelse med gravearbejdet til de mange dræn fandt en stor del af de oldsager, der i dag er udstillet på Hindsholm Egnsmuseum.

Det var ikke kun en del af den smukke natur, der i løbet af 1900-tallet blev ødelagt. Det gjorde desværre også et større antal fortidsminder, og ikke mindst gravhøje, der var opbygget af store sten, der kunne benyttes i mange typer bygningsværker. Det var som bekendt først i 1937, den første fredningslov, som blandt andet omhandlede fortidsminder, blev vedtaget. Charles fortæller også i sine erindringer om, hvad der nogle steder skete, da man fik nys om den nye fredningslov:

“Brydes Højs Mose ligger i en dal øst for Brydes Høj (i Martofte, red.) I en mark øst for mosen lå i ældre tid en stor gravhøj. Det var en snedker i Martofte, der ejede marken, hvor højen lå. Den var på størrelse med Mårhøj i Snave. Da det kom på tale, at alle

gravhøje i Danmark skulle fredes, blev denne store høj slagtet. Jorden blev fyldt i en tørvemose, og de store sten fra gravkammeret blev sat i et markskel. Jeg har set disse store sten. Da lystbådehavnen blev lavet, blev disse store sten solgt til denne havn. De blev lagt i den store stenmole. Der sidder de den dag i dag. Det var en vognmand fra Martofte, der kørte disse sten fra gravhøjen til Kerteminde”.

Sådan formidler Charles, hvordan han med egne øjne oplevede, at fortidsminder blev “slaget”, som han selv udtrykker det – og uden tvivl har følt. Det har gjort ondt på ham, som det i dag gør på en arkæolog, når man læser den slags beretninger.

Samleren og formidleren Charles

Det var ikke kun oldtiden, Charles’ interesse omhandlede. Som barn begyndte han at eksperimentere med at udstoppe dyr, især fugle, hvilket med årene resulterede i flere hundrede, som man i dag kan se et stort udvalg af på Hindsholm Egnsmuseum.

Men også de redskaber, han selv som ung brugte på gårdene rundt omkring på Hindsholm, havde han en stor interesse i at bevare, så andre for eftertiden kunne få et indtryk af, hvordan det hårde liv på landet var, inden teknologien og industrialiseringen for alvor gjorde sit indtog.

Charles og Anna havde ligesom hans forældre bosat sig i Stubberup lige uden for Martofte, hvor de i 1944 købte et hus. Det var her, Charles begyndte at opbygge sit eget museum, da Anna blev syg, og nogle af rummene i huset kom til at stå ubenyttede hen.

Charles Nielsens fund af en kaskelottand med indboring fra Scheelenborg strand. Dateret med C14-metoden til slutningen af ældre stenalder. Et enestående fund. Tegning: Lucy Bergström.

Og det var da, han for alvor begyndte at samle arbejdsredskaber og værktøj, som han enten fik foræret eller i sjældne tilfælde købte. Alle på Hindsholm kendte Charles og vidste, at han altid tog imod, hvis der var noget, de ville skille sig af med.

Efterhånden får Charles fyldt op i både vaskehus, værksted, grisestald og udestue, og da han nærmer sig køkkenet, siger Anna stop! Han bygger derfor i 1987 en museumsbygning i haven, så også større genstande som plove og haveredskaber kan komme under tag.

Det er ikke kun for hans egen skyld og interesse, han ønsker at bevare genstandene for eftertiden. Det er også fordi, han ønsker at formidle den viden, han besidder om en tid, hvor håndkraft var den eneste vej frem. I huset i Stubberup tager han imod skoleklasser og fortæller levende om, hvordan livet levedes i både oldtiden og historisk tid, og han laver sågar også en tavle med strandfund, som for eksempel forskellige typer skaller og tang, som han ivrigt beretter om til børnene. Han tog naturligvis også imod, hvis bare nogle nysgerrige sjæle slog vejen forbi hans hus.

En æra slutter – og en ny begynder

I 1995 er Anna så syg, at hun og Charles bestemmer sig for at flytte i en beskyttet bolig i Kerteminde. Inden da har de fået lavet en aftale om, at kommunen skal overtage samlingen, og Charles betinger sig, at den skal forblive på Hindsholm, hvor han har levet hele sit liv, og hvor størstedelen af genstandene stammer fra.

Forfatteren ved en montre på Hindsholm Egnsmuseum, hvori der vises eksempler på Charles Nielsens evner som arkæologisk eksperimentator med hjemmelavede stenalderredskaber og forsøg på at skæfte økser og montere skraber og flækkeknive i skafter. En kopi af en miniøkse af hjortetak passer perfekt til at sidde på Lones lillefinger. Foto: Eigil Nikolajsen.

Han stiller også som betingelse, at samlingen skal være tilgængelig for offentligheden. Nogle år forinden er Martofte skole blevet lukket, og kommunen planlægger, at der her skal formes et lille museum, der kan indeholde Charles' mange genstande. Det glæder Charles, eftersom han i sin tid som medlem af sognerådet har været med til at beslutte, at skolen skulle bygges, og han har endda også selv været med til at bygge den som murerarbejdsmand for den entreprenør, der opførte skolen.

Kommunen lavede en aftale med Østfyns Museer om at varetage samlingen, og i 1997 åbnede Hindsholm Egnsmuseum for første gang. 10 år senere dør Charles, men hans samling lever videre i det lille egnsmuseum, som stadig åbner dørene for gæster hver sommer.

Siden 2017 har museet været drevet af den frivillige forening Foreningen for Hindsholm Egnsmuseum, efter at Østfyns Museer ikke længere ønskede at varetage samlingen. I foreningen er vi nu i gang med at forny indretningen, hvor oldsagerne er placeret, og vi planlægger nye tiltag for den kommende sæson, så fremt coronaen tillader det. Vi har et godt samarbejde med Kerteminde Kommune, der tydeligt viser, at de har det samme mål for øje som os, at Charles' samling skal være åben for offentligheden, og vi skal formidle den i hans ånd.

Lone C. Nørgaard

arkæolog, museumsinspektør ved Svendborg Museum
og formand for Foreningen for Hindsholm Egnsmuseum.

Litteratur

Rune Simonsen: *Charles og Anna Nielsens samling*, i CARTHA, Årsskrift for Kertemindeegnens Museer 1996/97, s.58-63

Søren H. Andersen: *Kaskelottens tand*, i SKALK 2000/3 s. 12-14

En usædvanlig amatørarkæolog

Valdemar Jensen var en moden mand, da han begyndte at interesse sig for arkæologi. Men da han først kom i gang var der næppe den ting på Tåsinge, som han ikke var med i

Per Nielsen

Amatørarkæologer er et folkefærd for sig, med en adfærd, der set med andres øjne godt kan se mærkelig ud. Enkeltvis eller i flokke kan man se dem vandre langsomt hen over marker, stirrende stift ned foran sig, mens de med den ene hånd opsamler en mængde småsten og med den anden lige så hurtigt smider dem over skulderen.

Dog med undtagelser. Af og til finder de, hvad de søger: Et levn fra vore fjerne forfædre. Så bliver genstanden undersøgt, studeret og vurderet efter alle kunstens regler og med en begejstring og ildhu, som vist er et særkende for disse folk.”¹

Således indleder Valdemar Jensen en af sine talrige artikler om amatørarkæologi.

Det lå ikke ligefrem i kortene, at tøsingen Valdemar Jensen (1907-1995) skulle blive amatørarkæolog. Men det blev han i en moden alder – og endda en usædvanlig en af slagsen.

Valdemar Jensen blev født på Tåsinge i 1907, hvor hans far var smed i Vornæs. Da Valdemar var blevet konfirmeret, gik han lidt til hånd i smedjen i Vornæs. Om vinteren læste han på teknisk dagskole i Svendborg, indtil han i 1921 kom i smedelære hos aktieselskabet L. Lange & Compagnons Jernstøberi og

Maskinfabrik i Svendborg. Efter den tids målestok var jernstøberiet en moderne virksomhed, der havde nymodens elektrisk drevne maskiner, som kunne file, slibe, bore, dreje, høvle osv. I faderens smedje hjemme i Vornæs foregik den slags med håndkraft. Valdemar fik nummer 245, arbejdstiden var fra kl. 7 morgen til 5 eftermiddag, og ugelønnen var otte kroner. Firmaet fremstillede egentlig landbrugsmaskiner med støbegods i: stifttærskemaskiner og hakkelsesskærere og den slags. Men under 1. verdenskrig skiftede firmaet om til produktion af ovne og bygningsstøbegods. Valdemar Jensen omtaler i sine erindringer virksomheden som "Cirkus Lange"², og læretiden var nok ikke nogen dans på roser.

I foråret 1926 fik Valdemar Jensen sit svendebrev. Men der var ikke noget arbejde at få, så han måtte gå faderen til hånd i Vornæs smedje. Faderen overvejede på det tidspunkt at afvikle smedjen. Han havde fået problemer med ryggen, og i det lille samfund var heller ikke længere så meget brug for landsbysmeden som førhen. Så fandt de to på at smede ålejern i stedet for hestesko. Valdemar stod derhjemme og smedede, mens faderen rejste land og rige rundt og solgte de solide, håndsmedede ålejern.

Men Valdemar Jensen ville andet og mere end at smede ålejern. Han begyndte at sælge cykler og radiomodtagere. Sidstnævnte loddede han enten

Valdemar Jensen. Ungdomsbillede, ukendt årstal
Foto: Tåsinges lokalhistoriske arkiv.

selv sammen eller fik dem i forhandling for radiofirmaerne. Smedjen i Vornæs blev nærmest forvandlet til en blandet landhandel med ålejern, cykler og radioapparater. Snart kom der dog gang i smedeforretningen igen. På Valdemars Slot, Tåsinges store gods, opgav de at have egen smed og bad i stedet Valdemar Jensen og hans far overtage arbejdet med at vedligeholde godsets mange store landbrugsmaskiner. Det var fast arbejde.

Samtidig greb efterspørgslen efter ålejern også om sig, og for at få mere fart over produktionen investerede

Valdemar Jensen for egen regning i en stansmaskine. Smedjen i Vornæs begyndte at ligne et moderne maskinværksted.

Midt i al travlheden havde Valdemar fået sig en sød kæreste, Kristine fra Svendborg. I 1938 blev de to gift og byggede hus i Vornæs lige over for smedjen. Året efter fik de en dreng, det følgende år endnu en, og to år efter med to års mellemrum en pige og en dreng. I mellemtiden var 2. verdenskrig brudt ud, og Danmark var blevet besat af tyskerne. Der kom godt salg i cykler og radioer. Valdemar Jensen overtog virksomheden i Vornæs i krigens sidste år. Faderen døde i 1946.

I forbindelse med faderens død kom storebror Carl, der var udvandret til Amerika, hjem for at besøge familien på Tåsinge. Carl havde gaver med fra landet, hvor enhver er sin egen lykkes smed. Han forærede lillebror Valdemar en tang, der kunne klemme kæberne sammen om en klods og holde den fast som i en skruetvinge, også selv om man havde sluppet tangen. Den var selvlåsende.

På det tidspunkt var det sin sag at importere værktøj fra Amerika. Men Valdemar Jensen kunne se mulighederne i den selvlåsende tang og tænkte, at sådan en kunne han også lave. Det kunne han, og han fik fat i en grosserer i Odense, der var villig til at forhandle den selvlåsende tang. Det gik rigtig godt de først tre år, smedeværkstedet nåede op på at fremstille tre tusind selvlåsende tænger om året. Men så blev der igen åbnet for import af udenlandsk værktøj, og folk regnede af en eller anden grund det udenlandske værktøj for at være af bedre kvalitet end det danske. Salget af Valdemar Jensens låsetang gik i stort set stå.

Valdemar Jensen gik i tænkeboksen. Resultatet blev den enhåndsbetjente låsetang med selvudløser. Tangen blev en succes – senere kendt over hele verden som den blå scangrip-tang. Den blev en succes, og snart var det nødvendigt at udvide virksomheden og ansætte flere folk. Smedemesteren blev værktøjsfabrikant.

Hvad slægtsforskning kan føre til

Da Valdemar Jensen i begyndelsen af 1970'erne nærmede sig pensionsalderen, slap han tøjlerne i virksomheden og begyndte at se sig om efter nye interesser. Han ville gerne vide mere om sin egen families rødder, så det blev i første omgang slægtsforskningen, han kastede sig over. Da hans planer kom søsteren Grethe for øre, foreslog hun, at han skulle kontakte hendes voksne søn, Gunnar,

der boede i Vester Skerninge og allerede var i gang med et lignende projekt. De to kunne lige så godt arbejde sammen om det i stedet for at sidde og nørkle hver for sig. Den idé var Valdemar med på. Han tog jævnligt turen i bil over til Gunnar i Vester Skerninge, og med deres fælles indsats begyndte en slægtstavle for familien Jensen at tage form. En sommerdag, hvor slægtsforskningen gik lidt i tomgang, spurgte Gunnar, om morbroderen havde set, at Fyns Stiftsmuseum var i gang med at udgrave Kuskens Høj i Vester Skerninge. Valdemar Jensen blev nysgerrig og tog ud til udgravningen for at se, hvad det var, der foregik.

Kuskens høj, som også kaldes Møllehøj efter en stubmølle, der engang har stået på højens top, er en bronzealderhøj, der blev undersøgt som amatørudgravning i 1974. Som et led i et nyt koncept, der skulle vække interessen for arkæologi, havde arkæologerne fra stiftsmuseet bedt de lokale skolebørn om at være med som frivillige ved udgravningen.

Da Valdemar Jensen kort tid efter igen havde et ærinde i Vester Skerninge, skulle han lige ud for at se, hvor langt de var kommet med udgravningen. Han lagde mærke til, at der også var andre frivillige end skolebørn, der lå og skrabe

*Valdemar Jensen ved skålsten i Vornæs Skov
Foto: Tåsinges lokalhistoriske arkiv.*

jorden inde i gravefeltet. Valdemar tog mod til sig og spurgte, om det kunne lade sig gøre at komme med som frivillig, ulønnet selvfølgelig, blot for interessens skyld, men mest for at opleve en udgravning og se, hvordan man bar sig ad. Museumsmanden, som Valdemar Jensen talte med, var ingen ringere end Eigil Nikolajsen, et velkendt harjamedlem, der på det tidspunkt var ansat ved stifts-

museet. Svaret var, at han skulle være så hjertelig velkommen. Valdemar kørte straks hjem og hentede sit arbejdstøj. Da søster Grethe fik nys om, hvad han havde gang i, ville hun også med. Valdemar spurgte forsigtigt den flinke museumsmand, om det nu også gik an. Det var helt fint, de skulle bare komme begge to. Den sommer lå søskendeparret fra smedjen i Vornæs sammen med skolebørn, andre frivillige og museumsfolk og skrabe de oldsager frem af den tørre jord, lagde profilsnit og så, hvordan museumsfolkene målte fundene op med stor præcision.

Ved udgravningen blev der fundet flere intakte urner. Bemærkelsesværdigt var det, at alle urnerne, på nær en, var omsat med stenfliser, der tydeligvis var sprængt ud af en og samme sten for hver urne. Selve gravhøjen havde to byggefaser, den ældre 12m i diameter, den yngre 22,5m, begge bygget op af leret jord.³ Den sommer var det hårdt arbejde at være en ny og uerfaren amatørarkæolog!

Jensen tager fat

Det efterår og den vinter lånte Valdemar Jensen en masse bøger om arkæologi på biblioteket i Svendborg og sad derhjemme fordybet i læsning, hvad han stort set ikke havde gjort, siden han gik i skole. Han var lige en tur ovre i smedjen hver dag for at se, hvordan det gik, men de klarede sig fint uden ham, så han havde masser af tid til at læse.

Nogle af bøgerne fik han hjem via biblioteket i sognebyen Landet. Der havde Tåsinges lokalhistoriske arkiv også til huse, og drevet af sin naturlige nysgerrighed kiggede Valdemar Jensen af og til ind og fik en snak med formanden for Tåsinges Museumslaug, som også stod for arkivet.

En dag spurgte formanden ham, om han ville hjælpe med til at lave et stort vægkort over Tåsinge, hvor øens fortidsminder skulle markeres med røde prikker. Det ville Valdemar Jensen meget gerne. Han rekvirerede Nationalmuseets sognebeskrivelser og kort samt Svendborg og Odense museers arkæologiske kort over øen og gik i gang med at studere materialet.

Men han fandt hurtigt ud af, at der var noget, der ikke stemte. Faktisk var der temmelig mange oldtidsminder, som han kendte til, der slet ikke var markeret på nogen af kortene. Nationalmuseets kort og de andre museers stemte heller ikke overens med hinanden, det hele var én stor forvirring, Valdemar Jensen blev enig

med formanden for museumslauget om, at de nok hellere måtte begynde forfra og lave en helt ny registrering af fortidsminderne på Tåsinge.

Tåsinge-gruppen

Valdemar Jensen skulle ikke klare opgaven alene, mente formanden. De skulle være flere om det. Således gik det til, at de i foråret 1975 dannede Tåsinges Museumslaugs arkæologiske arbejdsgruppe. Det temmelig lange navn blev i daglig tale til Tåsinge-gruppen, i folkemunde også kaldet Tåsinge-banden. De var en gruppe på fem, Arne L. Hansen fra Vemmenæs, Allan Hansen fra Søby, Erik F. Christensen fra Troense og Tage Simonsen fra Vindeby og Valdemar Jensen, der skulle lede slagets gang. Hver lørdag formiddag mødtes de på et på forhånd aftalt sted, udpeget af Valdemar Jensen. De tog fat fra en ende af og begyndte at registrere og måle op og tegne ind på kortet. De gik øen igennem med deres landmålerstænger og blyanter og skitseblokke. Gruppen havde fra starten nær kontakt til Fyns Stiftsmuseum, som på det tidspunkt *"ligeftrem havde ansat en højt kvalificeret medarbejder til at formidle og udvikle samarbejdet med disse 'arkæologiens husmænd' for bl.a. at gøre brug af deres gode lokalkendskab"*.⁴ For at få mere kød på registreringen, så det ikke bare blev nøgtern opmåling og tørre tal, indsamlede gruppen også alle tilgængelige oplysninger om de enkelte fortidsminder fra arkivalier og lokalhistorisk litteratur og udspurgte de gamle på øen om, hvad der var fundet på markerne. Et af arkivstudierne førte faktisk til, at gruppen kastede sig ud i en selvbestaltet nøddudgravning. I arkivet havde de studeret tåsingebonden Søren Lolks efterladte håndskrevne beretninger og noteret sig, at Lolk i 1905, da man sløjfede den store gravhøj, Bøgebjerg, for at bruge den til dæmningsfyld, personligt havde reddet to urner fra højen. Søren Lolk beskriver bortgravningen af gravhøjen således: *"Knoglerne blev fyldt i sukkerkasser, og man stillede en hel række hovedskaller op, som Per Højte morede sig med at sætte sin hat på."*⁵

Søren Lolk tilbød de to urner til Fyns Stiftsmuseum; men de var ikke interesseret, så Lolk noterer i sine optegnelser, at han derefter gravede dem ned i sin have og anlagde en kunstig høj med en lille stendysse hen over stedet. Valdemar Jensen satte sig for at undersøge, om urnerne rent faktisk var blevet gravet ned. Han lavede en aftale med den daværende ejer af Søren Lolks gård, Vejlegården, og gruppen fik lov til at grave i haven for forsøge at finde urnerne. Den første dag

*Capes Høj – foto fra udgravningen, hvor bronzealderhøjen er fjernet
Foto fra bogen Tåsinge rundt – en lokalhistorisk sejltur.*

var arbejdet uden resultat, men på andendagen havde de heldet med sig. Urnerne dukkede frem af havemulden, en var stadig intakt med indhold, men den anden var gået i skår. Historien var altså sand. Fundet blev overdraget til Stiftsmuseet, som nu 70 år senere tog imod urnerne med tak. De to urner er efterfølgende kommet retur til øen og er i dag udstillet på Tåsinge Museum.

En anden gang sendte oplysninger fra de lokale bønder gruppen ud på et større detektivarbejde. Rygtet ville vide, at 50 år tidligere var der én, der på en mark ved Vårø havde fundet ikke mindre end 12 flintøkser på en gang. Vedkommende havde holdt fundstedet hemmeligt for at undgå, at andre skulle få lyst til at grave lige dér. Finderen var senere flyttet fra øen og havde taget økserne med sig. Det lykkedes gruppen at finde frem til fundets nye lokation i Tjæreborg ved Esbjerg. De fik ikke oldsagerne med tilbage til Tåsinge; men depotfundet blev behørigt registreret og fotograferet. Antallet af genstande var i mellemtiden skrumpet ind til ti styk: 6 tværøkser med hulsleben æg, en retøkse og tre mejsler. Det lykkedes også at lokalisere fundstedet på Tåsinge med ret stor

sandsynlighed. Fundet var blevet gjort i 1925 ved gravning af en drængrøft på en mark tilhørende gården Skarøsminde i Vårø.

Allerede i sommeren 1976 var gruppen klar med en registrant over alle øens fortidsminder. Registranten omfattede beskrivelser af 131 større eller mindre fortidsminder på Tåsinge, hvoraf 47 var nye og aldrig tidligere beskrevet.

Operation skåltegn

Da Tåsinge-gruppen var færdig med at registrere øens fortidsminder, skulle der ske noget nyt. Valdemar Jensen havde noteret sig, at P.V. Glob i sin bog *Helleristninger i Danmark fra 1969* kun havde registreret to sten med skåltegn på Tåsinge; men gruppen havde otte sten med skåltegn i deres registrant. Her var en ny opgave at tage fat på. Tilmed var der en tysk arkæolog, Jakob Röschmann, der arbejdede med en interessant teori om, at den radioaktive udstråling fra sten med skåltegn var op til 30% større, end fra sten uden skåltegn. Uden at der dog var fundet nogen forklaring på, hvorfor det skulle være tilfældet. Var det skåltegnenes magiske kraft, der gav udslag?

Gruppen henvendte sig til Stiftsmuseet for at få hjælp til det nye projekt. Igen var det museumsassistent Eigil Nikolajsen, der fik råd og vejledning af. Han foreslog, at gruppen skulle få fat i en geigertæller for at efterprøve tyskerens teori, når nu de alligevel gik på jagt efter skåltegn.⁶

Isotopcentralen, som dengang var en selvejende institution under Akademiet for de Tekniske Videnskaber (i dag hedder de FORCE Technology), var med på ideen og stillede i en periode en speciel geigertæller til rådighed for gruppen. Så gik de ellers i gang. I løbet af 1977 blev stort set samtlige større sten på

*De to urner fra Bøgebjerg
Fra bogen Tåsinge rundt – en lokalhistorisk sejltur.*

Tåsinge vendt og drejet og tjekket for skåltegn. Resultatet udeblev da heller ikke, gruppen fik registreret godt 30 af disse underlige sten. Der viste sig også at være store udsving i radioaktiviteten på de sten, der havde skåltegn; men der blev foretaget for få målinger til, at man kunne drage en egentlig

konklusion. Valdemar Jensen leverede i 1978 en udførlig artikel om skåltegnene på Tåsinge til medlemsbladet for den nystartede fynske forening for amatørarkæologer, Harja.

Gravpladsen på Bjernemark

I sommeren 1978 fik Tåsinge-gruppen, som i mellemtiden var blevet udvidet med endnu et medlem, Lars Erik Skov Larsen fra Vindeby, helt uventet tilbudt deres egen udgravning.

På en af de overpløjede høje, som gruppen tidligere havde registreret på Bjernemark, havde de i 1977 observeret flere mørke pletter på markoverfalden. I pletterne lå der skår af lerkar og rester af hvidbrændte knogler. Stiftsmuseet blev straks kontaktet. Der kom en arkæolog, som hurtigt kunne fastslå, at den var god nok. Der var sikkert tale om en gravplads fra førromersk jernalder. Den burde udgraves, ellers ville den være pløjet væk om ganske få år. Den udgravning kunne Tåsinge-gruppen da passende tage sig af! Det var noget af en tillidserklæring fra museets side. Museumsassistent Eigil Nikolajsen og arkæolog Jørgen Holm tog turen til Tåsinge og gav gruppen et lynkursus i udgravningsteknik og afrapportering. Området, der skulle udgraves, blev omhyggeligt målt ind med koordinatsystem og koteplan. I starten af april 1978 var gruppen klar til at gå i felten. Det blev en eksemplarisk udgravning, der kom til at strække sig over det halve af sommeren, for alt forgik selvfølgelig i fritiden. Der blev udgravet og undersøgt i alt 10 brandgrave, nogle af dem endog særdeles rige på oldsager. Gruppen stod selv for at opmåle, rense og beskrive fundene samt, ikke mindst, udarbejde en udførlig udgravningsberetning til Fyns Stiftsmuseum.

Capes Høj – gravhøjen, der gemte på en hemmelighed

Et af de nyopdagede fortidsminder, som Tåsinge-gruppen havde registeret, var en stærkt overpløjet høj, der lå på en mark, som hørte til gården Skiftekar i Ny Gesinge. På Geodætisk Instituts nye kort blev markstykket ganske vist kaldt Knasterhav, men på de gamle matrikelkort hed området Capes Agre. Højen, som man efterhånden blot kunne ane svagt i terrænet, havde ikke tidligere været registreret som en gravhøj, men folk på gården oplyste, at der i det foregående årti var fjernet adskillige store sten fra området – nogle endda så store, at de

måtte sprænges bort – og der var også fundet bearbejdet flint på stedet. Gruppen målte knolden op og døbte den Capes Høj.

Da det i 1978 kom Valdemar Jensen for øre, at man blev ved med at pløje store sten op derude på marken, henvendte han sig straks til Stiftsmuseet. Arkæologerne kom og konstaterede, at det var en gravhøj, og at den var alvorligt truet. Højen skulle graves ud som en nødudgravning under § 49⁷. Arkæologerne påbegyndte deres arbejde i 1978. De regnede med, at de var i gang med at udgrave en gravhøj fra ældre bronzealder, men efterhånden som de fik mere og mere jord af, opdagede de det besynderlige, at selv om højen nærmest var rund, så skjulte den en langdysse fra begyndelsen af yngre stenalder under sig. Det var en 36 meter lang og 7 meter bred langdysse med ét kammer, som bronzealderfolkene senere havde kastet en høj med en diameter på 40 meter henover. Der var i virkeligheden tale om to gravanlæg med et par tusind år imellem sig. Ikke nok med det – under bronzealderhøjen og langdyssen var der tydelige ardspor; nok den ældste registrerede pløjning på Tåsinge.

Bronzealderhøjen blev sløjftet og langdyssen gennemgik en omfattende restaurering, hvor 47 af de oprindelig 56 randsten er bevaret. Langdyssen fremstår i dag som Tåsinges nok flotteste fortidsminde. Et fund, som vi kan takke Valdemar Jensen og Tåsinge-gruppen for.

Valdemar Jensens forfatterskab

Det skal nævnes, at Valdemar Jensen ikke kun var en usædvanlig og engageret amatørarkæolog, han var også en eminent formidler og god til at skrive. Det blev til flere bøger fra hans hånd.

Det først værk var naturligvis Tåsinges fortidsminder (1976/-77). Registranten med tekst og tegninger af Valdemar Jensen, som udkom i 1976 i stencilkopieret form i et begrænset oplag. Svendborg Kommunes tekniske forvaltning havde imidlertid fået nys om gruppens arbejde og tilbød at udgive registranten i bogform. Bogudgaven kom i marts 1977 med samme titel Tåsinges Fortidsminder – desværre igen kun i et mindre oplag. Værket er i dag en antikvarisk sjældenhed og nærmest uopdriveligt.

Den næste bog blev en slags turistguide: Taasinge rundt – En lokalhistorisk sejltur (1982). Valdemar Jensen havde også en anden hobby. Om sommeren sejlede han ud med sin treogtyve fods båd med en jolle på slæb for, som en anden

Achton Friis, at kaste anker et sted ud for Tåsinge og udforske og beskrive fødeøen fra kysten. Da han manglede en Johannes Larsen til at illustrere værket, allierede han sig i stedet sin gode ven, arkæologen Jens Bech (1943-2006), der også var øbo og havde hus på nabøen Strynø. Jens Bech, der var en dygtig tegner (han har bl.a. tegnet Skalk's tidstavle), har redigeret og illustreret bogen, som er en sand skattekasse af oplysninger, hvis man vil vide mere om Tåsinge.

Den tredje bog, som Valdemar Jensen skrev, er: Søren Lolk – den mærkelige Taasingebonde (1985). Søren Lolk (1876-1933) var en fritænker og kulturpersonlighed på Tåsinge. Egentlig var han født Sørensen; navnet Lolk tog han efter sin mødrene slægt. I 1903 foretog Lolk en rejse til Amerika for at opsøge udvandrede tøsinger. Lolk var en dygtig fotograf, der med sine mange billeder beskrev livet på Tåsinge omkring starten af 1900-tallet. Søren Lolk var desuden en selvstuderet fritænker. Han gik ind for, at man skulle spise vegetarisk, dyrke nøgenkultur under markarbejdet, bevare de gamle fortidsminder og bondekulturen, og man skulle frem for alt ikke slå sine børn. Ting som i dag er mere eller mindre en selvfølge, men absolut ikke var det dengang. Lolk holdt

Depotfundet fra Vårø. Foto fra Tåsinge Årbog 1988.

folkefester på Vejlegården, hvor der også var foredrag med tidens kendte personligheder som Jeppe Aakjær, Peter Sabroe og Martin Andersen Nexø. Valdemar Jensen havde, da han var en lille knægt, selv oplevet Søren Lolk.

Bogen er et fornemt stykke lokalhistorie på knap 200 sider.

Valdemar Jensen fjerde og sidste bog, *Min læretid 1922-1926 hos "Langes"* i Svendborg (1988), er derimod en mere beskedne sag på kun 32 sider, illustreret med tegninger og sort/hvide fotos. Det er Valdemar Jensens erindringer om sin læretid. Igen et fint stykke lokalhistorie.

Hvad der siden skete

Efter Tåsingegruppens "svendestykke", den eksemplariske udgravning af gravpladsen på Bjernemark – svandt gruppen af forskellige årsager ind. Den blev ikke nedlagt, men Valdemar Jensen og de få vedholdende kom ind under Sydfyns Arkæologigruppe, der holdt til i Svendborg, og deltog i deres aktiviteter.

En af disse aktiviteter var udgravningen af stenalderbopladsen ved Spodsbjerg. Omkring 1980 skulle der anlægges en ny motortrafikvej fra Rudkøbing og ned til færgelejet i Spodsbjerg. Arkæologen Jens Bech foretog en rekognoscering af vejtraceen i foråret 1979 og fandt mange flintafslag på engen og bakkeskråningen nær færgelejet. Han allierede sig med Sydfyns Arkæologigruppe, som fra 1980 til 1981 foretog en amatørudgravning på stedet. Det viste sig, at der lå en stor boplads fra yngre stenalder og projektet udviklede sig til, at Harja tre somre i træk, fra 1982 til 1984, havde sine gravejre ved Spodsbjerg.⁸ Jens Bech, der havde det arkæologiske ansvar for gravejrene og udgravningen som sådan, sørgede selvfølgelig for, at han gamle ven, Valdemar Jensen, fik sit eget hul, hvor han kunne komme og grave, som det passede ham.

På næsten samme tid blev der gjort et vigtigt arkæologisk fund på Tåsinge. I august 1982 var en bonde i gang med at pløje sin mark ved Bjerreby på det sydlige Tåsinge, da han bemærkede at der var skår af lerkar og mørke aftegninger i den opløjede jord. Bonden fik fat i Valdemar Jensen, som straks kontaktede Fyns Stiftsmuseum. Arkæologerne kom, så og mente, at der måtte være tale om en affaldsgrube fra førromersk jernalder. Igen var arkæologerne generøse og overlod udgravningsarbejdet til Valdemar Jensen og Sydfyns Arkæologigruppe. Efterhånden som udgravningen skred frem, viste det sig, at affaldsgruben indeholdt et noget mere komplekst anlæg, nemlig en sammenstyrtet keramikovn fra

samme periode. Det var så sjældent et fund, at nu tog museet selv over og færdiggjorde udgravningen. Den tonstunge ovn blev med møje og besvær taget op og fragtet til Odense til nærmere undersøgelse.⁹ Den dag i dag befinder ovnen sig i museets samling, men i øjeblikket desværre på magasinet.

Så vidt vides var udgravningerne i Spødsbjerg og udgravningen af keramikovnen i Bjerreby de sidste store amatørarkæologiske udgravninger, som Valdemar Jensen tog del i. Han var blevet en ældre herre og lagde hellere sine kræfter hos det lokale arkiv og Tåsinge Museumslaug. I 1987 tog Valdemar Jensen initiativet til at Tåsinge Museumslaug skulle udgive en årbog, som kunne være museets ansigt ud ad til. Lige til sin død i 1995 leverede han flittigt artikler om Tåsinges fortid til årbogen.

Valdemar Jensens interesse for arkæologi blev vakt i en moden alder; men man må sige, at han gik til sagen med stor interesse og ildhu, og han fik sandelig noget ud af det. Der er et berømt citat fra Sir Arthur Conan Doyles detektivromaner, hvor Sherlock Holmes formaner sin gode ven, doktor Watson: *“You see, but you do not observe.”* Valdemar Jensen kunne det med at observere,

Valdemar Jensen ved en kogestensgrube i Bækkehøve Klint (Tåsinges lokalhistoriske arkiv)

derfor var han en fremragende amatørarkæolog. Valdemar Jensen var selvfølgelig også medlem af Harja.

Lad os slutte, som vi begyndte, nemlig med én af Valdemar Jensens betragtninger over amatørarkæologien:

*"Hvis en mand, der ikke véd noget om arkæologi, går hen over en mark, finder han ikke noget. Han ser måske et sted en masse småsten, men finder ikke noget, men de, der søger efter sten, der har en bestemt form, finder dem. Nogle kalder det findelykke, men man skal også vide noget."*¹⁰

Per Nielsen

Medlem af Harja samt cand.mag i historie med sidefag i arkæologi, forfatter, billedkunstner og meget andet.

Noter

- 17) Valdemar Jensen: *Tåsinge-gruppen*, i *Tåsinge Årbog* 198
- 18 Valdemar Jensen: *Cirkus Lange - En lærling på et Svendborg-støber*, i *Årbog for Svendborg Museum* 1984
- 19 FSM journ. no. 903, Vester Skerninge sogn. Undersøgt med bistand fra Egebjerg kommune i forbindelse med udstykning
- 20 Citatet er fra Valdemar Jensen: *Tåsinge-gruppen*, i *Tåsinge Årbog* 1988. Den nævnte medarbejder er den førromtalte Eigil Nikolajsen
- 21 Valdemar Jensen: *Tåsinge rundt – en lokalhistorisk sejltur*. 1982
- 22 Valdemar Jensen: *Skåltegn på Tåsinge*, i *HARJA* 1978
- 23 *Capeshøj på Tåsinge* i § 49 udgravninger 1969-1979. Fredningsstyrelsen 1979 – samt : <http://www.kulturarv.dk/fundogfortidsminder/Lokalitet/876>
- 24 Hugo H. Sørensen (red.): *Spodsbjerg – en yngre stenalders boplads på Langeland*. 1998
- 25 Jørgen A. Jacobsen: *En pottemagerovn fra Bjerreby, Tåsinge*, i *Årbog for Svendborg Museum*. 2001
- 26 Erik Aalbæk Jensen: *Livet på øerne*. Bind 3. *Langelændere og folk fra Svendborgsund*. 1981

Det var godt, du valgte den vej, du gjorde

Anders Jæger, idémand,
ihærdig opdager, utrættelig
med skovl, graveske, lerkar-lim og pen

Lucy Bergström

Anders Jæger (1936-2015), en af Harjas grundlæggere og dens første formand (fra 1971 til 85), startede sin løbebane som arkæologiinteresseret med en samling flintoldsager og potteskår fra sin hjemegn på Nordfyn i årene 1963-1971.

Grundig og metodisk som han var, førte han protokol over sine fund i en stor bog, med en nøje tidstavle over oldtidsperioder indenfor omslaget, en smukt tegnet titelside og med sit navn i jernalderruner. Man kan mærke den højtidelighed, han har lagt i denne bog. Samlingen blev overført til Harja af Anders Jægers enke, Else, men efter registreringen af oldsagerne, foretaget af Oldsagsgruppen, skal de oldsager med proveniens, og protokolbogen, videre til Odense Bys Museer.

Egentlig var han slet ikke interesseret i arkæologi som barn. Anders Jæger fortalte til et foredrag, som han holdt i Harjas regi i 2009, da foreningen brugte Bolbro Borgerhus som samlingssted, at han som barn var på en skolerejse til København og besøgte Nationalmuseet. Klassen blev vist rundt blandt oldsagerne, men han brugte mest tid på at kigge ud ad vinduerne. Det var først da han, som postbud, faldt i snak med en kollega, som havde set en mørk plet i en mark,

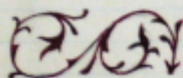
Fundprotokol.
over min
Oldsagssamling.

Påbegyndt den 19de
Februar 1967.

·F+MRE·

·S+MXMR·

Anders Jæger.

Titelbladet fra Anders Jægers fundprotokol fra 1967.

at Anders fattede interesse. I 1963, da Anders var 27 år gammel, begyndte han at undersøge den mørke plet og fandt en brandpletgrav på en mark i Bro på Nordfyn. Så var han som ramt af lynet – dette var vildt spændende.

Fundene fra Bro, senere fund af brandpletgrave på hans fars, gårdejer H.P. Petersens jord i Skåstrup, og den udgravning som fulgte under ledelse af Erling Albrechtsen fra Fyns Stiftsmuseum, var Anders Jægers ilddåb som arkæolog – ja, arkæolog, fordi han blev ikke alene museumsleder for Nordfyns Museum, men stod for flere udgravninger, skrev artikler og udgravningsrapporter, og var, som sagt, en af de tre grundlæggere af vores ærværdige forening i 1971. Mere om dette senere.

Beskeden indledning

Anders' protokol indledes med en introduktion: *“Denne samling stammer fra et lille lokalt område, idet mine fund er gjort hovedsageligt i Ore sogn og i de tilstødende sogne, Brenderup sogn, Skovby sogn og Bogense Kommune. Egnen her hører ikke til de rigeste hvad oldtidsmindesmærker angår, der findes så at sige ikke et af stenalderens megalitmindesmærker. Bronze- og jernalder er derimod godt repræsenteret, og som følge deraf vil mine fund hovedsagelig stamme fra disse perioder.”*

Han forklarer endvidere, hvilke forkortelser, han gør brug af, både for perioder og for at skelne mellem *“E. for Egne fund”* og *“F. for Foræringer”*. Dette system er dog lidt forvirrende, for eksempel betegnes bronzealder med C ét sted på siden, og B i næste afsnit. Jernalder er i første afsnit betegnet med D (førromersk) og E (romersk jernalder), men i det følgende afsnit, hedder Jernalderen J. En ting er dog sikker og vist – FS står for Fyns Stiftsmuseum!

Man bliver dybt imponeret over de følgende mange sider, bogens indhold. Anders Jæger har periodebestemt alle sine fund, plus de oldsager han fik forærende, og delt dem i afdelinger i bogen efter perioder.

Så har han beskrevet fundstedet; for eksempel, på side 3 under Ældre jernalder, står der: *“Fra Bro-mark, tæt ud mod stranden, stammer de fleste af mine fund fra ældre stenalder. På en mark, tilhørende gårdejer Mathias*

Anders Jæger som ung, da hans interesse for arkæologi endnu lå lidt ude i fremtiden.

Petersen, "Broholm" i Brenderup, Matr. nr., opdagede jeg i efteråret 1963, en "flintplet", hvor jeg i tidens løb har samlet adskillige flintredskaber op. Bopladsen kan, efter typerne, dateres til Maglemosekulturen (?), og der er indimellem, ret smukke eksemplarer." Det fremgår, at han har været i gang med sin rekognosceringsaktivitet og arkæologiske undersøgelser i fire år, inden han skabte den flotte protokol i 1967. Jeg vil gennemgå bogen periodevis, ikke kronologisk efter funddatoer.

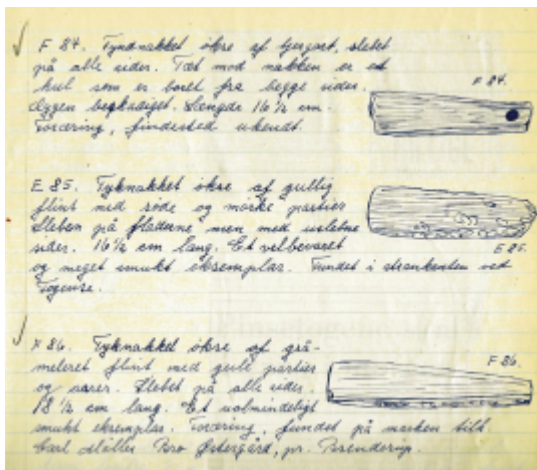
Udlånt til Nationalmuseet

Siderne består af en beskrivelse og en tegning af hvert nummereret fund. Det er noteret for nogle af dem, at de er "Udlånt til Nationalmuseet", sikkert med en vis stolthed. Hans tegninger, udført med kuglepen, er virkelig gode; han stræber dog ikke efter videnskabelige skildringer, men hellere hurtige skitser, som viser form, vigtige træk og evt. stiplede linjer for at vise, i tilfælde med fragmenter, hvordan de nok oprindeligt har set ud. Han gengiver længdemål, men ikke bredde.

Der er 26 fund beskrevet i afdelingen for den ældste periode, langt de fleste fra Broholm i Brenderup. Hvor der er andre fundsteder, er de noteret, ligesom også manglende fundsteder på nogle af de genstande, han fik af andre. Fundene består mest af kerneøkser, to skafttungepile, en bjergartsøkse, skivebor, stikler og

flækker. Endvidere fortæller han, at der er flere fund, flækker, stikler og bor, samt en mængde flintaffald, som opbevares i æsker under et bestemt nummer.

Under Yngre stenalder, er fundene mere spredte, de kommer fra mange matrikler, og der er flere flotte foræringer. Det kunne tyde på, at Nordfyn var mere tætbeholdt i yngre stenalder end i tidligere perioder. Der er 70 fund fra denne periode. Der er tynd- og

En typisk side i Anders Jægers protokol.

Tre stenøkser, hvoraf han selv har fundet den ene, mens de to andre er foræringer.

tyknakkede økser, spydspidser, kornsegl, mejsler, dolke, en tværpil og en hjerteformet pilespid, en flintkniv og potteskår.

Avisen skriver

Er man kommet så langt ind i bogen, finder man en side med avisudklip sirligt limet fast. De fortæller, at to postbude, Anders Jæger fra Bogense og Børge Larsen fra Brenderup, er i gang med en udgravning af et stenaldergravanlæg i Skåstrup. *"De bruger deres fritid i maj-juni 1968 på at udgrave en cirkelformet stenkreds på 8 m. i diameter og med en stensætning i midten, formodentlig resterne af et gravkammer. Gårdejer Chr. Lund oplyser, at han under pløjning stødte på en 2 m. lang og 1 m. bred kampesten, som var understøttet af en række mindre sten. Dette var i den anden ende af den svage, aflange forhøjning i marken fra stenkredsen".*

Jæger, Larsen og en tredje amatørarkæolog, Henning Kofoed-Jensen, en lærer fra Brenderup, fandt potteskår fra tragtbægerkulturen, hvilke daterer anlæget til *"ældre dyssetid, ca. 2500 år før Kristi fødsel"*. Resultaterne af udgravningen *"ventes med spænding ... da der kendes i forvejen kun meget få dyssegrave på Bogense-egnen."*

Lærte af de bedste

Der følger en udgravningsrapport af forløbet i Jægers fine håndskrift, hvori det fremgår, at han fra starten ikke var i tvivl om, at det drejede sig om en overpløjet langdysse.

Man kan undre sig over, at denne oldsagssamler, som kun 5 år tidligere var blevet interesseret i arkæologi, nu var i gang med sin egen udgravning af et megalitanlæg. Han giver dog et fingerpeg om, hvordan han har skaffet sig den nødvendige viden. I sin rapport skriver han *"Søndag den 2den juni fortsatte Børge Jensen og jeg i 3die feltt og afsluttede dette den 4de (juni). Stenkredsen fortsatte og det var nu sandsynligt at den ville nå hele vejen rundt, dette fik vi bevis for da vi fik 4de og sidste feltt afdækket. Jeg ringede nu atter til Albrechtsen og denne sagde at vi nu skulle gå i dybden inde midt i felttet for at konstatere hvor meget der eventuelt er tilbage af kammeret og måske konstatere hvor store kammerets sidesten havde været."*

Med andre ord, han graver efter nøje instrukser fra Erling Albrechtsen, Fyns Stiftsmuseum. Det viser sig, at den pædagogiske museumsinspektør har oplært Anders Jæger i udgravningens systematik og den ansvarlige opbevaring af oldtidsfund i de mellemliggende år. I 1964 fik Anders Jæger f.eks. et brev fra Albrecht-

Reventlowvej 50, Odense
d. 23/4 1964

Hr. postbud Anders Jæger.

Mange tak for deres venlige brev, hvori
de meddeler mig om deres uopfund på Skåstrup
mark.

Jeg tror, de har fundet en lille gravplade fra
jernalderen på det betegnede sted. Efter bellevne
at sømme er urnen fra den førromerske jernalder
og kan dateres til ca. 700 f. Kr. istus. Jeg inter-
esserer mig meget netop for den lille gravplade
og vil gerne ved lejlighed besøge stedet sammen
med Ieuw. Markus er vel nu tilstede, men jeg
har også i den kommende tid derlige muligheder for
en mere indgående undersøgelse. Måske vi kan komme
tilbage til sagen i efteråret? Jeg håber, at de har opbe-
varet skårene også fra de andre pletter, selvom de ikke
er fuldstændige. Og jeg bider Ieuw endelig ikke blande
skårene fra de enkelte sammen, om muligt.

Jeg bider Ieuw, af hensyn til beskyttelsen af grav-
plader i Naturfredningsloven, ikke selv at foretage flere
udgravninger på pladen uden aftale med mig. Det
har været mig en glæde at modtage deres meddelelse
og deres gode redegørelse. En tak også for den bestand,
de herud har givet til ^{Kø} Byes Stiftsmuseum.

Venlig hilsen,

deres

Erling Albrechtsen

Erling Albrechtsens fine brev til Anders Jæger.

sen, hvori han blev instrueret i at gemme alle skår og ikke blande dem sammen, om muligt.

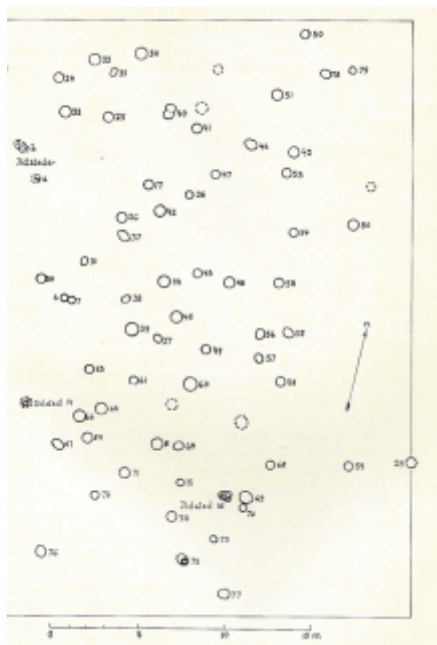
Albrechtsens skudsmål

I Fynske Minder 1968, skriver Erling Albrechtsen om den ivrige nordfynbo: *“I gennem flere år har postbud Anders Jæger, som bor i Bogense, bemærket sorte pletter i jorden, når gårdejer H.P. Petersen i Skåstrup, hans fader, havde pløjet om efteråret. Ved enkelte lejligheder undersøgte Jæger selv nogle berørte pletter, men de fundne oldsager afgav han hver gang til Fyns Stiftsmuseum, ligesom han holdt museet underrettet om de passende tidspunkter for mere omfattende undersøgelser. Som “amatørarkæolog” besidder han skarp iagttagelsesevne med et fint blik i terrænet og for enkeltheder i dette, der for ham, kan antyde, hvor mennesker i fortiden færdedes. Ved Anders Jægers hjælp har Fyns Stiftsmuseum ved flere lejligheder kunnet foretage større eller mindre fladeafdækninger, hvorved mange grave er blotlagte.”*

Fibula i to dele

Anders Jæger gjorde to fund fra bronzealderen i den periode, hvor han førte protokol. Den første, B1, var en fibula fundet i 1963 på en usædvanlig måde.

Gårdejer Peter Rasmussen, Rosen-voldgaard, Bro ved Brenderup, havde en større samling lerkarskår, som han havde samlet under pløjning. Han overlod hele kassen med skårene til Anders Jæger, som skriver *“... i jorden, som stadig sad i skårene, lå fibulaen. Skårene lykkedes det mig at samle, til bunden af en stor krukke med ru sider.”* Han fortsætter med, at han fik lov til at gå på marken og grave efter flere urner. *“... det lykkedes mig at finde yderligere to steder hvor rester af bortpløjede urner var til stede. Endvidere fandt jeg, på stedet hvor førstnævnte krukke fandtes, en fjeder af*

Brandgravene på Anders Jægers fars mark i Skåstrup, indtegnet af Anders Jæger selv.

Anders Jægers første fund, et førromersk lerkar, samlet og gengivet af ham selv i 1963.

bronze, som sikkert har tilhørt fibulaen, den har otte vindinger.” Dette beskrives nøgternt, men mon ikke Anders Jæger har råbt og hoppet, da han fandt fibulaens anden del?

Hans andet fund fra bronzealderen, B2, lå på Gunnar Pedersens mark, Matr.9, Eskildstrup, Skovby sogn. Han fandt to grave i foråret 1965 og fik lov af

både markejereren og Fyns Stiftsmuseum at foretage udgravningen. *“I en næsten udpløjet højning havde man i tidens løb pløjet en mængde store sten op. Jeg foretog en prøveudgravning og ved den næsten udpløjede højmidte lå de to grave jævnsides i retning nord-syd med et par meters indbyrdes afstand. I den vestlige af dem, en lille stenkiste, grav B2a, fandtes et bronzesværd delvis bevareret i to brudstykker, herved lå også rester af sværdets træskede. Af den østlige grav var kun en oval stenlægning (?) tilbage i retning nord-syd. Heri lå en broncedolk, som har haft et fæste af træ, ben eller horn. Dolken er bevareret i tre brudstykker, 22,5 cm. lang, men i øvrigt fuldstændig.”* Mon ikke finderens har råbt og danset lidt ved disse fund?

Første fund

Anders Jæger var en tålmodig mand og kunne klistre potteskår sammen som de bedste konservatorer. I brandpletgraven fra førromersk jernalder på gårdejer Mathias Petersens jord i Brenderup, fandt Jæger stumper af et lerkar, J1, som kunne delvis samles.

Han fik gårdejerens tilladelse til at udgrave pletten, *“som var nedgravet i rødt sand uden stensætning.”* Udover potteskår, var der sort aske og benstumper i brandpletten. Bemærkelsesværdigt ved dette fund er, at det er fra foråret 1963, og derfor er Anders Jægers første fund og afgørende for motivationen til hans livsværk inden for arkæologi.

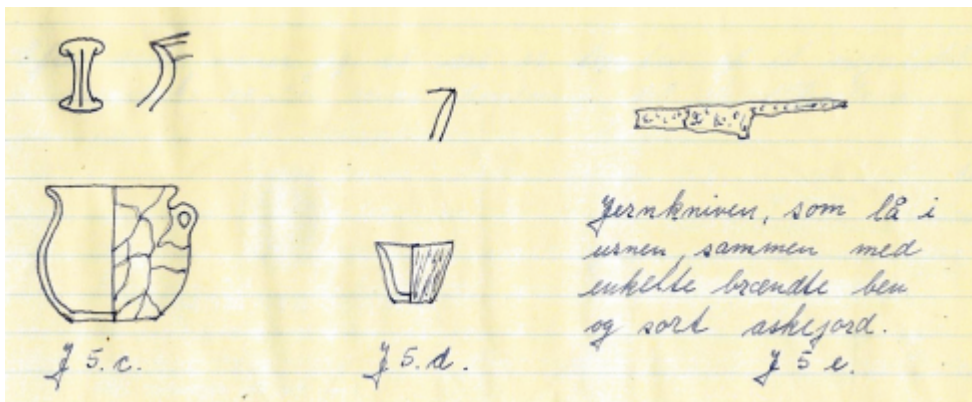
Ingen kan være mere omhyggelig end De

Der er mange flere fund fra førromersk- og romersk jernalder i Anders Jægers protokol, og der levnes ikke megen plads tilbage her i bogen, hvis de alle skal beskrives nærmere. Jeg nøjes med højdepunkterne. Anders Jæger og hans grave-

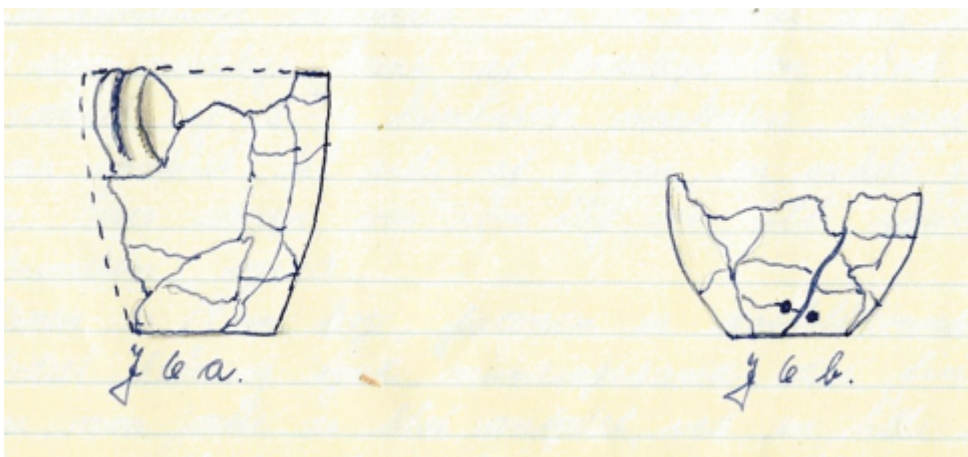
hold, postbud Børge Larsen og lærer Henning Kofoed-Jensen, fik lov af museumsinspektør Albrechtsen til at foretage opmåling og udgravning af mange fundsteder på Nordfyn, en enestående tillidserklæring. Ingen andre, så vidt vides, har gravet for museet som "amatørarkæologer", i hvert fald ikke efter museerne fik ansatte arkæologer.

Tilbage i 1930'erne var det kun "amatører" som gravede på Fyn, for eksempel, apoteker Poul Helweg Mikkelsen, som bl.a. opdagede Ladbyskibet sammen med historiker Svend Larsen fra Fyns Stiftsmuseum, der heller ikke var arkæolog. Apoteker Mikkelsen var anset for at være så god en arkæolog, at han trænede flere af museets ansatte. Også de folk, som blev sendt fra Nationalmuseet til at foretage den egentlige udgravning af Ladbyskibet, lærte meget om systematik og omhyggelighed fra Poul Helweg Mikkelsen, der fortsatte på udgravningen som medlem af holdet. Så Anders Jæger var en del af en god fynsk tradition med dygtige amatørarkæologer, som havde lært teknikkerne i felten. I et brev fra Museumsinspektør Albrechtsen i nov. 1965, skriver han til Anders Jæger, "Jeg er spændt på at se, hvordan De er kommet fra at samle karrene. Der skal jo en del øvelse dertil og fingernemhed, men jeg har det indtryk, at ingen kan være mere omhyggelig end De. På museets vegne bring jeg Dem en tak for Deres tilsagn om, at museet må overtage karrene."

Der er tale om fire lerkar fundet i oktober 1965 på matr.19 i Skåstrup, i endnu en brandplet fra samme mark. "Pletten (J5) indeholdt en mængde lerkarskår, sort

To lerkar og en jernkniv, som Anders Jæger fandt i en brandplet på en mark i Skåstrup.
Man bemærker J for jernalder.

Anders Jæger var skrap til den slags puslespil, hvor det gælder om at samle potteskår til "hele" kar. Karret til højre er i jernalderen blevet repareret med klinkehuller på hver sin side af en generende revne.

aske, samt enkelte brændte benstumper. Mellem skårene lå endvidere en jernkniv, som er temmelig forvitret og mangler spidsen. Jeg optog skårene, som var vel brændte, og rensede dem forsigtigt, og det lykkedes mig at bygge op 4 lerkar." Han tegnede karrene og kniven.

Avisen på banen igen

I en artikelserie (uvist hvilken avis og udateret) får Anders Jæger omtale i de tidligere artikler som finderens af gravpladsen i Skåstrup, men ikke i den store "Gravplads ved Bogense led i stort fundkompleks". Her er det museets udgravning og ingen amatørarkæologer bliver nævnt. Men artiklen er alligevel interessant, fordi den omtaler den tidligere fundtomhed fra førromersk jernalder på Fyn. "Tidligere kendte man kun disse iøvrigt ret uanselige brandpletgrave fra det sydlige Jylland og fra Bornholm og der blev opstillet teorier om, at befolkningsudtyndingen skyldtes stammevandring i tiden op til Kristi fødsel". Erling Albrechtsen citeres videre: "Som så ofte før er en myte blevet aflivet med tilstrækkelig intensiv undersøgelse."

Vi ved, at den intensive undersøger var Anders Jæger. Uden hans skarpe øjne, var disse brandpletgrave nok aldrig blevet fundet. Uden hans lokalkendskab, venskaber med de lokale landmænd, uden hans cyklende postarbejde, som bragte ham forbi mange marker, var hans virksomhed som amatørarkæolog nok

aldrig blomstret til noget mere. Han var også meget omhyggelig med sin høflige kommunikation med museet, så Erling Albrechtsen opbyggede tillid til ham.

Klinkevirkksomhed

Anders Jæger blev i efteråret 1966 kontaktet af gårdejer Chr. Lund, hvor han tidligere havde udgravet dele af en overpløjet langdysse. Nu havde landmanden igen pløjet på store sten, og Anders Jæger foretog en udgravning af området med Lunds tilladelse. Det viste sig at være endnu en megalitgrav, men det spændende for Anders Jæger var en brandpletgrav, som han fik øje på i nærheden. Den indeholdt sort aske, trækul, en mængde brændte ben og nogle potteskår. Han satte disse skår sammen til to pletter, "så godt det er mig muligt", og opdagede, at den ene af dem havde være klinket i oldtiden, i førromersk jernalder.

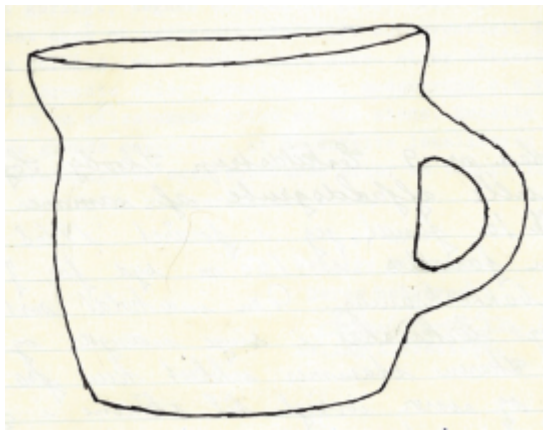
"Det andet kar, J6b, hvor stort set kun den nederste del er bevaret, er et lille, nærmest kugleformet kar. Der fandtes ikke noget øre til dette kar i brandpletten, ej heller randskår, så datering efter dette kar er ikke muligt. Men karret er meget interessant ved, at det gennemskæres af en kraftig revne, og på hver side af bunden, findes der to huller, som har skullet tjene til at klinke eller snøre karret sammen med. I det hele taget har jeg aldrig hverken læst eller hørt om lerkar med en sådan "reparation" så jeg betragter det indtil videre som enestående."

Gid jeg havde mere tid!

I Anders Jægers hyppig korrespondance med Erling Albrechtsen bliver der ofte skrevet, at Albrechtsen ikke har særlig megen tid til at arbejde videre med Anders Jægers mange opdagelser.

Han skriver i august 1968:
"Jeg har i disse dage arbejdet med indførelse i protokol af oldsagerne,

En usædvanlig smuk kop, gravet frem af Anders Jæger på en mark i Skåstrup. Også denne tegning er hentet i Anders Jægers protokol.

som De i maj bragte til museet, og jeg må endnu en gang udtrykke min glæde over den omhyggelige fundberetning og det udmærkede kort, som i høj grad lettede mit arbejde." Han nævner to af Anders Jægers fundsteder af særlig interesse, og så sukker han: "Gid jeg havde mere tid.... tid!"

Han skriver et andet sted, at "I efteråret (1967) var mit mandskab båndlagt til andre museumsopgaver, så at jeg derfor med beklagelse måtte udsætte den fortsatte udgravning af pladsen på Deres fars mark i Skåstrup." Men i brevet fra aug. 1968, beder Albrechtsen Anders Jæger om det kunne passe med at genoptage udgravning " ... i næste måned, og kan de skaffe et par arbejdsmænd?" Så kunne det lade sig gøre, med hjælp fra amatørarkæologer!

Han gravede alligevel

I protokollen skriver Anders Jæger om en udgravning han påtog sig, selv om "Museumsinspektør Albrechtsen har pålagt mig ikke på egen hånd at foretage flere udgravninger på stedet." (Matr. 19a, Skåstrup) Dette var i april 1968, og Anders Jæger havde et dilemma. "På grund af brandpletgravens ringe dybde i jorden, havde ploven vendt en mængde lerkarsskår op og hvis man tænker sig at der over stedet skulle harves, sås roer, radrenses og hakkes, kunne der jo ikke blive meget tilbage af graven til efteråret, og før kunne jeg ikke påregne, at museet havde tid." Han rådfører med sig

Her er en samling af Anders Jægers lerkar, som de blev præsenteret i Fynske Minder, 1974. Foto: Eigil Nikolajsen.

selv og graver den ud, en slags nødudgravning. Den indeholdt ingen overraskelser, men de to krukker var, da de blev samlet, usædvanlig flotte. Den ene var "en smuk lille kop 7 1/2 cm. høj og 9 cm. over mundingsranden."

Ny fare på vej

En stor avisartikel fra Fyens Stiftstidende, 8. september 1968 har overskriften "Nyt landbrugsredskab en fare for jernalderforskningen". Den understreger vigtigheden af at redde resterne

af en jernaldergravplads og evt. bopladsfund på Nordfyn, fordi de ligger lige under pløjelaget, og vil hurtigt blive ødelagt af et nyt pløjeredskab, grubberen, som rækker ned til 70 centimeters dybde. Den har tidsskriftet Skalk varslet om ifølge artiklen, og museet skrider til aktion.

Artiklen *“Vigtig udgravning indledt ved Bogense”* henviser til Anders Jægers fars jord med alle dens brandpletgrave, hvor museet også havde gravet i 1966. *“I øjeblikket er museet ved at undersøge en gravplads ved Skåstrup vest for Bogense. Det har allerede vist sig, at der er tale om den største på Fyn fra førromersk jernalder, men hvis en ivrig amatørarkæolog ikke havde sat museumsfolkene på sporet, ville pladsen med tiden være blevet et sikkert bytte for grubberen. Nu har vi imidlertid gennem udgravning af denne plads fået et endnu mere nuanceret billede af udviklingen i førromersk jernalder, perioden umiddelbart op til Kristi fødsel, siger museumsinspektør E. Albrechtsen, Odense.”*

Frem i lyset

Også i efteråret 1968 fik Anders Jæger et honorar på 100 kr. fra Danmarks Radio for at optræde i et radioprogram, som hed *“Med arkæologen i marken”*, sammen med Sven Alkærsg. Han blev bemærket og bragt frem i lyset, selv om hans navn ikke var blevet nævnt i den store avisartikel.

Der er også et brev fra Odense Bys Museer i februar 1969, som bekræfter, at Anders Jæger vil snart få 750 kr. fra Odense Kommune *“for oldsager fundet ved Tyentved og Skåstrup”*. Nu får han også løn!

I oktober 1968 var Anders Jæger på jagt på J.P. Christensens ejendom, Bjergly, i Nr. Esterbølle, da han opdagede en lille sort plet på jorden, og ved nærmere undersøgelse kunne han se benstumper og lerkar-

I foråret 1975 fandt Anders Jæger ikke mindre end 30 liter forkullet korn i en udbændt hustomt fra ældre bronzealder. Det er et af de største fund af sin art i Nordeuropa.

Foto: Fyens Pressefoto.

skår. Et avisudklip fortæller, at denne opdagelse ledte til, at *“Der er påvist i alt 8 brandpletgrave, og foreløbig er de fem udgravet. Foruden mange fine keramikskår, er der fundet et brudstykke af en jernkniv.”*

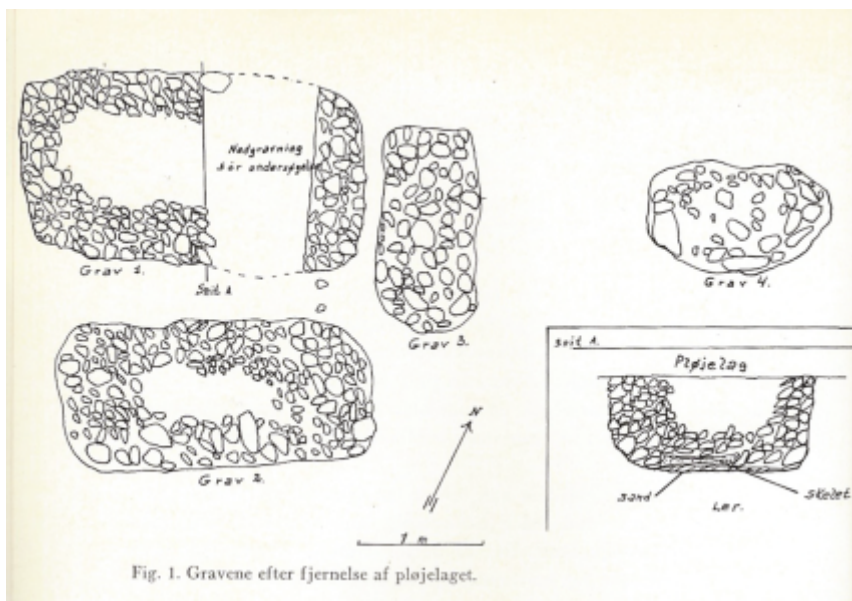
Det myldrer frem med fund fra førromersk jernalder, man får indtrykket, at Nordfyn var tætbeholdt også i denne periode, hvis der har været så mange gravpladser.

FSM jr.nr. 1 og 2

Museumsinspektør Henrik Thrane kom til som afløser for Erling Albrechtsen i januar 1971. Han indførte et nyt nummereringssystem og uddelte de to første numre til udgravninger i Kissebjerg. Anders Jæger fik nr. 2 for hans Kissebjerg gravplads, med stensatte jordfæstegrave fra ældre romersk jernalder (omtalt i Fynske Minder, tilegnet Erling Albrechtsen, 1974).

Pragtstykke

Vi skal lidt frem i oldtiden og lidt tilbage i Anders Jægers livstid, til 1965, til hans første omtale af romersk jernalder. Fra en grusgrav ved Nr. Esterbølle, fik han øje på en stor jorddyngge samlet af en gravemaskine. Der var lerkarsskår,

Anders Jægers tegninger af udgravningerne på Gunnar Pedersens mark i Eskildstrup. Fra protokollen.

benstumper, blåjord, så han gravede dyngen ud systematisk og samlede over 100 lerkarsskår. Det lykkedes ham kun at rekonstruere to potter. Sikke et puslespil! Hans besvær blev belønnet: han fik et pragtstykke ud af det, en "bukkelurne". *"Buklerne består af tre cirkelrunde vulster inden i hinanden."* Der er også en snedigt udformet hank, som indgår som "næse" i et ansigt mellem to bukler, hvor den tredje, med lidt fantasi, gør det ud for en mund, under hanken. Anders Jæger optræder som den stolte finder og samler af dette kar i en artikel fra Fyens Stiftstidende: *"Bogense-postbud samler 2000 år gamle puslespil – Genskaber på grundlag af et tusindtalligt skårmateriale lerkar fra Danmarks Oldtid"*, udateret,

men sandsynligvis fra 1965. Artiklen afslører Anders Jægers teknik med rekonstruktion af lerkar fra potteskår, men hjælp af Danalim, masser af tid, gips til at udfylde de huller, hvor der ikke er skår (ofte den vanskeligste del af processen), og den besværlige maling til sidst – det er svært at ramme den rigtige farve... *"men så er det også en tilfredsstillende endelig at stå med det færdige resultat i hånden: et stort, flot svunget lerkar fra før Kristi fødsel."* Bukkelurnen er dog fra romersk jernalder.

Den egentlige protokol slutter her. Der er ikke flere tegninger af oldsager eller udgravninger, kun avisartikler. De handler om Anders Jægers mange udgravninger af alle perioder, med flere overpløjede stendysser mv. En jættestueudgravning på en bakketop ved Åbjerg vest for Bogense gav overskriften

Anders Jæger nød stor tillid og fik megen støtte hos daværende leder af Fyens Stiftsmuseum, Erling Albrechtsen. Fotograferet af museets kustos Hartvig Skov Hansen i november 1958 foran runestenen i Glavendrup - nogle få år, før Albrechtsen og Jæger mødte hinanden for første gang.

“Gravplads på samme sted i over 3000 år”. Her fandt de tre nordfynske amatørarkæologer, Jæger, Larsen og Kofoed-Jensen, ikke kun en overpløjet jættestue med et virvar af knogler og ravperler i kammeret, men også rigeligt med grave fra bronzealder og jernalder omkring jættestuen, derfor overskriften.

I oktober 1969 fandt det samme hold en jernaldergravplads ved Gyngstrup i Otterup kommune. “Den er fra andet eller tredje århundrede efter Kristi fødsel. I en af gravene er der bl.a. fundet et stykke danefæ – en lille guldring af størrelse omtrent som en vielsesring.” Under grusgravsetablering stødte man på en velbevaret gravurne, og straks ringede man til Anders Jæger. Efter aftale med stiftsmuseet undersøgte Anders Jæger, sammen med Larsen og Kofoed-Jensen, fundstedet med en prøvegravning. De afslørede to stensatte jordfæstegrave fra ældre jernalder, med lerkar og tre bronzefibulaer. Museet overtog udgravningen, dog stadig men hjælp af det nordfynske hold. Erling Albrechtsen siger til avisen “Man kender på Fyn flere gravpladser af lignende karakter, men... (jeg) vil betegne Gyngstrupfundet som et af de bedre.”

Dr. Albrechtsen

Erling Albrechtsens doktordisputats var under opsejling i 1968. Hans store interesse var jernaldergrave, og Anders Jægers årvågne fund af brandpletgrave, stensatte jordfæstegrave og urnegrave, som man ikke tidligere havde kendt meget til på Fyn, var en enorm fordel for Albrechtsens forskning. Man kan godt forstå, at Albrechtsen støttede den gæve nordfynbo og underviste ham i udgravningsteknik, opmuntrede hans flittige produktion af lerkar, limet sammen af mange skår, og i det hele taget sagde ja til hans ivrige opdagelse af oldtidsfund. Titlen på doktordisputatsen var “Fynske jernaldergrave III, yngre romersk jernalder”. Albrechtsen havde i forvejen udgivet to bøger om det samme emne, henholdsvis førromersk jernalder og ældre romersk jernalder. Anders Jægers udgravninger og konserverede lerkar bidrog nævneværdigt til Albrechtsens *Fynske Jernaldergrave, bind V*.

Harjas trojkaer

Anders Jæger fik også sin viden om arkæologi fra de bøger, han læste og fra Folkeuniversitetet. Han gik til forelæsninger hos arkæologen Søren H. Andersen. På et tidspunkt foreslog lektoren tre af de studerende, nemlig Anders Jæger, Hans Bech Sørensen fra Drigstrup ved Kerteminde, og Henning Møller Ras-

mussen fra Munkebo, at de skulle starte en arkæologiforening for fynboer. Dette var startskuddet til Harja, som blev født i 1971 ved denne "trojka" af grundlæggere. Anders Jæger blev den første formand, og holdt længst af alle de formænd Harja til dato har haft – i alt 14 år.

I følge avisudklip i protokol-bogen, har Anders Jæger været med til at finde spor efter rensdyrjægere på Fyn. Den første udgravning på pladsen i Bro ved Brenderup foretog af Søren H. Andersen efter anvisning af Anders Jæger.

I marts 1972, er han på udgravning med to studerende fra Moesgård, Jørgen Holm og Flemming Rieck. Anders Jæger faldt over to pladser ved Bro uden for Brenderup, hvor en gruppe rensdyrjægere havde opholdt sig et par dage for ca. 11.000 år siden og fremstillet flintredskaber.

De tre udgravere fandt otte skaftungepile, 25 skrabere og 10 stikler, plus massevis af flintaffald. Fyens Stiftstidende skriver, at *"Rensdyrjægerboplads er snart almindelige på Fyn: De skyder op som muldvarpeskud."* I løbet af et par år var der fund af nye efteristidsboplads på Ommelshoved på Ærø, i Ejby og nu to steder i Bro på Nordfyn. Man kan sige, at Anders Jæger havde fundet sin plads i et nyt trekløver med Jørgen Holm og Flemming Rieck, udover hans udgravningshold med Børge Larsen og Henning Kofoed-Jensen, og hans Harja-trojka med Hans Bech Sørensen og Henning Møller Rasmussen.

Ingen tid til protokollen

Anders Jæger brugte efter 1969 kun protokolbogen til opbevaring af avisudklip og diverse breve og andre løse ting. Han daterede ikke de fleste sine avisudklip, så det er

"Ka' du itte hitte u' a' et, makker?"; synes Anders Jæger at sige til Jørgen Holm, da han foreviger den slagfærdige og humørfyldte tidligere protokolfører, museumsleder, Nordfyns arkæolog par excellence m.m.

svært at vide, hvornår de er fra. Men han fik travlt med andre ting, bl.a. som formand for Harja.

På et tidspunkt i 1973 blev han også leder af Nordfyns Museum, og fortsatte samtidig med at være postbud og med at opdage oldtidsanlæg. Det er ikke til at fatte, hvordan han fik tid til det hele – også tid til at være noget for sine fire børn og for sin kone, Else. I øvrigt spillede han klaver om aftenen. Ifølge en nekrolog fra 2015 var han også aktiv i revyer i Bogense og skrev revytekster og sange.

Hans arbejdsrytme tillod ham at være fri om eftermiddagen, fordi han cyklede ud med posten fra tidlig morgen til ca. kl.12. Om aftenen, ved 10-tiden, skulle han og andre postbude tømme de røde postkasser og sende posten afsted ud i landet. Det er ikke så underligt, at han ikke havde tid til at skrive i sin protokolbog; han skrev fyldestgørende udgravningsberetninger til Stiftsmuseet, med kort og oldsagstegninger, og limede potter sammen oveni det hele. En rigtig blæksprutte!

Kort om Nordfyns Museum

I 1973, blev Anders Jæger formand for Nordfyns Museumsforening og samtidig overtog han posten som museumsleder, hvilket var en frivillig og ulønnet stilling. Hans første bedrift var at flytte museet til større lokaler i den gamle banegård. I 1989, blev han halvtidsansat i samme stilling – nu med løn, og i 1994, blev det et heltidsjob.

Han gik på pension som 67-årig i 2003, men i følge mindeordene, skrevet til Fyens Stiftstidende i juli 2015 af museumsleder Palle Petersen, blev Anders Jæger ved med at vedligeholde sine egne udstillinger lige til det sidste. *“Anders var meget kreativ i tanke og i virke. Konservering af genstandene havde hans store interesse. Altid satte han sig godt ind i sagerne, og da han var fingernem, var han medvirkende til, at museets værdifulde genstande blev vedligeholdt.”*

Et sidste indslag

I sommeren 1979 fik Anders Jæger et kort fra sin tidligere vejleder, Erling Albrechtsen, som var gået på pension i 1970. Det er det senest dateret indslag i protokollen. Albrechtsen takker Anders Jæger for hans lykønskning ved sin 75 års fødselsdag. Albrechtsen skriver, *“Jeg sætter pris på at mindes vort stilfærdige, snart mangeårige venskab. Nu om stunder sker der jo meget, det gamle vrages, for at*

ungdommen, som jo forventer den kan sætte noget nyt i gang, kan gøre det gamle bedre – som du jo med Harja har gjort så udmærket. Bliv ved med at dyrke markarbejdet, også for din egen skyld. Det var godt, du valgte den vej, du gjorde. Derved står du frit, hævet over de snævre person- og sagshensyn og kan drikke den rene nektar af hornet.” Mellem linjerne kan man høre, at Anders Jæger nok hen ad vejen har ønsket, at han var blevet uddannet arkæolog og kunne arbejde fuldtid som sådan. Men Albrechtsen forsikrede ham, i sin hilsen, at Anders havde valgt den rigtige vej med sit frivillige arbejde. Set fra 2021 kan vi, som kender den senere udvikling inden for amatørarkæologi på Fyn, kun give Albrechtsen ret; lige på det tidspunkt kunne det faktisk lade sig gøre som amatør, at være fuldgyldigt udgraver og arkæolog med Albrechtsen som mentor. Hvis man altså var lige så dygtig, utrættelig og pligtopfyldende som Anders Jæger.

Lucy Bergström

Lucy Bergström er harjamedlem, uddannet billedkunstner og har læst arkæologi på Cornell University, USA, på Moesgård og på Syddansk Universitet.

Du kan ta' det med dig...

Agnete Holm Hvidt

Sommerferier i Thy i 50'erne var gummistøvler og hue i den evindelige blæst, der susede i fynske ører sammen med lærkesang og kalvenes kalden efter min bedstemor, der skulle give dem mælk i deres spand. De stod bundet i rad og række langs markvejen, der førte et langt stykke gennem markerne ned til gården, Gl. Seirsbøl, hvor min bedstemor boede og arbejdede alene nu. Især arbejdede. Først om aftenen kunne det ske, at vi gik lidt uden at have en opgave at løse. Så gik vi op på æ Hyw og sad. Vi sad der med hænderne i skødet og så ud over landskabet, ager og eng broget af kvæget. Vi så hen over æ Sø mod Lodbjerg Kirke langt borte. På en anden kant lå Vestervigs kirketårn og lignede et lille ishus i horisonten. Markernes langstrakte former og de drivende skyer i Thys stærke lys var der hele tiden, hver dag, hvert år. Min mors hjem. Et hjem. Danmark. Man tog erfaringen med sig; følelsen af jord og vind, træer, søer, åben himmel. Et landskab. Et udmærket sted, hvor tider kom og henrullede.

På min bedstefars skrivebord lå stenøkser. Man måtte godt røre ved dem, men det var jo hans, og han var død. Han havde fundet dem et sted derude, ingen vidste nøjagtig hvor. Han fortalte vist ikke så meget, så nu var det glemt.

En dag var jeg med oppe på gårdens lange loft. Der stod en ældgammel barnevogn med enorme fjedre, fuld af gamle dyner. Desuden tilfældigvis en lille samling af stenøkser, slebne eller rått tilhuggede, arrede, knækkede. Dem gav min bedstemor mig 'Dem kan du ha'. Og det har jeg så. De var ikke prægtige, sjældne, dyre. Heller ikke noget af det, som jeg selv har gået og fundet her og der

på strande eller andre menneskers jord, er prægtigt eller sjældent. Men som det nu end er, er det en håndsrækning fra liv og folk. Marker, moser, strande ved næs og i vige har afgivet hilsner, idet man bøjer sig ned og ganske enkelt finder. Som et nik tværs gennem tiden her i det samme land. Det samme folk under skyerne, der ruller hen. Så går man hjem med sin halve økse eller skæve flække og slår op og læser om egne og kulturer, bronzealderbygder i Sydthy og havstigninger og dyssetyper og Munkebo Banke og landskabsarkæologi og længdesnit. Jo længere, jo vildere. Og man møder andre, der også er grebet af selve dét at finde fortid. Så har man glæden ved at finde og glæden ved at mødes og dele. Glæden ved at være ude – langs stranden, på ageren, i mosen. Være ude i blæsten, der farer hen. Det begyndte på Æ Hyw.

Generations jagt på fortiden

Eggen omkring Korinth rummer masser af levn fra fortiden. Rigeligt til, at flere generationer af historisk og arkæologisk interesserede har kunnet holdes beskæftiget

Trine Hedegaard Jensen og Erik Ehmsen

Historien viser, at centre for menneskelige aktiviteter forsvinder, og at nye dukker op. Eksempel i storskala er de kinesiske dynastier, der forsvandt for senere igen at blive til magtcentre, og andre der bare forsvandt og nu bare er grusbunker.

For mange af disse steder og fortidige kulturer har vi skriftlige kilder i en eller anden form til at fortælle historierne. De andre må man bruge helt andre værktøjer for at lukke op for at den viden, der ligger gemt, kan åbenbares. Det er her den videnskab, der kaldes arkæologi, kommer ind i billedet.

Her på Syd- og Midtfyn, i nutidens affolkede områder, har der været større magtcentre, nogle meget tydelige, som Brahetrolleborg Klosterkirke og Gods, Arreskov Gods og andre. På den måde er middelalderens magtcentre stadig synlige i landskabet, selv om selve magten for længst er død og borte. Om området i tidens løb igen vil komme til at huse dele af magten er tvivlsom – uvist flydende i fremtidens tåger.

Men den ikke synlige magt, der var koncentreret i området, bliver nu fravristet noget af den viden, som vi er så interesseret i.

Mange hektar jord i de to sogne er blevet undersøgt for flinteredskaber. Der er i området fundet flinteredskaber fra alle perioder.

Foto: Dariusz Jezak.

Flintesønnerne

Tre mænd, der hele tiden siger “*afslag, afslag, afslag*”, behøver ikke at være kunstnere, der igen og igen får afslag på støtte til deres kunstneriske udfoldelser. Det kan mindst lige så godt være Leif, Hans Christian og Erik, der med måsen stikkende lige op i vejret er i gang med at afsøge endnu en mark for flinteredskaber. Afslagene bliver smidt igen, efter at Leif har tegnet dem minutiøst ind på et kort over marken. De redskaber, der dukker op, bliver lagt i plastposer, hvorpå fundstedets koordinater, datoen og finderens navn bliver skrevet på posen. Senere registreres de på museet.

Men inden vi kommer så langt, er der gået mange år. Vi skulle nemlig alle sammen lige blive interesseret i arkæologi. Vi skulle også lige opdrages til at se forskel på skidt og kanel. Vi skulle have et samarbejde med museerne i stand, have fyldt madposerne og lavet kaffen.

Men lad os forsøge at starte i en helt anden tid, som viser sig at være noget af forudsætningen for, at disse tre herrer tilsyneladende ørkesløst vandrer frem og tilbage over pløjemarkerne.

Hvis vi skulle helt tilbage til starten, ville denne historie blive alt for lang. Så de mennesker, der efter sidste istid huggede redskaberne og smed affaldet, afslagene, og de mennesker, som tabte eller smed redskaberne efter brug, springer vi let og elegant henover. Vi lander med samlede ben i 1800-tallet på en gård mellem Korinth og Øster Hæsinge. På gården hersker Niels Rasmussen Søkilde,

en mand med et usædvanligt godt hoved, der desuden er arbejdsom og dybt interesseret i mange ting. I denne forbindelse er hans interesse for arkæologi og historie nok det væsentligste at fokusere på.

Andre ville nok fremhæve hans smukke have, fordi den blev udødeliggjort af digteren Mads Hansen, som i den fandt inspiration til sangen, *Jeg ved, hvor der findes en have så skøn*.

Niels Rasmussen Søkilde og Søren Jørgensen

Niels Rasmussen Søkilde samler viden om lokalområdets historie, såvel den forhistoriske som den historiske del. Den viden samler han blandt andet sammen med en anden lokal historiker Søren Jørgensen fra Kistrup, der også var interesseret i lokalhistorie.

Niels udgiver alene eller sammen med Søren Jørgensen fem lokalhistoriske bøger, som vi her i området har stor gavn af, når vi er ude for at supplere den viden, som han og andre har fundet frem til.

De fem bøger er genudgivet af de lokalhistoriske foreninger. *Trolleborgegnen og dens Beboere igjennem 250 år*, *Hillerslev og Øster Hæsinge Sogne med Arreskov og Gjelskov i ældre og nyere Tid*, *Gamle og nye Minder om Brahetrolleborg og Omegn*, *Holstenhus og Nakkebølle med tilliggende Sogne og Øer 1. og 2. del* og *Holstenhus og Nakkebølle med tilliggende Sogne og Øer 3. og 4. del*. Bogen om Hillerslev og Øster Hæsinge er Søren Jørgensen medforfatter til.

Finn Kyhn, Leif Rasmussen og Erik Ehmsen har stået for den største del af arbejdet med de tre første bøger. Disse tre bøger har Brahetrolleborg Sogns Folkemindesamling og Øster Hæsinge Arkiv udgivet. De to sidste er udgivet af Brahetrolleborg Sogns Folkemindesamling og Vester Aaby Sogns Folkemindesamling, med Finn Kyhn, Gerda Nielsen og Leif Rasmussen som arbejdsheste.

Den ganske uvurderlige viden, som disse fem bøger indeholder, bruges flittigt, når de undersøgelser, der bliver foretaget i området af såvel overfladesamlerne, flintfolkene og de dydborende, detektorfolket, skal forsøge at sætte fundene ind i en historisk sammenhæng. Bøgerne er også helt uvurderlige, inden man går i marken, for de giver jo direkte besked om, hvor der skulle være gode muligheder for at finde spændende ting. Det kommer vi tilbage til.

Men fortiden skal ofte med møjle fravristes sin historie og historier, og det skal der dedikerede folk til. Museerne har statsansatte til dette arbejde, men ved

siden af de lønnede, forsøger en mængde helt almindelige mennesker at finde spor efter disse vores forfædres gøren og laden.

Grand old man

Her i området er det Leif Rasmussen, der ca. 100 år efter Niels Rasmussen Søkilde går i gang med dette store arbejde. Interessen for arkæologien tog for alvor fart for gruppens grand old man, Leif Rasmussen, da han tog på *Operation Guldhorn – kursus i arkæologisk kortlægning* på Brenderup Folkehøjskole i 1997. Mogens Bo Henriksen, der er museumsinspektør ved Odense Bys Museer og et yderst velkendt ansigt i Harja-regi, var oplægsholder på kurset, og han må siges at være den direkte ansvarlige for, at Leif Rasmussen efter højskolen kastede sig aktivt ind i amatørarkæologien.

Men hvorfor tog manden overhovedet på højskole med arkæologisk kortlægning som emne? Han må jo have været bindegall! Prøv engang at udbyde sådan et kursus i dag og se hvor mange unge mennesker, der ville deltage? Men Mogens Bo er et fængslende menneske. Så Leif gik i gang!

Hen over årene har selvsamme Mogens Bo forstået til stadighed at inspirere, opmuntre, vejlede og anerkende de fornøjede amatører i deres arbejde ude i felten. Dette gælder i høj grad også vores lille gruppe, der ofte har fået en munter

Leif i gang med at grave efter fund i forbindelse med udgravningerne på den nedlagte kirkegård i Hågerup. Gruppens arbejde var medvirkende til, at der blev foretaget udgravninger af de to nedlagte kirkegårde i henholdsvis Hågerup og Fleninge.

Foto: Dariusz Jezak.

hilsen fra museet i Odense, hvor ordlyden f.eks. kunne være: "Når jeg nu har sat Hågerup og Bliedegn af, irriterer det mig, at vi ikke kender fyrstegrave på områdets to andre gravpladser. Hvornår finder I dem? Glædelig jul". Bedre julehilsen kan ingen amatørarkæologisk gruppe vist ønske sig. Det var i øvrigt julen 2007, og gruppen leder stadig efter fyrsternes grave.

Efter højskolen var de næste trin for Leif at deltage på adskillige gravelejre arrangeret af bl.a. Odense Bys Museer og Harja i fællesskab. Her blev teorierne omsat til praksis, under kyndig vejledning fik de deltagende amatører mulighed for at få fynsk muld, erfaring, viden og nye arkæologiinteresserede venner op under neglene. Ydermere erhvervedes slutteligt et diplom for indsatsen, ofte underskrevet af Mogens Bo Henriksen naturligvis. Så det var helt naturligt med et medlemskab af Arkæologisk forening Harja, og dermed et medlemskab til et stort netværk af ligesindede, hvor spiren til vores lokale flintgruppe begyndte at gro.

Leif Rasmussen lod det dog ikke blive ved det. Han har gennem årene både været formand og kasserer i foreningen og i øvrigt bidraget aktivt, når muligheden bød sig. Hans stærkeste sider er helt klart at gøre folk interesserede i at arbejde med fortidens tegn og levn samt at sørge for at alting er på plads og i orden. De, der gennem tiden har været inviteret med ud på markerne med gruppen, ved, at intet

Medbragte madpakker og hygge omkring dagens store og små fund er uvurderlige ingredienser når man er i marken som amatørarkæolog. Her er Leif og Hans Christian på flinttur ved Arreskov slot. Foto: Helge Langkilde Rasmussen.

er overladt til tilfældighederne. Om det så er landmålerstokkene, millimeterpapiret eller klapstole til den fælles frokost, så er der tænkt på det. Ved den mindste tvivl om en fundens genstands alder eller id, bliver opslagsbøgerne hevet frem fra bagagerummet eller ned fra reolen. Google go' home!

Leif besidder den største omhu for disse

levn fra fortiden og en dybtfølt interesse for detaljerne. Så det kan næppe heller undre nogen, at Leif Rasmussen i 2001 som 67-årig vårhare afsluttede en 1-årig sidefagsuddannelse i Nordisk Arkæologi på SDU (som dog tog 2 år fordi det var i regi af Åbent Universitet).

Den viden, han fik med fra universitetet, har det siden været let at få del i for alle, der har villet slå antennerne ud. Gruppen i Korinth og omegn er indbegrebet af vidensdeling i lokalsamfundet, ved sidemandsoplæring, gennem udstillinger, foredrag eller i artikler. Selv museet nyder godt af gruppens erfaring, når opgaver i felten kalder på det.

En helt særlig og ærefuld titel landede i 2011 i gruppen, nemlig *Årets Arkæolog*, uddelt af SDA og givet til Leif Rasmussen i anerkendelse af hans virke som foreningsmand og arkæologisk rekognosceur.

Gårdsamlinger

Foreningslivet i Danmark er blevet gråhåret og det gælder vist specielt de lokalhistoriske foreninger. På sigt er det selvfølgelig problematisk, men lige nu har vi den tidsmæssigt længste kompetence, man vel kan få.

Foreningerne i området har ud over deres faste arbejde med at vriste interessante ting ud af beboerne i området også den fordel, at de har en pengekasse. Det har vi, Erik Ehmsen, Leif Rasmussen og Finn Kyhn, benyttet os af, da vi skulle have genudgivet Rasmussen Søkilde**s** bøger, men specielt har vi benyttet os af foreningernes kolossale viden om folk og fæ i området. Inge Jørgensen i Øster Hæsing**e** har en nærmest uudtømmelig viden om, hvem der boede hvor, hvem deres børn er, hvor de er flyttet hen og hvem, der kender deres nye adresser.

Det kan lyde ligegyldigt for en arkæolog, men da vi startede et projekt op, hvor vi ville kortlægge alle gårdsamlingerne i vore to sogne, viste denne viden sig nærmest at være uvurderlig. I sognene er der næsten ingen gårde tilbage, hvor det er den nuværende ejer, der bebor slægtens gård. Næsten alle ejendomme har enten været på tvangsauktion, er blevet solgt, sammenlagt eller på anden måde ændret ejerforhold.

Måske skal vi her forklare, hvad en gårdsamling er. De fleste har vist oplevet en gårdsamling uden at være klar over, at det var det, de så. Når man kommer ind på en ældre landbrugsejendom, ligger der lige et par flintøkser, en pilespids

og lidt andet godt i vindueskarmen i den fine stue. Det er en gårdsamling. Vores plan var, at samle alle de oplysninger vi kunne og sammenstille dem med en oversigt over, på hvilke jorder der var fundet flinteredskaber fra de forskellige perioder. Desværre er projektet løbet ind i vanskeligheder. De informationer, som vi havde fået at vide, at vi skulle samle ind, viste sig at være ufuldstændige. Så hvis vi skal færdiggøre projektet, skal vi have fat i alle landmændene og deres efterkommere en gang mere.

Men et par enkelte historier skal lige nævnes. Allerførst historien om to brødre, der begge hjalp deres far i marken. Den ene fandt gennem sin drengetid under markarbejdet over 50 flintgenstande, den anden ingen. Denne historie blot for at gøre opmærksom på, at det ikke kun er mængden af flinteredskaber, der er forudsætningen for, om en gårdsamling er omfattende eller ej. Det handler i høj grad om at have øje for fundene. Nogen kan finde rav, andre kan ikke.

Inge Jørgensen, der blev nævnt tidligere, fortalte, at Poul Brøndsted, den nabo, de havde haft på hendes fødegård, havde fundet en meget stor og flot slebet økse. Vi kontaktede Brøndsted, der kunne fortælle, at han havde givet øksen til

Inge, Leif og Erik har lagt mange timer i at få registreret nogle af de mange gårdsamlinger, der findes i bl.a. Øster Hæsinge. Det tager tid – der skal måles, fotograferes og sættes ID på hvert af fundene.

Foto: Trine Hedegård Jensen.

en tidligere statsminister som fødselsdagsgave. Jeg, Erik Ehmsen, kontaktede Det konservative Folkeparti for at få mandens adresse eller e-mail. *“Det kan du ikke få”*. Den slags udleveres ikke. Jeg fik dem dog til at videresende den mail, jeg gerne ville have frem til manden.

I lang tid skete der intet. Men en dag, hvor jeg stod midt ude i skoven, ringede mobiltelefonen. Samtalen blev som følger:

“Hallo, det er Erik, hvem taler jeg med?”

“Det er Poul.”

– pause –

“Hvilken Poul?”

“Poul Schlüter.”

Poul kunne fortælle, at han havde fået flere stenøkser gennem tiden, men at han desværre ikke kunne huske, hvilken han havde fået af Brøndsted.

En anden historie var, at en af landmændene sagde, at han ikke havde nogen fund, men det troede vi ikke på. Det viste sig da også, da vi gik ham nærmere på klingen, at han havde foræret de økser, han havde fundet, til en canadier. Gennem mange omveje fik vi kontakt til canadieren. Han sendte et foto af de tre økser. Det kunne vi desværre ikke bruge, så vi bad om nogle fotos med målestok på. Det fik vi. Det første foto, han sendte var af økserne sammen med en dåsebajer! Senere kom noget mere holdbart med økserne fra forskellige sider med centimeter- og inchangivelser på.

På den måde kommer man i kontakt med mange forskellige mennesker. Leif blev engang inviteret til frokost hos den græske ambassadør, fordi denne ville høre noget om baggrunden for stednavnet Korinth; men det er en anden historie.

Nu også med metaldetektorer

Der er ikke noget, som de 3 par flintskarpe øjne ikke kan få øje på. Og så alligevel. Der kan være brikker til den lokale historie, som markerne kun modvilligt giver fra sig. Så er det jo godt, at der i dag kan hentes forstærkning fra ivrige detektorførere. Selv om både Leif og Erik faktisk har gået lidt med detektor hen over årene, så har langt den største del af deres færden på markerne foregået uden detektor.

Derfor var det meget glædeligt, da der for omkring 6-7 år siden viste sig lokalt at være et spirende miljø omkring den del af arkæologien. Det var helt oplagt at

koble den viden, som flintgruppen havde akkumuleret, sammen med de muligheder, som metaldetektorerne gav. To nye ansigter kom således med ind i arbejdet omkring kortlægningen af den lokale historie. Polskfødte Darek var flyttet til Haagerup og var selv gået i gang med den nye hobby på markerne omkring hans hus. En dag mødte han lidt tilfældigt flintgruppen på en mark i Haagerup og så sit snit til at suge ny viden om flint til sig gennem direkte sidemandsoplæring. En viden han havde savnet, når han gik markerne tynde med sin detektor og gerne ville kunne afkode de spor, som overfladen også tit lå inde med.

Trine, som allerede da var kommet ind under vingerne hos den garvede flintgruppe, spidsede øren, da Darek ivrigt fortalte om de fund, han havde gjort med sin detektor. Også hun så sit snit til nu at blive sidemandsoplært – med en detektor i hånden. Siden er endnu et par detektorfolk kommet til.

Samspelet mellem de to grupper har været tæt lige siden, og resultaterne er ikke udeblevet.

Særligt én mark illustrerer dette fine makkerskab meget godt. Flintgruppen – og Niels Rasmussen fra Søkilde – havde et godt øje til en mark med stednavnet

*Det er yderst vigtigt at lade nye små amatørarkæologer komme med på marken,
så interessen for vores lokale historie lever videre i de næste generationer.
Her er det Mads, der fulgte med Jesper, Darek og Trine i flere timer på en mark i Hågerup.
Foto: Trine Hedegård Jensen.*

Elleshøj. Flintgruppen havde mange gode fund fra marken ud over flinten: bl.a. en slibesten fra vikingetiden, en flot glasspillebrik og et utal af skår fra jernalderen. Gruppen havde endda haft lejlighed til, med Odense Bys Museers velsignelse, at udgrave enkelte kogestensgruber. Alligevel manglende der nogle brikker. Leif havde en fornemmelse af, at der måtte være mere at komme efter på den mark. Både gruppens observationer og de beskrivelser, som Niels Rasmussen havde nedfældet, tydede på noget ekstraordinært – men hvad?

Trine blev således en mild sensommerdag sendt ud på marken med en ret præcis forudsigelse fra Leif Rasmussen: *“Det kan ikke passe, at der ikke ligger mere. Der skal simpelthen ligge en romersk denar på den mark!”*

Et par detektorfolk havde sammen med Leif tidligere sporadisk været på dele af marken uden det store held. Søgeforholdene havde på dagen været meget dårlige og vejret endnu værre.

Nu blev der altså gjort endnu et forsøg, og historien lyder måske næsten for

*Den glade finder Darek med hanken fra en romersk vinkande. De dage glemmer man aldrig som amatørarkæolog.
Foto: Trine Hedegaard Jensen.*

god til at være sand, men faktisk gik Trine kun ganske få øjeblikke på marken, inden hun stod med sin allerførste romerske denar i hånden. Endda med en kejserinde på forsiden!

Maven boblede over af begejstring krydret med en lille dråbe vantro. Sikken et lykketræf – eller var det nu også det? Selv om det var mere end svært at slukke detektoren og finde tilbage til bilen, så var der kun ét at gøre: fluks at returnere til Leif med den ny, meget gamle, lille brik til det meget store puslespil.

Den dag vil både Leif og Trine med garanti mindes længe. Det blev starten på et lille arkæologisk eventyr for dem begge, og for en god håndfuld af de øvrige lokale historiejægere også. For selvfølgelig var det ikke et lykketræf. Det var grundigt forarbejde! Over 4-5 år har

gruppen siden minutiøst afsøgt marken og fundet mønter, fibler, betalingsguld og -sølv og en glasperle.

Kulminationen kom dog i efteråret 2019 med Dareks fund af en ret spektakulær hank fra en romersk vinkande suppleret af andre fine romerske importvarer.

Niels Rasmussen, Leif og flintgruppens minutiøse arbejde bar således frugt i overmål, og tilsat detektorgruppens mange timer, faldt rigtig mange brikker på plads. Ikke bare for Elleshøjmarken, men faktisk nok også for en helt ny og spændende tolkning af hele området historie. Øhavsmuseet kvitterede for amatørernes mangeårige indsats med en prøveudgravning i sensommeren 2020. Det blev en udgravning, der både gav nogle svar, men faktisk også affødte mange nye spørgsmål. Så marken har ikke afgivet alle sine hemmeligheder endnu – og godt for det!

Det gode fællesskab længe leve. Det bliver spændende, hvor længe dette arbejdsfællesskab vil holde! Men i hvert fald har mange haft gode dage sammen med folk, der er blevet mere end bekendte. Mange har sammen med os snuset til arkæologien her i området, enten ved at deltage i eftersøgninger af fortidens efterladenskaber som interesserede tilskuere til udgravninger af Elleshøj eller de nedlagte kirkegårde, eller ved at høre os fortælle om vor interesse. Vi håber, at nogle af disse mennesker også i fremtiden vil deltage, når vi går med numsen i vejret, eller lader høreværnene afspille tonerne, der fortæller, om der er jern, aluminium eller guld i jorden.

Med håb om mange kommende timer sammen om fortidens gåder.

Trine Hedegård Jensen og Erik Ehmsen

Henholdsvis byplanlægger/journalist og naturvejleder

Begge medlem af Harja.

Butikken med de græske vaser

Jette Pagh Bjerre

I 1969 var jeg i Libyen, beskæftiget med at undervise libyerne i at restaurere og konservere de mange fund, der findes langs nordkysten af Libyen fra den græske og romerske tid (Ja, det var netop på den tid, hvor Gaddafi tog magten ved et statskup mod Kong Idris, og det førte til en ganske dramatisk oplevelse).

I området ved Kyrene, hvor jeg befandt mig, var der mange fund, lige fra templer og statuer, men også mønter, der dukkede frem på markerne, når det havde regnet – til bøndernes glæde.

Min store arkæologiske oplevelse var følgende: den lokale arkæolog førte os til et sted, hvor en græsk vaseforretning var blevet begravet i sand for mange hundrede år siden. Den stod intakt, åbent, dybt i sandet med hele, smukke vaser på hylderne. Vaser, vi normalt ser skåret og klinket, stod uberørt, lige til at købe, hvis ikke butikken var blevet lukket for mange år siden. Det var en utrolig oplevelse og trist, fordi landet ikke åbner for besøg til diverse fantastiske steder der.

Hvad kan jeg blive? Amatørarkæolog

Nogle arkæologer ligger på knæ og roder i jorden. Andre går rundt på markerne med en detektor, og nogle svømmer rundt i vandet og finder ting. Og så er der dem, der gør det hele

Svend Amlund

To kvinder i mit liv skylder jeg en stor tak for, at arkæologi af hjertens lyst ramte mig. Den første var min klasselærer fra første til syvende klasse på Ejby Folke- og Realskole, Åse Lund, som underviste i dansk, tysk og ikke mindst historie og forhistorie. Kimen var hermed sået og uden i øvrigt at sammenligne med ukrudt, bredte og stadig breder interessen sig hver dag året rundt.

Den anden kvinde i mit liv er min kære hustru, Alice, som gennem en del år måtte høre på mit brok om ikke at have tid nok til min arkæologiske fritidsinteresse, hvorefter jeg fik forslag om at holde fri fra arbejde og tre børn og tage på Brenderup Højskole, hvor der blev udbudt et ugekursus i arkæologisk kortlægning, *Operation Guldhorn*, i oktober måned 1996.

Primære undervisere var Mogens Bo Henriksen og Eigil Nicolaisen. Kærsgaard Hovedgård, hvor kommunen havde planlagt et nyt rensningsanlæg, lagde areal til en rekognoscering. Dagens fund blev vasket, rensset, analyseret og diskuteret. Overfor højskolen ligger Lokalhistorisk Arkiv, og datidens leder Søren Skov fremviste gamle matrikel- og bonitetskort. Godsejer Henri Hage modtog efterfølgende en rapport fra Mogens Bo Henriksen med datering af områdets

fund, hvor bl.a. et kantfragment slebet på to sider fortalte om en aktivitet fra enkeltgravskulturen. Efter hjemkomst fra kurset var hovedet fyldt med lidenskab for arkæologi.

Det samme var tilfældet, da jeg gik i 6. til 8. klasse, hvor jeg sammen med naboen søn, Niels "Bager", cyklede på arkæologisk ekspedition ved Hygind Torp og Granlygårds grusgrav ved Tybrindsolen. Niels var et par år ældre end mig og fortalte, at han tit var i kontakt med en museumsinspektør Erling Albrechtsen på Fyens Stiftsmuseum. Niels blev senere uddannet arkæolog og senere igen til museumsinspektør Niels H. Andersen (NHA), Moesgaard Museum. Denne arkæologiske appelsin faldt ikke i min turban, da jeg efter ti års skolegang skulle vælge erhverv. På det tidspunkt var udbuddet af uddannede arkæologer højere end de udbudte stillinger hos museerne. En elevstilling var opslået til besættelse 1. august på kommunekontoret i Ejby – en måned efter endt skolegang. Mine

kvalifikationer blev godkendt, så den snupede jeg. Efter endt uddannelse blev jeg fastansat i yderligere ni år indenfor regnskab og budget i økonomisk forvaltning.

Herefter blev jeg selvstændig busvognmand, men det lagde dog ingen hindringer i vejen for, at jeg kunne deltage i Harja's udgravningslejr først i Strandby ved Hårby gennem flere år, hvoraf en uge i juli 1998 var en NAU-lejr for nordiske amatørarkæologer. Mogens Bo Henriksen beordrede et nyt areal åbnet med en afrensning af overfladen, hvilket skulle ske ved hjælp af skovl. Sveddryppende i sommervarmen blev masser af kartoffel-

Fra udgravningslejren i Strandby 1998. Forfatteren ses stående i den hvide t-shirt. Bag ham ses Kalle fra Finland og foran en svensk deltager. Foto: Alex Tran.

store sten og sand fjernet. En håbløs opgave, og dog fremdrog vi med vabler i hænderne et flot forgyldt brochespænde i "Micky Mouse" stil.

Hvad er en feltpantograf?

I et lavtliggende område i Hygind op ad bækken var der dukket knogler op af den sorte mosejord. Mogens Bo Henriksen spurgte om jeg ville assistere, hvilket jeg bekræftede. Sarupanlægget lå i nærheden, og Niels H. Andersen ville komme med en feltpantograf. Udgravning var ikke mulig, der blev kun gravet et hul, som var stort nok til at lave en kort profilvæg, hvorpå feltpantografen blev placeret. Et stykke tegnepapir blev placeret i maskinen, hvorefter en bevægelig snoreforbindelse med markør systematisk blev ført hen over profilvæggen af en person i hullet. På en tegnearm var monteret en blyant, som samtidig tegnede profilvæggen i forholdet 1:10. Mon ikke den maskine kan genses på teknisk museum?

Menneskeknogler blev fundet nedenfor en lerholdig kystskrænt ud mod Tybrind Vig. Mogens Bo Henriksen spurgte om min deltagelse, men tids-horizonten var tre dage inden udgravning og genetablering af lodsejers have-anlæg skulle afsluttes, grundet konfirmation. Jeg fik lov at grave det sidste ud. Tilbage var et dårligt bevaret kranie og et skulderparti. Derefter blev grene og brædder fra en stranding placeret sammen med en opblandet lerklining. Muld og græstørv blev genetableret.

Gravelejr i Seden Syd – et begravet hundeskelet

Det gav også entreprenøropgave, da Mogens Bo Henriksen ville have et hundeskelet optaget i præparat, så konserveringsafdelingen kunne få det hjem til udgravning på Møntergaarden. Brædder, sav, skruemaskine, bageplader o.a. blev hentet. En ramme blev skruet sammen om hunden og bagepladerne fra lejrens komfurer (som aldrig blev

En håndfuld fine fund fra gravelejren i Strandby 1998: En forgyldt fibel, en lille torshammer og en ornamenteret vævevægt.

Foto: Alex Tran.

Klar til detektorkursus i Assens og Vedtofte i april 2011. Foto: Svend Amlund.

brugt) blev banket ind som bund. Alt surret og skruet sammen stod klar til manuelt løft ind bag i museumsvo­gen. Tonnagens vægt skønnes til 80 kg, og en hed sommerdag under Mogens Bo Henriksens hat med svederem kunne en overophedet trykkoger anes.

Detektorkurserne

Som medlem af Harja er man automatisk medlem af SDA, det nuværende Danske Amatørarkæologer. Foreningen udbød tre dages detektorkursus i Odense i marts måned 2004, ført frem med den kendte detektorfører Klaus Thorsen fra Bornholm som styrmand. Alice og jeg tilmeldte os, hvilket vi ikke fortrød et eneste øjeblik. To dage på skolebænken og en dag ude i felten, hvor bl.a. en anden dygtige detektormand, Torben Jørgensen fra Odense, stødte til. Mottoet fra Klaus: *"Når du dyrker din hobby, er du repræsentant for din forening, så opfør dig sådan, at du eller foreningen ikke kan udsættes for unød­ig kritik. Respekter*

altid dine kammerater i foreningen og lodsejerne, så kan det ikke gå helt galt". I dag skal vi huske at videregive dette motto for at håndhæve de etiske regler og få den brogede skare af nye detektorfolk ind i arkæologiforeningerne.

Erfaringen med detektorarkæologi var 2011 nået det punkt, hvor Kenny Thygesen fra Tellus og jeg tilbød Assens Arkæologiforening et grundlæggende detektorkursus. Lørdag undervisning inde og søndag ude, hvor den detektor-svingende landmand Kai Tvedskov anviste os et 100 meter bredt og 500 meter langt areal syd for Vedtofte Kirke. Vejret først i april var høj himmel. Fundgruppen hjulkors, bly og klæbersten, fundet med detektor og visuelt, keramik og knusesten.

Kombination af land- og undervandsarkæologi

Sideløbende med min hobby på landjorden har jeg tilbragt mange timer iført dykkerudstyr under vand, hvor vi netop i den sydlige del af Danmark har ufattelig gode bevaringsforhold for aktivitet for mere end 7000 år siden, jægerstenalderen.

Min holdning er at amatørarkæologer altid samarbejder med det museum, som har det arkæologiske ansvarsområde, der hvor du udfører din hobby, hvadenten det er i Danmark eller andre lande. Dette bevirkede at lederen af den sportsdykkergruppe i Fredericia, jeg var medlem af, bad mig om at bekende kulør og bestemme, hvilken kasket jeg ville gå med – hvilket var nemt. Næste dag blev min gode dykkerkammerat gennem mange år, smedemester Jens Kjærgaard, også ekskluderet. Vi var begge enige om at oprette en sektion, Harjas Marin Gruppe, hvor målgruppen er alle med interesse for historie og forhistorie i det kystnære område. Marinarkæologisk træf lørdag den 21. april 2012 blev afholdt i klubhuset med deltagelse af tre oplægsholdere, museumsinspektørerne Otto Uldum, Langelands Museum, Christian Thomsen, Øhavs-museet og Claus Skriver, Moesgaard Museum, hvor et væsentligt punkt handlede om samarbejdet mellem

*Dykkernes flåde med pumpe, grej og tilbehør.
Foto: Svend Amlund.*

museer og amatører. Om søndagen mødtes de, som havde tid og lyst ved stranden på Helnæs, hvor der samtidig blev rekognosceret under vand og langs stranden.

Reaktionen blev en øjenåbner af format. Fra topstyret enevælde til flad ledelsesstruktur, hvor det øjeblikkeligt væltede ind med marine opgaver i Langelandsbæltet og op nord for Storebæltsbroen. Otto Uldum fra Langelands Museum var ikke sen til at fremsende seks positioner, og vi skulle bare sige til, så kom der flere opgaver.

Første opgave blev også en kombineret opgave syd for Elsehoved ud for Tiselholt Slot, hvor der var konstateret et sunket teglstensvrag. Vi dykkede efter det nok tilsandede vrag, og deltagere rekognoscerede på stranden. Heriblandt arkæolog Roman fra Polen, som få dage forinden havde holdt foredrag i Harjas klubhus. Jeg må konstatere, at det ikke er hver dag, at en udenlands arkæolog med doktor-titel deltager i rekognoscering.

Strynøprojektet

Strynøprojektet i 2013 fremkaldte minder fra de tidligere årlige gravelejre som Harja var så kendt for. På græsset bag Smakkecentret blev lejren slået op med egne telte og campingvogne til de mageligste deltagere. Museumsansvarlig var arkæolog Poul Balzer, Ø-havsmuseet i Faaborg.

I Harjas klubhus havde Poul flere gange holdt information og foredrag om øerne i det sydfynske øhav, som man gerne ville have flere historiske og arkæologiske oplysninger om. Opgaverne fordeltes mellem deltagerne med rekognoscering under vand, langs stranden og på markerne bag stranden. Fire dage i juli måned var ikke spor for meget, når den beboede Strynø også omfattede de ubeboede øer Strynø Kalv, Bredholm, Vogterholm og Bondeholm. Duelighedsbeviset var på plads og sejladsen mellem Strynø og Bredholm blev udført af "Poul Balzer jolleservice" i Kegnæs jollen.

Stranddykket startede hvor Kærvej ender i stranden og stik øst 500m mod Langeland i en banebredde på 8m (dybde 0-4,5 m). Bundforholdene beskrevet, vedprøver af træørdder i havbunden, mikroflække blev hjemtaget. Dykkertiden var tre timer over arealet på 4000 m².

På de fire øer blev der registreret og hjemtaget 42 fund i flint, hvor en del af fundene var gravet frem i den lave kystskrænt, der bar præg af dyreveksler

mellem græsarealet og stranden til havvandet med et saltindhold på 1-2% som fårene åbenbart godt kan tåle under sommeropholdet på Bredholm.

Headhundet til Hjarnø 2014

I foråret 2014 kontaktede Moesgaard Museum, Horsens Museum og Aarhus Universitet min dykkermakker Jens Kjærgaard og mig og spurgte, om vi ikke ville deltage i et møde om projekt *Hjarnø Sund*, som er en erosionstruet boplads dateret i perioden yngre Kongemose-yngre Ertebølle. Bopladsen ligger i sundet syd for indsejlingen til Horsens Fjord. Arbejdslejr og opholdssted ville blive Hjarnø med udsigt til Snaptun på den anden side sundet.

Formålet med undersøgelsen var udredning af bopladsens videnskabelige potentiale, bopladsens karakter, hvor hårdt pladsen var truet og endelig forslag til sikring af dele af pladsen og udgravning af andre dele. Mødet blev holdt i Middelfart i foråret 2014 med Claus Skriver, Per Borup og Peter Astrup, som havde researchet og kendte vore kompetencer og arbejdsevner under vand, og

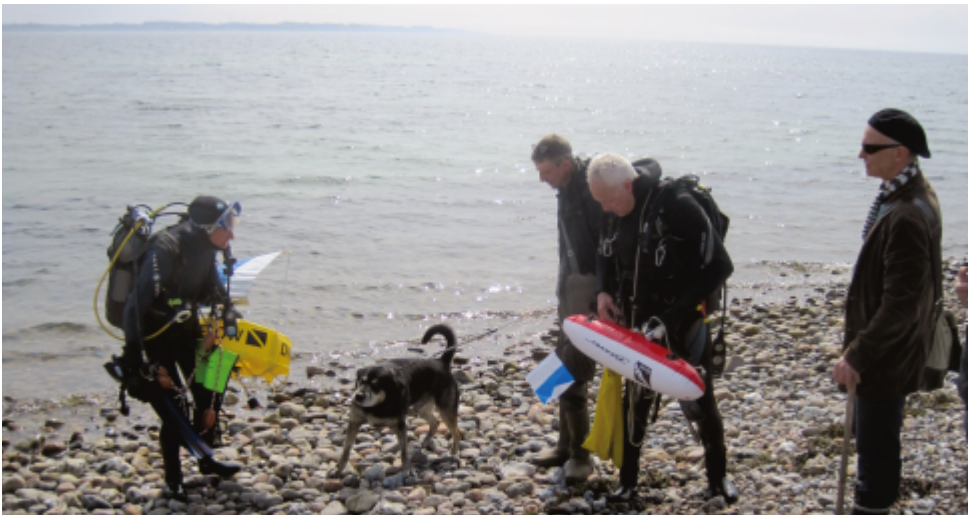

Dykkere arbejder i kvadratmeterfelt på 1 x 1 m ved Hjarnø i Horsens Fjord. Foto: Alice Amlund.

efter to en halv time var alle fem enige om at mødes på en gravelejr i 14 dage i september måned på Hjarnø. Vi blev alle indlogeret på den tidligere Hjarnø Kro og nuværende lejrskole. Frem til 2019 har vi amatører – inklusiv min bedre halvdel – altid doneret vore ferier til frivilligt arkæologisk arbejde på Hjarnø.

Arbejdet består i stranddyk, altså dragt, flaske, bly og grej. Udrustningen tages på, mens man er på land, hvorefter man går 60 til 100 meter ud i vandet, hvor bopladsen eller aktivitetsområdet er. Dykkerjollen med bl.a. dykkerpumper sejles morgen og eftermiddag til og fra området og færgehavnen. Tilbage fra 2010 blev det arkæologiske område inddelt i hovedfelter á 20 x 20 meter og antallet af udførte boreprøver i havbunden var på det tidspunkt på 120. Når vi senere arbejder med udgravning er det i felter på 1 x 1 meter.

Inden udgravning påbegyndes, kobles en brandslange på sugepumpen i jollen, og for enden af slangen under vand monteres et injektorsug og et afgangsned med en mærkeseddel, som oplyser hvilket felt og dybde materialet kommer fra. I hvert hjørne af feltet er placeret landmålerstokke med vinkelbeslag som garanterer en vandret indstilling i feltet – er man i tvivl, måles der diagonalt. Desuden medbringes en tegneplade med fastbundet blyant, aluminiumvaterpas uden propper i enden, tommestok og graveske og evt. UV-kamera. Det sidste, der mangler, er at måle dybden oppe fra de fire hjørnebeslag og ned til havbunden – typisk fra 5 til 15 cm – som noteres på feltets tegning. Så kan

Marinarkæologisk gruppe rekognoscerer ved Helnæs. Foto: Svend Amlund.

udgravningen begynde og hanen på ejektoren åbnes. Støvsuger-effekten mærkes ved at urenheder og grums i vandet renses væk og giver et bedre synsfelt. Ofte er det ikke nødvendigt at bruge graveske, man kan bare vifte sandet væk med en lukket håndflade. Støder man på fund eller en koncentration af organisk materiale af arkæologisk karakter, tegnes emnet ind på tegningen med angivelse af dybde, og der tages måske foto.

Det lyder meget kompliceret, og det er det også, og når man har udført arbejdet gennem 15-20 sæsoner, må man erkende at udgravning under vand, tager ti gange så lang tid som udgravning på land.

Når dykkeren har brugt luften i flasken, bliver den finmaskede pose taget med ind på stranden, hvor alt skal soldes eller vandsoldes og sorteres til arkæologisk eller naturvidenskabelig analyse.

Glæden er stor, når udgravningsleder spørger, om man næste dag vil tage nyuddannede arkæologer, som netop har erhvervet erhvervsdykkercertifikat, med ud og vise og vejlede dem i teknikken med arbejdet under vand. Gennem årene på bl.a. Hjarnø har jeg mødt og arbejdet sammen med dykkere fra museum Langeland, Strandingsmuseet Skt. George, Moesgaard, Øhavsmuseet, Frederikshavn, Flinders i Australien. Det sociale samvær har altid været rigtig godt, og guldkornene fra den professionelle verden er en appetitvækker til dygtiggørelse.

I Hjarnø Sund er der en tidevandsforskel på 40-60 cm, som kan give besværlige arbejdsbetingelser, når der arbejdes på lavere vanddybder. Især i bølgegang fra vind eller passage af f.eks. fragtskibe, der passerer forbi i sundet. Kraftig vind – mere end 8-10 sek/m – fik os en gang til køre om på den anden side af øen for at dykke i roligt vand. Ingen af os fandt en fløjtende hattefis.

Efter endt arbejdsdag har vi brugt mange aftener i fællesskab på at gå øen rundt ad stier og grusveje. Øens beboere kendte alt til vores aktivitet, og det skyldtes blandt andet, at en af færgens skibsførere bor på øen. Han var også formand for den forening, som inviterede til møde i øens forsamlingshus om de arkæologiske udgravninger, der netop fandt sted. Venskabet med beboerne har medført invitationer til hele gruppen om at komme til aften spisning i privaten.

Af de pop-up billeder jeg får på nethinden fra gravelejrene kan jeg nævne jægerstenalderens udsendte medarbejder arkæolog Jørgen Holms filosofiske billede af vikingernes tanker, når de sejlede ind til Strandby i Helnæsbugten i måneskin. At være kartoffelskræller sammen med min gode ven fra Salling,

landmand Kresten Gårskær, forsinkede gravelejrens aftensmad med mindst en time. Efterhånden som kartoflerne blev mindre og mindre, røg de ned ad skrænten til bækken ved Hollufgaard efterfulgt af latter og vittigheder i massevis. Jeg har nu brudt mit løfte om at fortælle, at Kresten godt kunne skrælle kartofler.

Toiletvognene på gravelejren i Ladby var udført i et materiale, som ikke kunne modstå måneskinnets kraftige lys. Den første småsmilende og fnisende, der satte sig på den store bænk foran toiletvognen, nåede ingen at se i silhuet.

I gravelejren på Nekselø i Sejrøbugten var vi udgået for kartofler. Jeg tilbød at køre efter dem og fik oplyst stedet. Øen har kun en vej, som for enden deler sig ud mod hver sin ejendom, hvoraf kun den ene solgte kartofler. Glad kom jeg retur efter 10 minutter med kartoflerne, men da vidste alle, at jeg havde gjort det umulige, at køre forkert på Nekselø.

Hvad er det som gør, at du igennem så mange år har elsket og stadig holder så meget af din arkæologiske hobby? Fra at være den forsigtige novice, som ikke stillede ret mange spørgsmål ved Folkeuniversitets forelæsninger i auditoriet på Hollufgaard og senere på Odense Universitet. Jeg fornemmer, at videbegær og deltagelse i det arkæologiske opklaringsarbejde har været kimen til, at interessen har vokset sig til en størrelse, som jeg for 50 år siden aldrig ville have troet mulig. Desuden har jeg været utrolig heldig at Alice, som jeg blev gift med en gang i oldtiden, har samme interesse for historie og fortid og gerne deltager i udgravningslejr og detektorafsøgninger.

Længe leve samarbejdet mellem amatører og museer og et højt hurra og længe leve for Harja's 50 års fødselsdag,

Svend Amlund

Selvstændig busvognmand, amatørarkæolog, fritidsdykker og medlem af Harja.

Glæden ved at slå flint

"Man is a tool-using animal. Nowhere do you find him without tools.

Without tools he is nothing; with tools he is all."

Thomas Carlyle (1795-1881)

skotsk forfatter, historiker, historiefilosof og kritiker

Per Nielsen

At kunne fremstille værktøj er en unik evne hos mennesket. Og værktøj af sten hører til den ældste kendte form for brug af redskaber. Med disse redskaber var mennesket ikke længere begrænset af, hvad man kunne få fat i af spiseligt ved at flå og flænse med hænder og tænder. De skærende og knusende redskaber gav adgang til et større ressourceområde.

Stensmedens kunnen er verdens ældste og længst eksisterende håndværk. De til dato ældste kendte stenredskaber blev udgravet ved bredden af Lake Turkana i Kenya i 2011 og kan dateres til for 3,3 millioner år siden. Det betyder, at vore fjerne forfædre, Australopithecus afarensis (3-3,6 mio. år), har været noget mere sofistikerede, end man hidtil har antaget.

Før dette enestående fund blev gjort, mente man, at Homo habilis – ofte omtalt som "det dygtige menneske" – var den tidligste af vores forfædre, der brugte værktøj (bl.a. de kendte fund fra Olduvai-slugten i det nordlige Tanzania). Men Homo habilis kan kun dateres tilbage til for 2,4-2,3 millioner år siden. Med de nye fund er det altså ikke længere sandsynligt, at Homo habilis skulle være de første værktøjsmagere. Fund fra Etiopien, såsom dyreknogeter med skæremærker,

der dateres til for 3,39 millioner år siden, understreger yderligere, at vore forfædre har brugt værktøj længe før *Homo habilis*.

At kunne fremstille og anvende værktøj er noget helt specielt for mennesket. Men det handler ikke kun om at overleve og skaffe det nødvendige til dagen og vejen. Vi udvikler til stadighed vores værktøj med det formål at gøre dagligdagen nemmere og mere behagelig. Jeg vover den påstand, at parallelt med, at vi har udviklet stadig mere avancerede og specialiserede redskaber, har vi udviklet os selv som art. Det bekræftes af en videnskabelig undersøgelse, offentliggjort i efteråret 2020. Undersøgelsen, der er foretaget af psykologen Thomas Morgan ved Berkeley Universitet i Californien, sandsynliggør, at udviklingen af redskaber har været befordrende for udviklingen af sprog. Morgan bygger sin teori på en række forsøg, som han udførte med grupper af frivillige, der skulle slå flint. De skulle lære at fremstille primitive redskaber af Olduvai-typen. Nogle grupper fik ingen instruktion, andre fik instruktion i varieret grad. Kort fortalt: forsøget viste, at den bedste måde at lære at lave stenredskaber på, er mesterlæren. Men når mesteren skal lære fra sig, er der brug for fagter, mimik og lyde, som lærlingen kan afkode. På denne måde, mener Morgan, har vores sproglige evner udviklet sig i takt med vores evne til at fremstille værktøj.

Sten findes stort set overalt på kloden. Hårde stenarter kan bruges som hamre, mens stenarter, som får skarpe kanter, når de spaltes, f.eks. flint, obsidian, basalt, skifer, jaspis og kvarts, kan bruges som skære- eller skraberredskaber. I det nordlige Europa/sydlige Skandinavien var stenalderfolket tilmed i den heldige situation, at der er rigeligt med flint. For dem var flint et fantastisk materiale, når der skulle fremstilles redskaber. De fleste stenarter er opstået i urtiden ved vulkansk aktivitet. Men

Olduvai-chopper af flint dateret til nedre palæolitikum, ca. 900.000 år gammel. Foto: World Museum of Man.

flint er noget så usædvanligt som en kemisk dannet stenart. Flint blev dannet af kiselalger og kiselsvampe, der gik i opløsning på Juratidens havbund for cirka 200-145 mio. år siden. Det satte en kemisk proces i gang, som endte med at blive til den flint, vi finder i dag. For eksempel de fleste forstenede søpindsvin, som du finder, består af flint. Det er et af beviserne på, at flint er dannet af organisk materiale.

Flint har en hårdhed som glas. Derfor kan man slå, ja sågar trykke/spalte flager af flintestenen, og de afspaltede stykker er knivskarpe og derfor særdeles velegnet til fremstilling af skæreredskaber, pile- eller spydspidser og økser – ja, næsten 90% af de redskabstyper, man havde brug for, når man skulle overleve i stenalderen.

Man holdt ikke op med at slå flint, blot fordi stenalderen var slut. Helt op i det 19. århundrede brugte man flint, de såkaldte ildsten, som fyrtøj. Små firkantede flintestykker blev også brugt til at antænde krudtet i flintelåsbøsserne, de tidlige geværer. I dag bruger vi stadig flint, men mest som slibemiddel og i pulveriseret form i visse typer asfaltbelægning.

Jeg kom dårligt fra start

Min interesse for flint går helt tilbage til barndommen. Jeg er vokset op på en gård langt ude på landet i nærheden af Verringe. Da jeg kom i skole, var der på de lange gange langs med klasseværelserne en masse montrer med udstoppede dyr og fugle. De var spændende at studere; men det mest interessante var montren henne ved lærerværelset. Her lå der nemlig stenøkser, stendolke og pilespidser, skænket til skolen af de lokale tingfindere, for det meste bønderne. Disse stenalderredskaber fandt jeg utroligt fascinerende. Når jeg skulle med ud på markerne og hjælpe mine forældre med at hakke roer om foråret eller samle kartofler om efteråret, kiggede jeg selvfølgelig efter flint. Jeg fandt da også et par flækker og en enkelt stenøkse.

Med hensyn til at slå flint kom jeg ret dårligt fra start. Da jeg var omkring 15 år, fandt jeg en flot flækkeblok i min fars bunke af opsamlede marksten. Blokken var pænt stor, og man kunne tydeligt se, hvordan der var slået flækker af den hele vejen rundt. Desværre fik jeg den idé, at jeg også skulle prøve at slå en flække. Jeg tog en jernmejsel og en klaphammer, satte mejslen på stenen og slog, alt hvad jeg kunne. Bang! Ingen flække, men blokken gik i flere stykker. Det var bestemt

Det fatale øjeblik, hvor artiklens forfatter iført HARJA-jakke – her sammen med svigersøn og barnebarn – besøger flintesmeden på Stenaldercenter Ertebølle i juli 2020. Foto: Eva Petersen.

ikke et resultat, jeg var stolt af, så jeg gravede de ynkelige rester af flækkeblokken ned i baghaven. Efter denne traumatiserende oplevelse fortrængte jeg min lyst til at slå flint i flere årtier.

I maj 2013 blev The 18th International Flintknapping Symposium afholdt på Haderslev Museum. Dygtige flintesmede fra hele verden var samlet for at diskutere teknik og vise, hvad de kunne. Jeg besøgte den del af symposiet, der var åbent for publikum. Det var en enestående oplevelse.

Jeg overværede bl.a. en konkurrence, hvor et par flintesmede dystede om, hvem der alene med en lang trykstav og kroppens vægt kunne presse den længste flække af en stor blok obsidian. Konkurrencedommeren fortalte, at inkaerne, aztekerne og mayaerne havde brugt samme metode og kunne presse helt op til 40 cm lange flækker af en obsidianblok. Da spanierne i 1500-tallet koloniserede Syd- og Mellemamerika (La Conquista), ville de spanske soldater hellere barbere sig med de indfødtes knivskarpe flækker af obsidian, end bruge deres eget sløve barbergrej.

Flintesmedens værktøj

Efter symposiet kribledede det i fingrene for at prøve at slå flækker; men jeg holdt standhaftigt igen. Det gik først galt i sommeren 2020, hvor jeg besøgte Stenaldercenter Ertebølle ved Limfjorden. I flintesmedjen sad en ung arkæologistuderende, som ubesværet slog den en flække efter den anden. Det var hun eminent dygtig til, selv om hun påstod, at hun kun havde øvet sig et par uger. Der kunne blive 50 til 100 fine flækker ud af en pænt stor flækkeblok.

Det blev ikke mindre interessant af, at flinten, der blev slået til flækker, var hentet på Fyns Hoved. Flintesmeden var god til at sælge varen, inden jeg forlod stenaldercentret, havde jeg købt min første hjortetakskølle til at slå flint med. Ofte er køllen et stykke kronhjortegevir. Men tak fra elg og andre større hjorte kan også bruges.

Når man slår flint, er gevirmateriale det mest anvendte til køller, mejsler og trykstokke, fordi det har en hårdhed, der er behagelig at arbejde med. Men knoglestykker eller hårdt træ, som f.eks. buksbom, kan også bruges.

Jeg har siden købt en del flere hjortetakskøller og -mejsler, da jeg hurtigt fandt ud af, at dette nyttige værktøj kun kostede det halve, hvis man bestilte det via internettet. Faktisk blev jeg ret overrasket over, hvor udbredt en hobby det er at

slå flint. Det er bestemt ikke noget, der hører fortiden til. Det kom også bag på mig, at f.eks. i USA er flint en vare, som man kan bestille hjem via internettet.

Den rette flint

Nu havde jeg udstyret klar og skulle bare bruge noget råmateriale. Der er flere forskellige slags flint, daniel- og senonflint og et par andre typer; den side af sagen er et helt studie for sig. Men generelt er der masser af flint ved sommerhuset ude på Langø. Her er stranden fuld af forskellige slags sten, og man kan også være heldig at finde en hilsen fra Ertebøllefolket, som en gang for længe siden har efterladt en køkkenmødding lige i nærheden. Flere steder langs stranden på Langø stikker der store stykker pladeflint ud af de stejle strandskrænter. Disse stykker pladeflint er gode at få fat i, når man vil slå flint. Især hvis flinten har en ren krystalagtig tone, når man slår på den med en sten. Det er tegn på, at flinten er fri for urenheder og hulrum. At bruge flint, der har siddet gemt i skrænten er en fordel, for det hedder sig, at flint, der ikke har været påvirket af frost, er nemmere at forarbejde. Derfor havde man flintminer i stenalderen. Der var f.eks. store flintminer ved Grimes Graves i Sydengland fra ca. 2.600 til 2.300 f.Kr. og nær Krzemionki i det sydlige Polen fra ca. 3.900 til 1.600 f.Kr. (Krzemionki-flintminerne er i dag på Unescos Verdensarvsliste). Herhjemme har vi flintminer ved Hov og Bjerre i Thy samt ved Aalborg; de var i anvendelse i yngre stenalder.

Som nybegynder kan man sagtens øve sig på en flinteblok, der er fundet på stranden eller ud på marken. De fleste erfarne flintesmede forbereder flinten, så

*Et kig i flintesmed Nielsens
værktøjskasse.
Foto: forfatteren.*

den er nemmere at arbejde med. Anders Kragh, flintesmeden fra Gjøl, der som en af de første i 1950'erne begyndte at slå flint som en form for eksperimentel arkæologi, foretrak at arbejde med vandmættet flint. Han lagde sine flinteblokke i blød et par dage, inden han gik i gang med at forarbejde dem.

De forberedende øvelser

Søger man på YouTube, hvor der findes massevis af instruktionsvideoer om, hvordan man slår flint – især hvis man søger på det engelske ord flintknapping – vil man opdage, at mange moderne flintesmede “bager” flinten, inden de går i gang. Flint går ikke så nemt i stykker, hvis det er forbehandlet ved bestemte varmegrader, og flinten bliver også nemmere at bearbejde.

Opskriften er som følger: flinten tørres i oven ved 100° i 24 timer. Herefter opvarmes flinten til 200° i fem timer, for så at køle langsomt ned i mindst 12 timer. Har man ikke lige en ovn, der må bruges til formålet, kan man grave flinten ned i sand under et bål, som man lader brænde ved jævn varme i fem timer, hvorefter man lader bålet brænde ud. Flinten graver man op igen to dage senere.

Sidstnævnte teknik kender man fra Australiens oprindelige folk, men man havde kun vage formodninger om, at man sikkert også havde gjort sådan i stenalderen.

I 2020 gjorde arkæologerne et interessant fund i Qesem-grotten i det centrale Israel, hvor de fandt 300.000 år gamle flintredskaber, der var blevet bagt ved lave temperaturer. Det var neanderthalere, der havde beboet i hulen, og alt

*Et udvalg af hjemmelavede redskaber fra flintesmed Nielsens værksted.
Foto: forfatteren.*

tyder på, at de både havde styr på det med ild og var i stand til at varmebehandle flint, inden de gik i gang med at lave redskaber. Når man har fået samlet et passende antal velegnede flinteblokke og måske også bagt dem, er man endelig klar til at slå flint. Men inden man går i gang, er der en række forholdsregler, man bør tage.

Tænk på sikkerheden

Man skal altid slå flint udendørs. Det stenstøv, der kommer, når man slår flint, er farligt for lungerne; men faren er minimal, når man arbejder ude i fri luft. Man skal beskytte sine øjne – hvis ikke man i forvejen bruger briller, skal man tage sikkerhedsbriller på. Det er også klogt at bruge arbejdshandsker og et arbejdsforklæde. De små flintafslag er knivskarpe og skærer så let som ingenting gennem hud og tekstil, når de kommer flyvende med fuld fart.

Sidst, men ikke mindst, man skal vælge sin huggeplads med omtanke – helst i pæn afstand fra steder, hvor dyr og mennesker færdes. Der bliver produceret masser af afslag, når man slår flint, og en spids, papirtynd flintflig er bestemt ikke rar at få op i en menneskefod eller en hundepote.

Når man endelig er klar, starter man med at grovhugge flintblokken med en hammersten, så den får nogle kanter, man kan arbejde videre fra. En frisk flintblok rummer masser af muligheder alt efter størrelse og form. Generelt kan man opdele flinteredskaber i to typer: kerneredskaber og redskaber lavet af afslag. Kerneredskaber er de redskabstyper, som man får ved at tilhugge flintblokken. Det vil typisk være større redskaber som økser, dolke, kornsegl og spydspidser. I den proces produceres der en stor mængde afslag, hvoraf mange stykker kan forarbejdes til redskabstyper, som f.eks. skiveøkser, skrabere, flækker og pilespidser.

Flintesmedens teknikker

Den mest simple teknik, når man bearbejder flint, er et velrettet direkte slag i en vinkel på cirka 90 grader med en slagsten eller hjortetakskølle. Det er forholdsvis enkelt at fremstille en pæn skraber ud af et velegnet afslag og forme kernen til noget, der kan minde om en håndkile.

Det er ret nemt at retouchere redskabernes kanter med bløde slag fra en passende kølle. Selv om disse redskabstyper er simple og man er nybegynder i faget, er det fantastisk at fornemme, hvordan stenalderfolket har arbejdet med

den for dem livsvigtige flint. Straks vanskeligere bliver det, når man skal forsøge sig med det indirekte slag, dvs. brug af hjortetakskølle og -mejsel. Den teknik bruges, når man f.eks. slår flækker eller former en økse. Det kræver omhyggelig forberedelse af flinteblokken, så man har en god platform at arbejde fra.

Formålet med det indirekte slag er, dels at mejslen absorberer kraften i slaget, så trykpåvirkningen forplanter sig mere regelmæssigt, dels at man placerer mejslen præcis på det punkt, hvor afslaget skal afspaltes fra. Kort sagt en meget mere kontrolleret bearbejdning af flinten. Det lyder enkelt, men jeg skal hilse og sige, at det kræver både håndelag og øvelse at slå en perfekt flække eller tilhugge en tyknakket retøkse. Man fornemmer virkelig, hvor meget en dygtig flintesmed må have betydet for stenaldrens samfund.

Endnu større respekt for flintesmedens arbejde får man, når man forsøger sig med presse- eller trykteknik. Det må have været fortidens raketvidenskab! Trykstocken er et simpelt redskab, som ligger godt i hånden, evt. forsynet med et lille håndtag. Det kan være med en trykspids af hjortetak, tand eller knogle.

I slutningen af neolitikum og tidlig bronzealder brugte man en kobberspids. Når man har flint af en god kvalitet, kan man med trykstocken presse næsten papirstynde flager af flinten og på den måde bearbejde emnet meget præcist, som f.eks. de smukke kornsegl og fiskehaledolkene fra yngre stenalder. Men det kræver øvelse og tålmodighed. Endelig kan trykspidsen monteres for enden af en

*Et udsnit af flintesmedens
affaldsbunke.
Foto: forfatteren.*

lang stok, så man bruger hele sin kropsvægt til at presse flækker af flinten, sådan som det blev beskrevet tidligere i omtalen af flintsymposiet i Haderslev.

Der er en variant af presseteknikken, som jeg blot vil omtale; men ikke anbefale: man kan bruge sin tænder og gnave flinten. Den svenske etnograf Knut Hjalmar Stolpe (1841-1905), besøgte i 1888 den oprindelige befolkning på øgruppen Tierra del Fuego (Ildlandet) ved Sydamerikas sydspids. Han beskriver i sin rejseberetning, hvorledes de indfødte lavede pilespidser af flaskeglas (de kunne også gøre det med flint!) ved at svøbe et stykke lamaskind om glasstykket og tildanne det ved bidning. En teknik, der kræver gode tænder!

Flintesmedens arbejde er et valg mellem eller en kombination af de her nævnte teknikker. Flintesmeden må hele tiden overveje, hvordan han bedst når frem til det ønskede resultat og skifte teknik, alt efter hvad der måtte være mest hensigtsmæssigt.

For mit eget vedkommende har jeg endnu meget at lære, men jeg oplever, at det er utrolig spændende at dykke ned i denne form for eksperimentel arkæologi og erfare, hvor langt ens nutidige evner egentlig rækker. Hvem ved, måske kommer der igen en dag, hvor det er nyttigt at kunne slå flint!

Det er i det hele taget fascinerende at opleve, hvordan en dygtig flintesmed kan fremstille en lind strøm økser, knive, skrabere, spyd- og pilespidser på ingen tid. Med få målrettede slag formes en kerneøkse på ti minutter. En skiveøkse tager måske 5 minutter og en tværpil 30 sekunder. Det er faktisk ikke så underligt, at der stadig findes masser af stenalderredskaber gemt i den danske muld. Produktionen har været enorm, og det har stået på over flere årtusinder.

Hvis du har fået lyst til at prøve at slå flint, kan du som tidligere nævnt på YouTube finde masser af instruktionsvideoer – enkelte på dansk og endnu flere på engelsk. Endelig har vi også en række meget dygtige moderne flintesmede, som f.eks. Sofus Stenak, Jonas Bigler og norske Morten Kutschera, der fra tid til anden afholder kurser i at slå flint.

Hvis du begynder at slå flint, er der en ting, der er meget vigtig: ryd op efter dig. Det er ikke bare det, at flintestykkerne er skarpe, og at man nemt kan skære sig på dem. Alle de mange afslag, som du producerer undervejs, har slagbuler. Hvis de får lov at ligge i jorden eller ruller rundt i strandkanten et stykke tid, så er det nærmest umuligt at se, at de er slået i år og ikke for 4.000 år siden. Det samme gælder for de mislykkede redskaber, som du kasserer – og dem bliver der

helt sikkert en del af. Lad være med at smide dem væk ude i naturen. Hvis du gør det, er det regulær arkæologisk forurening. Tag dem med hjem sammen med din bunke af flintafslag.

Den bedste løsning er at samle alle spildprodukterne, køre hen på genbrugspladsen og smid det hele i containeren med sten og byggeaffald. Den næstbedste løsning er at grave det hele ned i et hul i baghaven; men så skal man med omhu begrave det sammen med ølkapsler eller plastiklåg, så fremtidige arkæologer ikke et øjeblik er i tvivl om, at dette spændende depotund er af nyere dato. Lidt det samme gælder for de mere vellykkede redskaber, som du sikkert vil gemme i din samling. Sørg for at mærke dem på en måde, så man i eftertiden ikke vil få den idé, at det kan være sjældne sager fremstillet af en fynsk neanderthaler.

Med alle disse forbehold in mente er der kun tilbage at sige, at det er fantastisk at slå flint – og øvelse gør mester. Når man har øvet sig 10.000 timer – er man måske ved at blive god til det.

Flintesmeden arbejder i solnedgangen på Langø.

Foto: Anne Grete Hvirvelkær.

Per Nielsen

Medlem af Harja samt cand.mag i historie med sidefag i arkæologi, forfatter, billedkunstner og meget andet.

Litteratur:

- Tibi Puiu: *The oldest stone cutting tools may have sparked the evolution of language*, i ZME Science. Archaeology News, 16. November 2020 (<https://www.zmescience.com/science/archaeology/evolution-of-language-linked-tools-0534543/>)
- Rebecca Morelle: *Oldest stone tools pre-date earliest humans*. BBC News d. 20. maj 2015 (<https://www.bbc.com/news/science-environment-32804177>)
- Berit Valentin Eriksen (red.). *Flintstudier – en håndbog i systematiske analyser af flintinventarer*. Aarhus Universitetsforlag 2000
- Sofus Stenak: *Flinthugningspotentiale i arkæologien*, i Fund & Fortid nr. 4 2020
- Peter Vang Petersen: *Flint fra Danmarks oldtid*. Forlaget Museerne.DK 2014
- Anders Kragh: *Mand og flint*. Rhodos 1964
- Anders Högberg og Deborah Olausson: *Scandinavian Flint – an Archaeological Perspective*. Aarhus University Press 2017
- George Dvorsky: *Early Humans Were Using Fire 300,000 Years Ago to Forge Superior Stone Tools*. I: Gizmodo 10.5 2020. (<https://gizmodo.com/early-humans-were-using-fire-300-000-years-ago-to-forge-1845274755>)

Det begyndte lidt tilfældigt

Peter Tang Mortensen

Min interesse for arkæologi startede lidt tilfældigt med, at jeg som planteavlsassistent ved de *Fynske Husmandsforeninger* i 1982 ved jordbundsudtagning på en Østfynsk mark fandt en fin forarbejdet fladehugget flintsegl fra bondestenalderen.

Endelig kunne jeg slippe min fascination af Pompeji, Herkulanum og de ægyptiske pyramider med mere, og hellige mig noget mere jordnært og hjemligt og gøre det somme tider lidt ensformige arbejde med udtagning af jordprøver nærmest til en fest. Jeg hørte så om Fyns Oldtid, som jeg aflagde et besøg for at få en bestemmelse af mit flintfund. Både museumsinspektør Henrik Thrane og museumsassistent og fotograf Eigil Nikolajsen var meget gæstfrie og vidende, og de gav mig en spændende forklaring på mit fund af flintseglen. Min spirende interesse for arkæolog fik et stort skub fremad. De fortalte med begejstring om den ret nye amatør-arkæologiske forening Harja, som jeg straks blev meldt ind i. Det sidste skub i den rigtige retning fik jeg i forbindelse med Harjas åbent-hus-arrangement i Tørresø på Nordfyn i 1983, hvor der var en udgravning i gang af flere dyssetomter under ledelse af Harjas første formand Anders Jæger sammen med "graveholdet", som bestod af amatørarkæologerne, den senere formand Jan Porsgård, John Elkær og Henning Hansen.

Samme gravehold med legendariske Anders Jæger i spidsen startede i 1985 en meget givende og næsten berømt udgravning af et udsmidslag fra en Ertebølle-boplads, sydvest for landsbyen Agernæs på Nordfyn. Jeg besøgte udgravningen i 1985, og var så heldig at blive inviteret til at deltage i udgravningen. De næste tre år blev de fleste af mine ledige weekender brugt sammen med de

“fantastiske fire”! Det var ikke verdens mest kedelige gravehold, de var meget seriøse, og Anders Jægers kvaliteter overgås kun af få professionelle arkæologer, vil jeg påstå. Hvad den mand dog kunne hitte på! Her fik jeg min arkæologiske opdragelse, og der blev knyttet venskaber, som består endnu. De mest spektakulære fund fra Agernæs var: en ørneplo, flere lystergrene, en to meter lang flitsbue, et skildpaddeskjold med tre gennemboringer, en kvartskølle og meget mere. Det har Anders Jæger skrevet en artikel om i Skalk nr. 1 (s. 11-14) i 1998.

Vi på graveholdet havde flere opgaver sidst i firserne og først i halvfemserne, hvor vi også rekognoscerede på en ca. syv ha stor mark i Egense på Nordfyn. Her fandt vi et hav af oldsager fra yngre stenalder. Med pladsens beliggenhed tæt på Egense Dybet og tæt på mange dyssetomter, havde jeg en forventning om, at pladsen kunne vise sig at være et nyt “Sarupanlæg”. Det er indtil nu uafklaret. Tre gravelejre blev det også til. I firserne var jeg endda med i Harjas bestyrelse et par år. Så firserne stod for mit vedkommende meget i Harjas tegn.

Herefter tog jeg en slapper, men med fortsat medlemskab af foreningen, hvor jeg til Harjas medlemsmøder, ekskursioner og klubbens møder i oldsagsgruppen nyder at være sammen med ligesindede, når vi oldgnaskere prøver at sætte os ind i vore forfædres vilkår i liv og død.

Jeg vil gerne sige Harja tak for også at have beriget mit liv.

Harja har været med til at give mange fynboer både viden og medindlevelse i fortidige menneskers liv, og er trods sine 50 år så livsdueligt som nogensinde. Jeg vil hermed ønske Harja hjertelig tillykke med de 50 år og god vind fremover.

Fascinationen af det udforskede

En skiveskraber og nogle flintafslag, og så var forfatteren hooked. Heldigvis er der masser af opgaver at gå gang med for en passioneret detektorfører og amatørarkæolog

Steen Agersø

Det at man får interesse for noget og at det efterfølgende bliver en hobby, kan være præget af, hvad der umiddelbart må tolkes som rene tilfældigheder.

Min første erindring om noget som helst arkæologisk ligger tilbage i starten af 1970'erne, mere præcist i 1973, hvor jeg boede i Odenses sydlige udkant. Jeg var 11 år gammel, og hele min barndom var det "på landet" med store marker med afgrøder eller græssende køer, landbrug, landmænd på jagt og leg på en bondegård og i skoven. Landmændenes fund af store stenøkser, som lå i deres vindueskarne havde strejft min opmærksomhed.

Det helt landlige ændrede sig brat, da den entreprenante byggematador, Jens P. Koch, opkøbte landmandens jord og ville bygge boligkvarterer. Vi blev med ét en del af "storbyen" Odense. Ved anlægsarbejderne i det kommende boligkvarter og det tilhørende entreprenørarbejde fandt en legekammerat og hans mor i en jordbunke ved en udgravning til en vej en masse store keramikskår, som de tog med hjem. Jeg husker stadig min fascination af de store mørke keramikskår, en del af dem med ornamentik, og der var bunde og store hanke. Jeg husker også den slet skjulte misundelse i maven. Sådan nogen gad jeg også godt finde. Det

blev dog ved følelsen, dengang. De omtalte keramikskår, som viste sig at være fra førromersk jernalder, blev indmeldt til museet, og kan i dag ses i Fund og Fortidsminder som Journal nr.: 397, Fyns Stiftsmuseum.

Resten af min barndom og tidlige ungdom gik helt uden nævneværdig arkæologisk interesse, ja selv gymnasiets historieundervisning, var der ikke den store, dybfølte interesse for. Dog var jeg ret fascineret af fortællingerne om det gamle Grækenland og Rom i faget oldtidskundskab, som blev forstærket af, at jeg havde latin.

Interessen vækkes

I 1987 blev jeg ansat som lærer ved Ærøskøbing Skole og flyttede derfor til Ærø. Der gik ikke langt tid, før en kollega på skolen viste mig nogle stenalderfund, som han havde gjort på markerne udenfor byen. Jeg var imponeret over fundene og de mængder, som øjensynlig var at finde på Ærø.

Jeg spurgte kollegaen, om han måske kunne tænke sig at få følgeskab en dag på en af hans markvandring, og det sagde han heldigvis ja til. På vores første tur fandt jeg nogle flintafslag og en ualmindelig flot skiveskraber. Jeg var hooked. Det skulle blive de første af mange senere flintfund. Mottoet *“Man kan ikke gå hen over en mark på Ærø, uden at finde en skiv’skraver,”* kan lyde noget overdrevet, men der er noget om snakken.

Det blev til medlemskab af den relativt nystiftede forening *Ærøs Oldtid*, som jeg også senere hen var formand for i årrække, indtil det desværre, trods 120 betalende medlemmer, ikke længere var muligt at mønstre en bestyrelse, og vi måtte lukke ned. Det var en forening med meget få rigtigt aktive og en meget stor

*Perfekt bevaret flintdolke (16 cm) fra senneolitikum, type VIa, fundet i Kattermosen på Ærø.
Foto: Steen Agersø.*

gruppe af sympatiserende støttemedlemmer. Dette er nok et problem som en del, især kulturelle interesseforeninger, gennem tiden har stået med.

Engang i 90'erne købte jeg på Fyn en gammel, brugt C-Scope metaldetektor af en smed, som havde brugt den til at finde vandlåse og andet i jorden med. Det blev dog ikke den store succes, da jeg ikke rigtigt fandt noget, andet end lidt "bondejern" og en masse skrammel, og interessen blev hurtigt lagt på hylden igen. De næste mange år fortsatte med jævnlige markture med søgning efter flint med øjnene.

Metaldetektoren fik en ny chance

Omkring år 2005 blev Poul Andersen, som jeg delte stenalderinteressen med fra det tidligere Ærøs Oldtid, og jeg enige om, at vi ville prøve at give metallerne og metaldetektorsøgningen en chance igen. Poul havde søgt med detektor i mange år og havde ved flere lejligheder lavet afsøgninger før og under udgravninger for Langelands Museum (LMR).

Der er ingen tvivl om, at læsning om metaldetektorsøgning på internettet og de mange fora om emnet, som opstod i de år, gav inspiration til at forsøge sig igen og gøre det til en egentlig hobby. Jeg havde desuden i de år engageret mig i et tysk forum online, hvor der livligt diskuteredes stenalderfund, men hvor også metaldetektorsøgning hørte hjemme og fyldte en del. Gennem læsning og deltagelse der, samt på nyligt startede fora på dansk, fik jeg yderligere interesse for at gøre metaldetektorsøgningen systematisk.

Det stod dog relativt klart for mig, at jeg var nødt til at skrotte den gamle C-Scope og have fat i noget mere moderne. Det blev til en brugt, amerikansk Tesoro Cibola købt fra USA via nettet. Det blev en helt ny oplevelse, da denne motion-detektor fandt masser af små genstande, og på fornem vis kunne sortere (diskriminere) det uønskede jern fra. Jævnlig ture på lokale marker gav lidt moderne mønter, beslag, knapper og al den slags.

Mit første danefæ-fund blev en borgerkrigsmønt fundet ved ladepladsen ved Søbygård, hvor der tidligere var fundet mange genstande fra middelalderen.

Luftfoto-arkæologi

I løbet af 2007 bevægede vi os ind i det, man kunne kalde *luftfoto-arkæologien* og gennemgik minutiøst de luftfoto, som nu kunne findes på nettet, for eventuelle

spor af oldtid og middelalder set fra luften. Desværre er det jo sådan, at den fede muld i Østdanmark og også på Ærø, faktisk stort set aldrig afslører f.eks. stolpehuller eller andre anlæg, som det er så almindeligt at kunne se på luftfotos fra de sandede jorde, eksempelvis i Vestjylland.

Især i området Gråstensmark på det sydlige Ærø i omegnen af anlægget Skt. Alberts Kirke og Fæstning (Skaarup 1997/2005), som var blevet udgravet og gen-etableret i årene 1995-96, kiggede vi nøje efter, da dette anlæg øjensynlig fra middelalderen, måtte have en landsby eller i det mindste nogle gårde tilknyttet, mente vi.

På et luftfoto fra det knastøre år 1992 fik jeg øje på en rektangulær aftegning, som bestemt kunne ligne en hustomt. Dog ikke noget med stolpehuller, men snarere et egentligt fundament. Det kunne jo så forhåbentlig være noget fra den middelalder, som vi ledte efter i tilknytning til Skt. Alberts.

På en flot dag i det tidlige forår 2008, fik jeg endelig lejlighed til at prøve at afsøge stedet med den observerede, mulige hustomt i Gråstensmark. Jeg parkerede ved vejen Havsmarken og gik de ca. hundrede meter ad en sti langs vandet til den udsete mark og begyndte søgningen op mod stedet, hvor aftegningen i marken var observeret.

Lidt skrammel og nyere almindeligheder dukkede op, men da jeg nåede helt op i nærheden af stedet på marken, stod det hurtigt klart, at her ville jeg ikke kunne søge ret længe uden jakke og handsker. Trods det flotte solskinsvejr, var vinden her oppe på bakken iskold og jeg frøs allerede. Derfor besluttede jeg at skrå over en mindre nabomark for hurtigst muligt at komme ned til min bil efter jakke og handsker.

Stadig med detektoren tændt, søgte jeg sådan løseligt ned ad denne mark. Jeg kom cirka en tredjedel ind på marken, da det første signal kom. Til min store overraskelse stod jeg med et fint, lille tableformet vægtlod i bly. Min første tanke var: *“Nå, så er det måske her middelalderlandsbyen ligger?”*

En handelsplads fra vikingetiden dukker op

Med få skridts mellemrum kom der nu fund, blandt andet brudsølv og fragmenter af typiske vikingetidsfibulaer. I hjørnet af marken, kort før jeg nåede min bil, lå intet mindre end en hel arabisk dirhem-mønt direkte oven på jorden. Efter at have fået jakke og handsker på, brugte jeg nu de næste timer på at afsøge

området mere systematisk, og der kom mange fund af samme type. Der var åbenlyst ikke tale om en middelalderlig landsby, men derimod helt entydigt et fundsted med udpræget vikingetids-indhold.

Jeg inddrog kort tid efter Poul Andersen i søgearbejdet, og det blev begyndelsen på et mangeårigt afsøgningsarbejde på dette sted og i de nærmeste omgivelser for at afklare, hvad sammenhængen egentlig var.

Allerede på dette tidlige tidspunkt stod det relativt klart, at det overvældende indhold af brudsølv, dirhemklip og vægtlodder af forskellige typer på den centrale fundplads mere end antydede massiv handel i vikingetiden. Helt enestående var allerede på dette tidspunkt fundet af 10 karolingiske mønter på det relativt lille areal. Dette forøgede med ét antallet af løsfundne karolingiske mønter i Danmark fra 43 til 53 stykker (Moesgaard 2009).

Den førnævnte aftegning af et fundament i marken viste sig i øvrigt, ved en senere granskning af gamle kort at være fra en ladebygning fra nyere tid, som var blevet nedrevet en gang i 1800-tallet.

Kort efter de første fund blev det arkæologiske museum på Langeland kontaktet, og de mange fund blev låst inde i et pengekab på Ærø Museum.

For at gøre en lang historie kort, vil jeg i det efterfølgende

Poul Andersen og undertegnede ved Eske. Vue over markerne ved Havsmarken og Skt. Alberts Kirke og Fæstning. I baggrunden skimtes Sydlangelands kyst. Foto: Poul Andersen.

fortælle undersøgelseshistorien for Havsmarken og omkringliggende områder i en kronologisk og relativt kortfattet version afbrudt af et par beretninger fra et par af de mange detektortræf, jeg har deltaget i.

Den lange ventetid

Efter fundene i det tidlige forår 2008 blev sikret og anmeldt til museet, gik der efter vores mening urimeligt lang tid, før Ole Grøn fra Langelands Museum kunne få lejlighed til at besigtige og afhente fundene på Ærø.

Da det gik op for LMR, hvad vi stod med, blev der dekretet søgestop på matriklen, indtil museet havde tid og økonomi til at komme og foretage en prøvegravning på stedet. Desuden blev vi bedt om at holde opdagelsen hemmelig. Det var bestemt ikke en melding, som vi var udelte tilfredse med, men som en slags held i uheld, gav det os så lejlighed til at afsøge andre matrikler i området, og dette dannede hurtigt en erkendelse af, at området muligvis strakte sig langt ud over de to mindre matrikler – og også tilbage i tiden, hvad fundenes datering angik. Vi måtte holde fundene ved Havsmarken hemmelige i omkring

Udgravningsholdet på Langelands Museums prøvegravning i 2009. Foto: Ole Grøn, LMR.

halvandet år, før LMR kunne kommet til Ærø og foretage en prøvegravning i oktober 2009. Det er sandt for dyden ikke nemt at holde noget sådant hemmeligt på en lille ø i så lang tid, men vi gjorde det.

Prøvegravning 2009

Ved prøvegravningen i 2009 åbnede man grøfter i et kryds, i alt små 100 m² på den del af pladsen, som ligger nærmest havet (Haupt 2010). Udgravningen, hvor der også blev brugt vandsold, gav en del fund, også ikke metaller, men der dukkede ikke nogen egentlig anlægsspor op under pløjelaget. Man kunne således ikke påvise nogen stolpehuller, som kunne indikere faste huse på området. Man konkluderede ret hurtigt, at der måtte være tale om en handelsplads ved kysten på den tids største handelsrute til søs – en såkaldt anløbsplads, hvor man kan have haft løse boder og telte slået op, når der var marked (Grøn m.fl. 2009). Der blev fundet en del metalgenstande ved udgravningen, hvoraf langt de fleste fandtes af Poul og undertegnede, da vi hjalp til med metaldetektorerne.

I forbindelse med denne udgravning blev der afholdt en pressekonference på museet i Ærøskøbing, og interesserede kunne tage med ud til udgravningen for at få en nærmere forklaring ved besigtigelse af området. Proppen var så at sige gået af flasken, og vi kunne nu tale frit om fundet af en enestående vikingetidshandelsplads.

Efter udgravningen fik vi besked på at sikre så mange fund som muligt, og det lod vi os jo ikke sige to gange, og i løbet af resten af 2009 og 2010 blev der gjort yderligere en lang række fund fra centralpladsen, og ikke mindst lykkedes det mig i denne periode også at lokalisere et område ved Eske, ikke langt fra Havsmarken, med fundtyper af samme karakter og fra samme periode af vikingetiden, samt, at der også var fund ved Kalvehave godt en kilometer inde i landet fra kysten. Ved sidstnævnte sted fandtes dirhemklip og brudsølv af helt typisk vikingetidstyper, som ved Havsmarken og Eske. Til min store overraskelse fandt jeg også en romersk sølvdenar fra 2. århundrede evt. på stedet, øjensynligt nedlagt sammen med tingene fra vikingetid. På dette tidspunkt anede jeg ikke, hvad denne sølvdenar lavede der, men det skulle der sidenhen komme en mulig forklaring på.

I 2010 kom Havsmarken med i den store bog om danefæ (Moesgaard og Uldum 2010), som blev udgivet i anledning af Dronning Margrethes 70 års

fødselsdag, og det kunne allerede her ses, at den tidligere tolkning af brug og funktion af karolingiske mønter i Danmark nødvendigvis måtte revideres (Moesgaard 2018).

Mit første træf – det vildeste nogensinde

I de første dage af september 2010 fik jeg lov til at opleve mit første træf i rækken af mange sidenhen. Jeg var blevet medlem af Harja og fik herigennem en invitation til at være med. Harjas og Tellus' Bifrost-detektortræf på Lusehøj står stadig som det mest surrealistiske træf nogensinde, selv om der har været mange og med mange gode fund de seneste 10 år.

På den første søgedag fik jeg om aftenen præmie for en jern-hestesko fra middelalderen! Dét siger lidt om, hvor ringe fundene var på den første mark, vi fik lov at søge på. Der blev afsøgt i nøje tilrettelagte baner, en bane per person. Det væltede op med skrammel. Jeg tænker, at Harja med præmien kom af med en bog, som har brændt på boghylden endda et stykke tid.

Dag to står i den mest skærende kontrast til dag et, som man overhovedet kan forstille sig.

Efter en rolig start, hvor der ikke blev fundet noget særligt, skal jeg lige love for, at det hele tog en ekstrem drejning, da Allan Faurkov før frokost fandt hele to smukke og ornamenterede celte fra bronzealderen, begge med bevaret træ fra skaffet siddende tilbage i døllen.

Her mente man jo så, at træffet havde været en succes med disse fantastiske fund, men det skulle blive langt vildere. Endnu en celt, diverse fragmenter af

Stemmingsbillede fra den forrygende dag ved Lusehøj. Foto: Allan Faurkov.

bronze, og ikke mindst en række såkaldte stangknaver i det pureste guld dukkede op på højens sydside. Som prikken over i'et blev fundet en tandstikker også i guld! – ja, en tandstikker. Man troede knap sine egne øjne. (Henriksen 2010)

Jeg fandt personligt ikke noget særligt interessant, bortset fra førstedagens hestesko, men glæden ved at se de flotte fund og de glade findere overskyggede helt skuffelsen ved ikke selv at finde noget. Bare det, at kunne fortælle andre om, at man havde været med på dette sidenhen fuldstændigt legendariske træf, var det hele værd.

Jeg havde året før opgraderet min Tesoro Cibola til en Tesoro Vaquero købt på en rejse til Florida i USA, da en sådan kostede under halv pris af, hvad noget tilsvarende kunne købes for i Danmark. Men erfaringen fra træffet ved Lusehøj gjorde det klart, at skulle man finde guld, var det nok en god ide med en detektor, som kunne søge i højere frekvens end Tesoros maskiner kan. Der skulle dog gå nogle år endnu, før der var økonomi til at opgradere til den XP Deus, som jeg bruger i dag, og Tesoro'en viste sig såmænd sidenhen godt at kunne finde guld.

Nye opdagelser på Ærø

Ved nye studier af luftfotos i løbet af 2011, kunne jeg konstatere et område syd for Kalvehave, hvor jorden var markant mørkere end på de omgivende arealer. Jeg kørte forbi en dag uden metaldetektoren og kunne ret hurtigt registrere mængder af oldtidskeramikskår på markoverfladen, præcist på det sted, hvor jorden antog en mørkere farve på luftfotografierne.

Det viste sig hurtigt efter indsættelse af metaldetektoren, at dette område har en anelig størrelse og at der kan være tale om både bosættelse og gravplads fra en længere periode i jernalderen. Desuden er der spredte fund af vikingetid, hvilket viser, at der antagelig har været bosættelse i Havsmarkens bagland, mens der var handelsplads ved havet.

I den samme periode kunne fundstedet ved Eske udvides, så det så ud til at være et mere sammenhængende område med spor især af vikingetid, men også de forudgående perioder i jernalderen.

I årene 2012-2014 kunne der ved yderligere afsøgninger fastslås at området ved Kalvehave havde et langt større omfang end først antaget, og at der på nogle arealer var klare afgrænsninger på fundenes perioder, mens der i andre var en

større spredning af fund ud i landskabet. Eksempelvis kunne det fastslås, at de handelspladsrelaterede fund fra centralpladsen ved vandet på Havsmarken også i nogen grad spredte sig nordover på den tilstødende matrikel nedenfor gården Gravendal. Her er fundene sammenblandede med fund fra før-romersk og romersk jernalder.

Påsketræf 2015

I påsken 2015 afholdt vi et detektortræf ved Havsmarken med deltagelse af 21 detektorførere fra fire lande. Der var repræsenteret medlemmer fra de danske foreninger Thy-Mors Detektorforening, Midtdetekt og naturligvis Harja, samt den norske forening Rygene Detektorklubb.

Træffet gav dels en bekræftelse på det billede, som vi havde i forvejen, og dels ny viden om spredningen af fund og især spredningen af de forskellige tidsperioder i det afsøgte område. Det blev tydeligt, at man kunne tale om et egentligt kompleks af fundsteder fra førromersk jernalder og frem til begyndelsen af den sidste fjerdedel af vikingetiden. Herefter besluttede vi at betegne området som helhed som Havsmarken-komplekset.

Træffet var arrangeret af Poul Andersen, Glenn Abramsson og undertegnede. Rollerne var klart fordelt. Jeg tog mig af det praktiske i forhold til arrange-

Holdet til Ærø Påsketræf 2015. Foto: Allan Fauriskov.

mentets forberedelse, bookinger, præmier og tidsplan. Poul stod, med sine overdådige evner i den retning, for alt fotoarbejde. Glenn stod for registreringsdelen, hvor vi løbende indsamlede fund, som blev fotograferet og registreret i teltet direkte på marken.

Glenns store erfaring med registrering og visualisering af søgespor blev et uvurderligt bidrag til den fantastiske afrapportering af træffet til Langelands Museum, ligesom det var muligt ved samlingen om aftenen at fremvise søgespor med tilhørende fundsteder for deltagerne. I årene efter Påsketræffet i 2015 blev det muligt for os, ikke mindst på grund af træffets resultater, at målrette søgningerne i området, så vi kunne få underbygget nogle af de nye opdagelser, som træffet afslørede.

Fra 2015 til i dag har afsøgninger på nye lokaliteter rundt på hele øen vist, at vikingetiden ikke blot er centreret i Havsmarken-komplekset, men at der er klare udløbere af handlen også i landsbyerne centralt på øen. Således er der genstande, som indikerer handel ved landsbyerne Store Rise, Olde (Agersø 2016), Vindeballe og Bregninge. Sidstnævnte havde Glenn Abramsson allerede konstateret i 2010 og årene frem.

Det er påfaldende, at en del af de fundtyper, som er dukket op ved eksempelvis Kalvehave, Olde og Bregninge indlands på øen i høj grad afspejler handlen ved handelspladsen i Havsmarken (Agersø 2021). Der er tale om klip af arabiske dirhemer, brudsølv og vægtlodder, som alle signaler handel.

Harja-delegation i Norge

I efteråret 2019 fik jeg mulighed for at sammensætte en lille Harja-delegation til deltagelse i et træf ved søen Mjøsa i Norge, arrangeret af den norske Rygene Detektorklubb, som jeg har været medlem af i mange år. Det blev et meget spændende træf med nogle for Norges vedkommende usædvanligt gode marker med et hav af gode fund. Jeg var så heldig at finde træffets bedste fund. Hvem

*Glenn Abramsson ved computeren
og Poul Andersen ved fotografiapparatet.*

Foto: Allan Faurskov.

*Carina Voorhies, John Kvanli (formand for Rygene Detektorklubb) og jeg studerer luftfotoet over morgendagens søgemarker ved træffet i Norge.
Foto: Allan Faurskov.*

skulle have troet, at man skulle til Norge for at finde en randlisteøkse fra den ældste bronzealder?

Harja-delegationen bestod af Stephanie Meyer Kromann, Maria Skyum, Freddy Arntsen, Ole Harpøth, John Kristensen, Helle Dohrmann og undertegnede. Det er en stor oplevelse at være på træf så langt væk fra de hjemlige græsgange, og noget særligt at være en gruppe, som repræsenterer ens forening på udebane. Det blev til

nogle spændende og sjove dage i det enestående smukke norske landskab og tilmed med rigtigt mange gode fund – også for vores gruppe.

Nu rykker det på Havsmarken

I 2019 og 2020 er indledt en række undersøgelser af Havsmarken-pladsen, hvor man har gennemført geofysiske undersøgelser og mindre arkæologiske udgravninger ud fra de aftegninger, som disse geofysiske undersøgelser har afsløret. Samarbejdet mellem Odense Bys Museer, Langelands Museum og Ludwig Boltzmann Institutet i Wien blev af Slots- og kulturstyrelsen placeret på *Årets arkæologiske Top 10* i 2020.

Her afventes yderligere resultater og tolkninger af disse undersøgelser, men det konkluderes allerede nu fra udgravningen i uge 38, 2020, at der må have været udført smedearbejde i et betydeligt omfang, da der fandtes flere hundrede jernnagler indenfor et lille område (OBM 2020).

Disse mange jernnagler har vi detektorfolk kunnet konstatere ved afsøgningerne, men har i samråd med LMR ret tidligt besluttet, at disse enten ignoreres eller lægges i jorden i det omfang de opgraves, da museet ikke har haft kapacitet til at håndtere de mange jernfund. Det er glædeligt, at disse jernfund nu kan optages og tolkes i forbindelse med udgravningerne.

Netop i disse år står Havsmarken-komplekset således ved et skillepunkt, hvor målrettede videnskabelige undersøgelser for alvor er gået i gang med de nævnte

geofysiske undersøgelser og udgravninger. Det skal blive meget spændende at følge, hvilke resultater og konklusioner undersøgelserne vil kunne nå frem til.

I den nyligt udkomne bog *Glimt fra Vikingetiden*, udgivet i anledning af Danske Amatørarkæologers (DAA) 30-års jubilæum, tilegnet Hendes Majestæt Dronning Margrethe II på hendes 80-års fødselsdag, har jeg skrevet en artikel med titlen *Havsmarken på Ærø – et transportcenter i vikingetidens handelsnetværk*, som går i dybden med beskrivelser af fund og forsøg på tolkning af Havsmarkens betydning i Østersøens handelsnetværk. (Agersø 2021)

Der kan stilles en lang række spørgsmål til Havsmarken-komplekset, som kun fremtidige undersøgelser og forskning forhåbentlig vil kunne give svar på. Nogle centrale spørgsmål knytter sig til forståelsen af den funktion, som pladsen har haft i handelsnetværket og ikke mindst, hvilke aktiviteter, der er foregået på pladsen, ud over den åbenlyse handelsaktivitet, som kan aflæses i fundene.

Har der været egentlige huse, grubehuse eller kan der påvises anden infrastruktur på pladsen ved kommende udgravninger?

Et kapitel helt for sig selv er forståelsen af møntbrug på Havsmarken, hvor tolkningen af sammensætningen af tidlige vikingetidsmønter er helt enestående og usædvanlig. Det kalder på en lang række spørgsmål til, hvordan

Udgravning på Havsmarken 2020. Udgravningsfeltet, som indeholdt flere hundrede jernnagler.

Foto: Steen Agersø.

magtforholdene i området har været, hvorfor antallet af karolingiske mønter er så stort, og ikke mindst, hvorfor der er fravær af nogle mønttyper, som måske skulle forventes? (Feveile 2021)

Her er ulempen ved metaldetektorfund jo tydeligvis, at man kun kan gisne og tolke ud fra det, som nu engang er fundet og pillet op af jorden. Metaldetektorsøgning skaber et billede, et mønster, om man vil, men det handler jo også i nogen grad om tilfældighed, selv om man søger systematisk og minutiøst. Et eksempel fra Havsmarken er her fundet af en enkelt Wodan-monster sceatta, som med sin lidenhed lige så godt ikke kunne være fundet endnu, så at sige. Måske venter der stadig fund af mønttyper, som ikke er sket endnu?

Sammenfattende kan siges, at det først vil være kombinationen af de mange, mange detektorfund, arkæologiske undersøgelser og forskning i området, som vil kunne frembringe nogle opklarende og måske endelige svar på de mange spørgsmål. Det skal blive meget spændende at følge denne proces i årene fremover.

Det, som driver værket

Helt overordnet handler amatørarkæologi og detektorsøgning jo om, at blive klogere på lokalhistorien og måske kunne bidrage til forståelsen af, hvordan vore forfædre har levet på et bestemt sted og i en bestemt periode. Her deler amatørarkæologerne heldigvis interesse med langt de fleste lodsejere, uden hvem vi overhovedet ikke kunne dyrke vores hobby og nå frem til de mange nye erkendelser.

Lodsejere og forpagtere på Ærø er generelt meget interesserede i øens lokalhistorie, og hvad der er foregået på deres jorder og giver gerne tilladelse til, at man kan søge. Vi amatørarkæologer har en forpligtelse til at informere lodsejere og lokalbefolkningen om, hvad vi går og laver. Det er der heldigvis også rigtig mange amatørarkæologer rundt om i Danmark, som gør.

Men hvad er det egentlig, der sådan helt personligt driver folk til, i nærmest al slags vejr, at traske rundt i timevis på en mark? Årsagerne kan naturligvis være mange, men der er nok nogle fælles træk.

Det er naturligvis den friske luft, motionen og den uomtvistelige afkobling, som søgning giver, men også i lille skala vel det samme adrenalin-kick som

fortidens opdagelsesrejsende og nutidens astronauter nok var og er drevet af, nemlig det at kunne opdage noget nyt, udforske ukendt land og rum, altså kort sagt – fascinationen af det uudforskede.

Steen Agersø

Lærer og detektorfører, Lille Rise, Ærø.

Litteratur

- Agersø, Steen: Havsmarken på Ærø – Et transportcenter i vikingetidens handelsnetværk, i *Glimt fra Vikingetiden*, DAA 2021, s. 81ff.
- Agersø, Steen: Olde – landsby i 2000 år, *Ærø Museums Årbog 2016*. S. 33 – 41.
- Feveile, Claus: Vikingetiden markedspladser og byer – en begyndende møntøkonomi, i *Glimt fra Vikingetiden*, DAA 2021, s. 273-274.
- Grøn, O. m.fl. 2009: Havsmarken – by the way. *Ærø Museums Årbog 2009*. S. 82 –90
- Henriksen, M.B. 2010: Gyldne sensommerdage ved Voldtofte, Odense Bys Museers hjemmeside, <https://odensebymuseer.dk/gyldne-sensommerdage-ved-voldtofte/>
- Haupt, Nadia: En af de mange smukke perler i Danmark, blogindlæg på Salam Viking, 24. januar, 2010, <https://salamviking.wordpress.com/2010/01/24/en-af-de-mange-smukke-perler-i-danmark/>
- Moesgaard, J.C., m.fl. 2018: Denar til daler – Danmarks mønthistorie indtil 1550, kapitel 3 De første skridt mod møntøkonomi - ca. 600 – 1060, S. 127 – 179.
- Moesgaard, J.C. og Uldum, O. 2010: Havsmarken Danefæ – skatte fra den danske muld, Nationalmuseet 2010, Gyldendal. S: 165 – 169.
- Moesgaard, J.C. 2009: Sensationelt fund af karolingiske mønter på Ærø, Nordisk Numismatisk Unions Medlemsblad, nr. 4, nov. 2009, s. 170-171.
- Skaarup, J. 1997: Ærøs Sankt Alberts – kirke og fæstning, Langelands Museum, Ærø Museum, Marstal Søfartsmuseum.
- Skaarup, J. 2005: Øhavets middelalderlige borge og voldsteder. Langelands Museum 2005, s: 248-265.
- Odense Bys Museer (OBM), 2020, <https://odensebymuseer.dk/presse/nyheder/aarets-arkaeologiske-top-10/>

Træk af detektor- arkæologiens historie

Før, nu og i fremtiden,
Resultater, potentialer og udfordringer.
Særligt med fokus på Fyn

Mogens Bo Henriksen

På forunderlig vis er der en særlig forbindelse mellem metaldetektoren og Fyn. Derfor er Harjas jubilæumsskrift et passende sted at fokusere lidt på den elektroniske pilekvists indtog i arkæologien, eftersom foreningens medlemmer har været med til at sikre, at udbredelsen af detektoren i det amatørarkæologiske miljø på Fyn er sket uden større problemer.

Det var ganske vist en amerikaner, nemlig den kendte opfinder Alexander Graham Bell, der udviklede en primitiv form for detektor i 1881. Den skulle anvendes til at lokalisere et projektil, som en attentatmand havde indskudt i den amerikanske præsident James Garfield kort tid efter dennes indsættelse. Eksperimentet mislykkedes – vist ikke mindst fordi præsidenten lå på en madras med metalfjedre – og præsidenten døde i øvrigt efter nogen tid!

Den lokale vinkel på opfindelsen var langelandske H.C. Ørsteds opdagelse af elektromagnetismen godt 60 år tidligere. Denne opdagelse er ganske enkelt forudsætningen for, at metaldetektoren kunne udvikles.

I 1931 tog den tyske immigrat i Californien, Gerhard Fischer, patent på en bærbar metaldetektor. Hans efternavn – dog stavet Fisher – blev siden synonymt

med tidlige generationer af kommercielle detektorer, som kom i handlen i Danmark. I øvrigt handles detektorer og pinpointers stadig under dette navn.

Det fynske perspektiv er her en lille artikel, som man kunne læse i Fyens Stiftstidende den 7. februar 1931. Artiklen med titlen *Den moderne Skattejæger* blev bragt som fyld midt i opremsninger af dimittender fra de højere læreanstalter, og antagelig er der tale om en omskrevet reklameskrivelse for Fischers opfindelse, der blev patenteret samme år.

Det berettes, at man kan finde en sølv mønt i 30 cm dybde; ligner det ikke til forveksling de løfter og drømme, som vi ser i nutidens reklamer for metal-detektorer?

Metaldetektorens kulturhistorie

Anden verdenskrig blev den begivenhed, der for alvor sparkede gang i udviklingen af detektorteknologien. Minesøgere blev anvendt til at finde de svimlende mængder af landminer, som alle krigsførende nationer havde gravet ned på de europæiske slagmarker. Tænk blot på de ca. 2 millioner miner, der skjultes under sandet langs den danske del af Atlantvolden, og som det siden har krævet så mange kræfter og liv at fjerne.

Et besøg på Tirpitz-museet ved Blåvand kan lære én om en tid, hvor detektorafsøgning ikke var en frivillig og afstressende beskæftigelse, men tvangsarbejde med fare for liv og lemmer for tyske krigsfanger.

Selv om verdenskrigen var slut, blev behovet for at kunne opspore miner desværre ikke mindre. Under den kolde krig fortsatte udviklingen og produktionen af miner med uformindsket hastighed, i øvrigt med stadig mindre brug af metal, så udviklingen af detektorteknologien måtte følge med. Det samme måtte brugerne, så militærets ingeniørtropper uddannede specialister, der stod for opsporing af miner med dette elektroniske vidunderredskab.

Snart øjnede civilsamfundet – herunder også arkæologer – en mulighed for at udnytte denne nye teknologi. I det følgende har jeg forsøgt at rekonstruere metaldetektorens vej ind i arkæologien, baseret på tilfældige nedslag i den arkæologiske litteratur og andre kilder, i særdeleshed avisartikler.

De to første eksempler på museal brug af metaldetektorer, som jeg er stødt på, fandt sted i 1951, og antagelig højst adskilt i tid af få uger. Alligevel er der intet, der tyder på, at aktørerne i de to begivenheder kendte noget til hinandens aktiviteter.

Man kan derfor ikke uden videre tilskrive en enkelt person æren for at have introduceret metaldetektoren i dansk arkæologi.

Værebros – var det her, det begyndte?

Ved uddybningsarbejde i Værebros Å nord for Roskilde stødte gravemaskinen i 1950 på tømmer fra en brokonstruktion, og Nationalmuseet blev hidkaldt. Det blev antaget, at stedet kunne være selve kamppladsen for det slag, som Kong Niels og Erik Emune udkæmpede om kongetronen i 1133. Året efter vendte museets folk tilbage til stedet for at foretage en systematisk udgravning under ledelse af magister og senere museumsinspektør Hans Stiesdal, og af en avisreportage fremgår det, at man planlagde at benytte "minedetektor" ved undersøgelsen (*Roskilde Avis* 26. juli 1951, s. 3). På spørgsmålet om, hvor magisteren havde fået ideen om at anvende minesøgeren fra, svarede Stiesdal: "*Det var en tilfældig Tanke, jeg fik,' fortæller Magisteren, 'og Ingeniørtropperne er gaaet ind paa at laane os en Mand og det fornødne Materiale. Naturligvis kan Apparatet registrere alt Metal og ikke blot Miner. Mig bekendt har forsøget ikke været gjort tidligere, men vi stiller slet ikke store Forventninger til Resultaterne.*"

Nogle uger senere vendte avisen tilbage til magister Stiesdal for at høre om udbyttet af undersøgelsen. Det kunne rapporteres, at man ganske vist havde fundet mere end ti hestesko inden for et 3 m² stort areal, men det var ikke med minesøgerens hjælp. Den viste sig nemlig uanvendelig på dette sted, da naturlige jernudfældninger omkring store sten medførte, at apparatet hele tiden gav udslag (*Roskilde Avis* 8. august 1951, s. 3). Virker den udfordring mon ikke velkendt for nutidens detektorførere?

Minesøgere på jagt efter jernaldervåben

I 1950 var en landmand i gang med dræningsarbejde i Illerup Ådal nær Skanderborg, og her stødte han på et større arsenal af våben fra romersk jernalder. Museumsinspektør Harald Andersen på Forhistorisk Museum i Aarhus (nu Moesgård Museum) blev hidkaldt og lavede en mindre udgravning, som blev fortsat året efter. Andersen havde længe ønsket at eksperimentere med minesøgeren på en arkæologisk udgravning, og her var en oplagt mulighed. Under den anden udgravningskampagne i 1951 fik "*krigsinstrumentet minesøgeren*" derfor en mere fredelig anvendelse – hvis man kan sige noget sådant, når formålet er at

*Pionértropperne fra Randers afsøger mosefladen i Illerup Ådal med minesøger i 1951.
Foto: Harald Andersen.*

finde våben fra jernalderen! Harald Andersen og hans kolleger allierede sig med pionérbataillonen fra kasernen i Randers, og herfra kom minesøgere og mandskab, som bistod med detektor-afsøgning af mosefladen og under udgravningen. Forsøget faldt særdeles heldigt ud, for det var med minesøgers hjælp, man blev klar over, hvor udstrakt et område våbenofringerne egentlig dækkede (Andersen 1951:20f). Også ved undersøgelsen ådalen i 1952 var detektoren med i mosen, og et af årets højdepunkter indtraf, da man fik besøg af den

12-årige prinsesse Margrethe, der udgravede en pilespids, "som en minedetektor med sit hyl ledede hende frem til" (Demokraten 22. juli 1952, s. 6).

Minesøgers undværlighed ved undersøgelserne i den mørke mosejord var bevist, og da man genoptog udgravningerne i Illerup i årene 1975-1985, anvendte man igen en minesøger fra pionértropperne på kasernen i Randers. Siden indkøbtes civile detektorer, og desuden eksperimenterede arkæologerne med et magnetometer, der i militær sammenhæng ville være anvendt til at lokalisere dybtliggende bomber (Ilkjær 1990:16; 20, Abb. 12; 24).

Første fynske forsøg

Det første sikkert dokumenterede eksempel på, at minesøgeren blev anvendt i arkæologisk øjemed på Fyn, foregik i 1955 på den diminutive ø Iholm i Svendborgsund. Her havde man 102 år tidligere fundet en betydelig skat med ca. 2 kg sølvsmykker og -mønter, som havde været gravet ned i en læderpung, der endnu var delvis bevaret ved fremdragelsen. De første fund blev gjort i et muldvarpeskud, så her som i så mange andre tilfælde fik arkæologerne hjælp fra arkæologiens firbenede medhjælper (Skovmand 1942:90ff).

Museumsinspektør og numismatiker på Den Kgl. Mønt- og Medaillesamling på Nationalmuseet, Rudi Thomsen, så en mulighed i den ny tids teknologi, for i juli måned inviterede han ingeniørtropper fra garnisonen i Odense til Iholm for at

se, om der kunne være overset ved den manuelle eftersøgning af skatten et århundrede tidligere. På trods af, at otte soldater med moderne minesøgere minutøst afsøgte den blot ca. 300 m lange og 40 m brede ø, fandt de ikke mere fra skatten. Det fik Thomsen til at konkludere, at man havde fået alt med i 1800-tallet (*Fyens Social-Demokrat* 9. juli 1955; Thomsen 1957:5).

Når Thomsen valgte at afsøge netop findestedet for Iholm-skatten, skyldes det ikke, at han havde særlig interesse for vikingetidens numismatik, men snarere at øen var en begrænset og velafgrænset helhed, der gjorde det overkommeligt at afprøve metaldetektoren som redskab i arkæologiens tjeneste. Der var således tale om metodeudvikling, hvis perspektiver man i virkeligheden først skulle få øjnene op for årtier senere.

Eftertiden har vist, at Rudi Thomsen havde for stor tiltro til minesøgernes effektivitet, for i 1989 stod en mindre båd ud med kurs mod Iholm, lastet med museumsfolk og de tre nyborgensiske detektorførere Flemming Lyth, Johnny Hansen (senere Kragekjær og Lander) og Ole Lund. Øen blev igen minutøst gennemgået. Resultaterne udeblev ikke, og ved den lejlighed blev fundet i alt ca. 140 sølvgenstande, heraf omkring 65 mønter og fragmenter af sådanne (Thomsen 1992).

Når de tre Nyborg-detektorister havde større held med at gøre fund på øen, end ingeniørsoldaterne ca. 30 år tidligere, kan det ikke tilskrives mangel på systematik eller viden om, hvad man skulle kigge efter ved den første afsøgning. Vikingetidens sølv mønter er små og tynde, og de har sikkert været vanskelige at lokalisere med den tidlige efterkrigstids minesøgere.

*Iholm som øen ser ud med Tåsinge som baggrundstæppe, når man sejler lige forbi med færgen fra Svendborg til Ærøskøbing.
Foto: Jesper Hansen.*

Odenseanske ingeniørtropper gør klar til eftersøgning på Iholm i juli 1955. Bemærk diameteren på coilen, der dog matcher størrelsen på soldatens kasket! Efter Thomsen 1957.

Vi kan dog stadig ikke være sikre på, at hele Iholmskatten er bjærget, for selv om Nyborg-detektoristernes udstyr repræsenterede en teknologi, der var lysår fra den detektor, man brugte i 1955, er det imidlertid også forældet set med nutidens øjne. Til gengæld kan vi fortsat konkludere, at den store skat blev nedgravet på den lille ø en gang i den allertidligste del af 1000-tallet.

Detektorens langsomme indtog på museerne

De første forsøg med minesøgeren i starten af 1950'erne førte ikke til en mere konsekvent anvendelse ved museale undersøgelser. Det skyldes utvivlsomt, at der var tale om meget dyrt udstyr, som det måske tillige krævede særlige forudsætninger at anvende og som man kun havde begrænset adgang til. Aviserne beretter dog om enkelte tilfælde.

Alle med interesse for arkæologi har vel en hed drøm om at finde et guldhorn, eller bare den manglende ende af det korte guldhorn! Da historien om minesøgernes effektivitet ramte avisernes spalter, fik det en civilingeniør med interesse for teknik til at rette henvendelse til Nationalmuseet i 1952 med forslag om, at

man afprøvede metoden på guldhornenes findested i Gallehus.

Forhistorisk Museum i Århus påtog sig opgaven, og igen faldt det i Harald Andersens lod at stå for undersøgelsen, der blev udført samme år. Ganske vist fandt minesøgeren masser af metal ved den lejlighed, men kun moderne skrald (Adamsen 2016:14f).

Året efter, altså i 1953, blev en minesøger anvendt på Bornholm i forbindelse med udgravninger på Gamleborg i Almindingen, men

Situation fra udgravningen på Iholm i 1989.
Foto: Svendborg Museum.

om udbyttet ved vi ikke meget (*Adamsen 2016:15; Nielsen et al. i tryk:283*). Samme år fangede en lystfisker et middelalderligt slagsværd med tilhørende læderskede i Gudenåen ved Hornbæk umiddelbart vest for Randers. Igen blev ingeniørtropper fra kasernen i Randers hidkaldt; de havde jo allerede erfaringer fra de forrige års udgravninger i Illerup Ådal. Det skulle undersøges, om man med minesøgere kunne finde den hest og rytter, som man mente måtte være endt i åen sammen med sværdet i 1500-tallet! Ingeniørtropperne vurderede dog, at vandet på stedet var for dybt til, at minesøgeren kunne bruges. I stedet forsøgte man sig tilsyneladende med en anden af koldkrigstidens militære nyudviklinger, de såkaldte frømand, altså dykkere (*Socialdemokraten 7. juli 1954; Fyens Social-Demokrat 9. juli 1954*).

Det er i øvrigt tænkeligt, at det var historien om sværdfundet fra Gudenåen og beretningen om pionértroppernes indsats i aviserne året før, der havde inspireret Rudi Thomsen til den ovenfor omtalte afsøgning på Iholm i 1955. Thomsen stammede nemlig fra Randers, hvor han tillige var en del af det socialdemokratiske miljø i sin ungdom (*Christiansen 2005*). Han kan således have haft god mulighed for at erfare om den arkæologiske brug af minesøgerne fra bekendte på sin hjemegn såvel som fra den socialdemokratiske presse.

I dag forekommer reportagerne i den tidlige efterkrigstids aviser nærmest komiske, men udnyttelsen af det nyeste militære isenkram var jo et udtryk for teknologisk nytænkning, som vi danske arkæologer altid vigter os af er en del af vores styrke. I dette tilfælde er virkeligheden måske, at man fik inspiration fra hinsidan, idet svenske arkæologer allerede i 1947 havde forsøgt at finde våbenudstyr fra slaget ved Fotevik i 1134 ved hjælp af “moderne Landminedetektorer”. Om det lykkedes – og om det blev til mere end det ene forsøg – melder historien ikke noget om (*Fyens Social-Demokrat 23. maj 1947*). Det er i øvrigt pudsigt, at en del af optakten til slaget ved Fotevik var slaget ved Værebros Å – altså den slagmark, der i sommeren 1951 var blandt de to første steder, hvor minesøgeren blev anvendt ved en arkæologisk undersøgelse i Danmark.

Stille år?

Efter de første forsøg går der nogle år, inden vi igen hører om metaldetektorens anvendelse ved udgravninger. Levede fundene ikke op til forventningerne, var det for kompliceret, havde militæret ikke mulighed for at yde hjælp – vi ved det ikke,

De genforenede kæmpeøkser fra Egebak. Det var det grønirrede eksemplar, der blev fundet med minesøger. Foto: Lennart Larsen, Nationalmuseet (CC-BY-SA)

for desværre har ingen nedskrevet noget om detektorarkæologiens første år. I mellemtiden havde svenske kolleger imidlertid for alvor fået øjnene op for teknologiens muligheder. Det skete, da arkæologen Gunnar Ekelund i 1959 foretog en detektorundersøgelse på fundstedet for en kraftig guldring på den nordlige del af Öland. Ved afsøgningen fandt arkæologen endnu en prægtig guldarmring, og i de følgende år udgravede man her et stort våbenofferfund fra romersk jernalder – i dag vidt berømt som Skedemossefundet (Hagberg 1967:20f).

Uden at angive præcise referencer har Olaf Olsen (1984:12) nævnt, at minesøgere blev anvendt ved enkelte arkæologiske undersøgelser i 1960'erne, men præcis hvor det skete eller under hvilke omstændigheder, anføres desværre ikke. En enkelt historie er det dog lykkedes at opspore.

I 1961 modtog Nationalmuseet nogle stumper af en lur, der var fundet i et moseområde ved Hallenslev på Nordvestsjælland. Det blev den senere leder af Fyns Stiftsmuseum, den unge magister Henrik Thrane, der blev sat på opgaven med at foretage en efterundersøgelse på fundstedet. Til formålet havde man lånt en militær minesøger, der lokaliserede flere stykker metal, men desværre kun søm og pigtråd; de manglende dele af luren stødte man ikke på (Vestjyden 25. september 1961, s. 12).

Det er tankevækkende, at selv om undersøgelsen omtales ved H.C. Broholms præsentation af fundet året efter, nævnes brugen af minesøger ikke med et eneste ord. Det nymodens redskab er heller ikke nævnt i den i øvrigt påfaldende korte tekst om fundet i Fund & Fortidsminder (Broholm 1961:147; FF 030207-37). Som det var tilfældet ved den forgæves eftersøgning af de små sølvmonter på Iholm, er det

ikke utænkeligt, at der også kunne være vanskeligheder med at lokalisere de tynde metalstumper fra en lur med en minesøger anno 1961. Måske ligger de manglende stumper derfor endnu i tørv og venter på at blive fundet?

Kæmpeøkse under coilen

Ved pløjning på gården Egebak i Vendsyssel fandt gårdejereren i 1973 en 48 cm lang processionsøkse af bronze, men først i 1977 blev den indleveret til Vendsyssel Historiske Museum. Her reagerede man til gengæld lynhurtigt, for da disse kæmpeøkser erfaringsmæssigt optræder parvis, var der håb om, at mulden kunne skjule dens makker. Bistået af soldater fra Dronningens Livregiment foretog Vendsyssel Historiske Museum en undersøgelse på findestedet, og et område på ca. 1000 m² blev afsøgt med to minesøgere. Minsandten om der ikke var bid – endnu en kæmpeøkse dukkede op fra plovfuren. At soldaterne fandt bronzeøksten med metaldetektorer og ikke med spader eller de bare næver, fremgår af teksten i *Fund & Fortidsminder (FF 100106-199)*, mens det er tankevækkende, at udstyret heller ikke i dette tilfælde nævnes med ét ord i de første fremlæggelser af det fantastisk fund. Her anføres det blot, at museet blev bistået af “*mænd og materiel*” (Jensen 1978:17f; Lysdahl 1978:3).

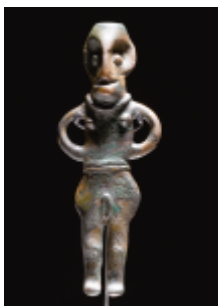
På jagt efter jernaldermandens redskaber

På Fyn blev det første forsøg med brug af metaldetektor i museumsregi udført i juni 1978. Året før havde man fundet en 16 cm høj mandsstatuette af bronze i forbindelse med gravearbejde i kanten af et fugtigt område ved Højby syd for Odense (Vebæk 1980b). En interessant detalje ved figuren er hændernes stilling; de har tydeligvis holdt fast om et eller andet, ligesom staturen kan indikere, at han har siddet på noget – måske en hest? Kunne disse eller andre ting mon stadig ligge i jorden, og hvis de var af metal, kunne man så lokalisere dem med en detektor? Fundomstændighederne omkring jernalderens bronzestatuetter er dårligt belyst, og der har derfor været ringe mulighed for at udforske den kontekst, de blev anvendt og deponeret i. Eftersom Højbymandens findested kunne indkredses inden for få meter, var der måske her en unik mulighed for at få supplerende viden om en særdeles spændende fundgruppe.

Under ledelse af museumsassistent Eigil Nikolajsen fra Odense Bys Museer drog en delegation af amatørarkæologer fra Harja til Højby. Her mødtes de med en

Bronzemanden fra Højby. Bemærk hans statur og hænderne, der oprindeligt har holdt om noget.
Foto: Jørgen Nielsen.

Værebrosstatuetten, – Danmarks første detektorfundne danefæ?
Foto: Roberto Fortuna og Kira Ursem, Nationalmuseet (CC-BY-SA).

herboende amerikaner, der havde en efter nutidens standard meget stor metaldetektor, som vist var hjemkøbt fra staterne. Med dette udstyr, blev det nypløjede fundområde afsøgt. Da maskinen ikke kunne skelne skidt fra kanel – diskriminere hedder det i fagsproget – måtte man grave på alle signaler, og her kom amatørarkæologerne til stor hjælp. Desværre blev det kun til skidt den dag, så vi ved ikke, om fundstedet stadig kan gemme på udstyr, som Højbymanden kan have holdt i hænderne eller siddet på. Det tænker jeg ofte på, når jeg passerer fundstedet, der ligger få hundrede meter fra det sted, hvor disse linjer skrives.

Ikke så længe herefter anskaffede Odense Bys Museer en metaldetektor, en tung, grøn en af slagsen, og vistnok fra militæret. Som sådan var den vel bedst egnet til at finde ting på størrelse med en nedgravet kampvogn, og nogen egentlig praktisk brug fik den aldrig på museet. Fra mine første år på museet i slutningen af 80'erne husker jeg dog, at monstret, nærmest som en museumsgenstand, stod i museets rum til udgravningsredskaber – uden synlige brugsspor!

Første detektorfundne danefægenstande

Blandt fagfolk har en bronzestatue fra Værebros Å på Sjælland længe været tilskrevet æren som det første detektorfundne stykke danefæ fra Danmark.

Statuetten blev fundet i 1978 af amatørarkæologen Ib Nielsen, og det er pudsigt at tænke på, at det var ved det samme vandløb, at Stiesdal som et af de allerførste steder havde anvendt minesøgere ved en udgravning knap 30 år tidligere. Ligesom vi har set det med andre fund, er det påfaldende, at ingen af de to artikler, hvor fundet er præsenteret, omtaler, at en detektor var involveret i fremkomsten eller efterfølgende afsøgning på fundstedet

*Den amerikanske detektormand (klædt i hvidt) svinger detektoren med den enorme coil på Højbymandens findested. I baggrunden fra venstre Dorte Gramtorp (nu konservator ved Odense Bys Museer), Nonni Smedsgaard og Michael Mortensen (Harjas nuværende kasserer). I undersøgelsen deltog også senere arkæolog og museumsinspektør Nils M. Jensen.
Foto: Eigil Nikolajsen 4/6 1978.*

(Vebæk 1978; 1980a). Fandt fagfolkene ikke denne metodiske oplysning relevant, eller var man nervøse for, at udbredelse af kendskabet til dette vidunderredskab ville kickstarte en veritabel bølge af skattejagt, som man så i andre lande på denne tid?¹

Imidlertid er Værebrostatuettens titel som det første detektorfundne stykke danefæ udfordret af møntfund, som var indleveret til Den Kgl. Mønt- og Medaillesamling i sommeren 1974. Mønterne var fundet i Dyrehaven nord for København (Jensen 1988:224f), og de blev nærmest et varsel om, hvad der skulle udvikle sig til den største gruppe af danefæ i de kommende årtier.

Første fynske fund

Det ser imidlertid ud til, at nogle fynske fund akkurat slår Værebrostatuetten såvel som møntfundene fra Dyrehaven af pinden som de første detektorfundne danefægenstande fra Danmark. Når disse fund ikke tidligere er præsenteret som sådan, skyldes det, at de er fremkommet i forbindelse med lovstridige afsøgninger på voldstedet Næsbyhoved Slot ved Odense Havn.

Voldstedet i Næsbyhoved skov har siden 1800-tallet været et yndet udflugtsmål for odenseanere, og flere personer har fra tid til anden fundet smågenstande i rodvæltene og muldvarpeskud på og omkring voldstedet. Således

havde den senere så kendte forfatter og debattør Agnes Henningsen heldet med sig, da hun i 1908 fandt en guldmønt fra Christian IV fra 1612 på borgbanken.²

I maj 1974 og dermed nok lidt før indleveringen til Den Kgl. Mønt- og Medaillesamling af de detektorfundne mønter fra Dyrehaven opsøgte en odenseaner byens museum og fremviste flere metalgenstande, som han havde fundet med metaldetektor på Næsbyhoved voldsted. Det var særdeles problematisk, da der er tale om et fredet fortidsminde, og som bekendt er detektorafsøgning indenfor og i en radius af 2 m omkring fredningszonen absolut forbudt. Finderen, der var en ældre herre, havde købt en detektor i udlandet, vistnok England, og den ville han lige prøve af på et sted, hvor han nok tænkte at der var fundmuligheder. Det var der, for odenseaneren havde fundet en række middelalderlige pilespidser – såkaldte armbrøstbolte – blyplomber og et par signeter. Særlig interesse samler sig om et pilgrimsmærke fra den hollandske by Maastricht samt en blyampul til helligt vand eller olie fra et fremmed pilgrimsmål (*Liebgott 1988 fig. 7 og 24*). Hovedparten af disse fund ville utvivlsomt blive erklæret som danefæ, hvis ikke de var fremdraget på et fredet fortidsminde.

Takket være den viden, der er opnået ved de to gravelejre, som Odense Bys Museer og Harja gennemførte på voldstedet i 1999-2000, må vi antage, at fundene blev gravet op fra uforstyrrede lag, hvor de har ligget urørt siden middelalderen (*Bonde & Christensen 2015*). Vigtige informationer om metalgenstandenes kontekst er derfor gået tabt på grund af den hårdhændede opgravning, der

Et udvalg af Danmarks første detektorfundne danefægenstande fra Næsbyhoved.

Øverst to uidentificerede signeter. Dernæst en blyampul til helligt vand eller olie, og en del af pilgrimsmærke fra Maastricht. Nederst en plombe med skibsmotiv fra Harderwijk i Holland. Foto: Nermin Hasic.

utvivlsomt også har forstyrret de middelalderlige jordlag. Det er således helt rimeligt, når finderen efter sådan en adfærd og lovovertrædelse ikke er blevet belønnet med en danefægødtgørelse. Trods en status som fredet fortidsminde har voldstedet desværre også flere gange siden fristet svage sjæle med en metaldetektor. Noget er indleveret, men hvor meget er gået tabt? I dag ville en sådan overtrædelse af museumsloven i øvrigt føre til politianmeldelse – og helt rimeligt – for det er vores fælles kulturarv og historie, der lider overlast.

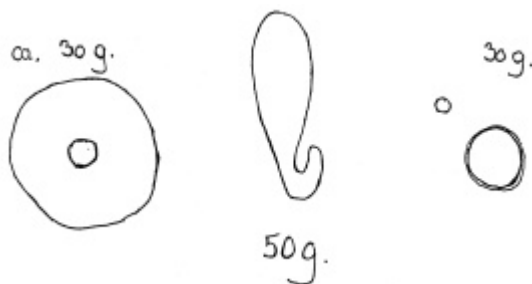
En sjælden sag om omsmeltning

En anden af de tidlige fynske sager, hvor privat metaldetektering førte til fund af danefæ, er desværre også forbundet med lovovertrædelser – og det af særdeles grov karakter. På stedet, hvor den største, bevarede guldskat fra Danmarks jernalder, Broholmskatten, var fundet i 1833, fandt en borger i slutningen af 70'erne tre guldgenstande. Der var tale om en meget sjælden sværdhæfteperle, en smelte-dråbe og en kraftig ring med en samlet vægt på ca. 110 gram (Michaelsen & Thomsen 1991:11). Desværre blev finder fristet til at sælge de 1500 år gamle kulturskatte til omsmeltning, hvorved han snød os andre for adgangen til en del af vores fælles kulturarv. Det er en ringe trøst, at finderen på samme tid har snydt sig selv, da en danefægødtgørelse ville have udgjort et beløb, der både omfattede guldværdien og genstandenes kulturhistoriske betydning mv. Det beløb ville dermed været større end guldsmedens judaspenge. Heldigvis hører så grove overtrædelser til sjældenhederne!

Slipshavn 1981

– den moderne detektortid

Hvis man skal sætte et start-tidspunkt på den eksplosive vækst i antallet af detektorfund, må det være november 1981, og stedet er Slipshavn ved Nyborg. Aktørerne var de to lokale detektorførere Flemming Lyth og Johnny Hansen, som vi allerede har stiftet bekendtskab med i

*Finderen har lavet denne skitse af de omsmeltede guldgenstande fra Broholmskatten.
Efter Michaelsen & Thomsen 1991.*

Slipshavn-skatten med den ikoniske mandsfigur af guldblik. Efter Jørgensen og Petersen 1998.

forbindelse med genundersøgelsen på Iholm. De var kørt de få kilometer ud til Slipshavn Skov, en bakkeknode, der ligger bag en krumodde, som danner en beskyttende barriere mod Storebælts bølger. Som stednavnet antyder, antages det, at Nyborgs naturhavn tidligere har ligget her (*Henriksen 2002:173f*). Egentlig var detektorførerne på jagt efter levn fra de svenske tropper, der hærgede den østfynske købstad i 1650'erne, men snart skulle de gøre fund, der satte den arkæologiske verden på den anden ende, nemlig det, der siden er blevet kendt som Slipshavnskatten.

Udover et større område fandt de en mængde smykker, smelteklumper, en mønt – alt af guld – som dyrkning allerede i middelalderen havde spredt fra en samlet nedlægning. Fundets mest spektakulære enkeltgenstand er en 6,7 cm høj mandsfigur, der kunne sættes sammen af flere stumper, og mandslingen kunne i den følgende tid ses i mange af landets medier. Klogeligt holdt man fundstedet skjult for offentligheden, indtil Nationalmuseet i samarbejde med detektorførerne havde gennemført en systematisk undersøgelse. Da de var færdige, kunne

skattens samlede vægt opgøres til ca. 190 gram (Olsen 1984:15ff; Jørgensen & Petersen 1998:195f). Skatten er nedlagt omkring år 500, og i en analyse af de fynske guldfund er der argumenteret for, at den kan være placeret ved et sted, der allerede i jernalderen fungerede som en beskyttet naturhavn (Henriksen 2010:416f).

Gudme – the great gold rush

I 1976 var ægteparret Gunnar og Alice Hønborg fra Bellinge i Odenses sydlige udkant på messe i England, og her så de en stand med metaldetektorer. Man kan forestille sig, at standen var tapetseret med farverige og løfterige historier om de mange fund, som engelske detektorister allerede på dette tidspunkt havde fundet på organiserede rallies. Ægteparret vendte tilbage med en detektor i kufferten, og så var de i gang med ”skattejagt med metaldetektor”, som Hønborg spåede ville blive en populær hobby i fremtiden (*Langelands Folkeblad* 26. juli 1978, s. 2; *Fyns Tidende* 26. juli 1978, s. 2; *Morgenavisen Jyllandsposten* 18. oktober 1978).

I 1978 gik første sending med 10 detektorfundne mønter til Nationalmuseet. Så vidt det fremgår af svarbrevet fra Den Kgl. Mønt- og Medaillesamling, stammede disse fra en række forskellige steder, men bl.a. fra Gudme, hvor ægteparret havde fundet en romersk denar.³ Sammen med brevet modtog Hønborg en henvisning til en numismatisk artikel, og heri var tidligere fund af guldmønter fra den pågældende lokalitet beskrevet (*Breitenstein* 1942). Hvis ikke Hønborg-ægteparret allerede havde guld på tanden, fik de det nok nu, og to år senere fandt Gunnar da også en romersk guldsolidus på stedet (*Balling & Petersen* 1985:195; *Jørgensen & Petersen* 1998:142f, *mønten ses på fig. 105 nederst til venstre*). Den historie kom i mange af landets aviser – og Gudmes gyldne æra var skudt i gang.

Hønborg gik systematisk til værks i sin research, og ikke mindst tog han udgangspunkt i den fantastiske bog, som kammerherre, N.F.B. Sehested fra Broholm gods havde udgivet om fortidsminder i området. Bogens detaljerede kort kunne nærmest fungere som en guide til potentielle fundsteder, herunder steder, hvor man havde fundet guld ved markarbejde i 1800-tallet (Sehested 1878). Som det siden skal beskrives, gav Hønborgs fremgangsmåde en markant reaktion fra lokale amatørarkæologer.

De mange avisartikler fik også andre til at få øjnene op for Gudmeområdets potentiale, således Flemming Lyth og Johnny Hansen. Med succesen fra Slipshavn i november 1981 i frisk erindring tog nyborgenserne en snes km mod

syd af den fynske østkyst. Her startede de med at afsøge markerne omkring Gudme, og indsatsen satte for alvor den lille sydøstfynske landsby på det arkæologiske landkort. Fra efteråret 1982 meldte medier og snart herefter fag-arkæologiske skrifter om fantastiske fund i området. Flemming og Johnnys afsøgninger viste, at man ikke havde fået det hele med på flere af de gamle guldfundsteder – herunder på Broholmskattens findested (*Michaelsen & Thomsen 1991*). De gjorde også nye fund af skatte af guld og sølv med brakteatskatten på Gudme II som et af de absolutte højdepunkter (*Jørgensen & Petersen 1998:213ff*). Gang på gang rykkede Nationalmuseet ud og foretog efterundersøgelser, som satte skattefundene ind i en sammenhæng; det savnede man ved tidligere tiders skattefund, der typisk var gravet op uden fokus på fundsammenhængen. Nu blev man klar over, at de fleste af skattene lå inde på det, der siden er blevet kendt som et enormt bopladsområde med utallige huse og ligefrem halbygninger. Nok så interessant var det, at det samtidig kunne godtgøres, at dette bopladsområde rummede tusindvis af enkeltfund af mønter, smykker, værkstedsaffald og meget andet, som viste, at Gudme havde indtaget en særstilling i jernalderens Danmark (*Thrane 1993:8f; Jørgensen & Petersen 1998:200ff*).

På omtrent samme tidspunkt “eksploderede” detektorarkæologien også flere andre steder i landet – især omkring Aalborg, på Sydvestsjælland og ikke mindst på Bornholm (*Olsen 1984; Moesgaard et al. 2010; Sonne et al. 2020*). Det betød, at Nationalmuseet ikke længere kunne varetage opgaven med at tage ud og foretage eftergravninger på de mange skattefundsteder. I Gudmeområdet var det Odense Bys Museer, der overtog arbejdet (*Thrane 1985:6*), og som følge deraf måtte der både investeres i moderne opmålings- og detektorudstyr. Detektorfolkene var heldigvis behjælpelige med at vejlede i indkøb og betjening af detektorerne. Odense Bys Museers første “civile” model var en C-Scope Promet, og senere var det

*Flemming Lyth bistår Odense Bys Museer
på en udgravning i Hjulby nær Nyborg i 1995.
Foto: Mogens Bo Henriksen.*

detektorer af mærket Metadec, der blev anvendt ved arkæologiske undersøgelser.⁴ Snart var museet således godt rustet til at bruge metaldetektoren på lige fod med graveske, målebånd og nivellerapparat, men trods alle gode intentioner var det ikke muligt at opnå den utrolige ekspertise, som nogle detektorfolk havde oparbejdet.

Panik – panik!

I tiden der fulgte, fortalte medierne jævnligt om især skattefundene fra Gudmeområdet, men også om de entusiastiske detektorførere, der redede kulturarven fra sønderpløjning (*Langlands Folkeblad* 26. juli 1978, s. 2; *Fyns Tidende* 26. juli 1978, s. 2; *Morgenavisen Jyllandsposten* 18. oktober 1978).

Udbredelsen af detektorer blev også stimuleret af husstandsomdelte postordrehæfter, der reklamerede for maskiner til mindre end 1000 kr. Alt dette gav en vis skepsis og nervøsitet blandt landets arkæologer, der var nervøse for, at det stigende antal detektorførere skulle øve stor skade på uforstyrrede fortidsminder. På initiativ af lokale museer indførte flere kommuner ligefrem forbud mod detektorafsøgning på kommunal jord (*Aktuelt* 10. januar 1983, s. 25) – på Fyn således Ringebommunde kommune.

Helt uden grund var fagfolkenes forbeholdenhed nu ikke, for man havde set uheldige episoder i flere lande. Fra myndighedernes side valgte man ikke at imødegå denne frygt med restriktive love eller bandbullen; tværtimod udgav Nationalmuseet og Fredningsstyrelsen sammen en informationsfolder i 1982, hvor man opfordrede detektorførerne til at samarbejde med museerne. Heri kunne man læse om lovgivningen på området og om, hvordan man skulle forholde sig til brugen af metaldetektorer. Pjecen blev vidt udbredt og positivt modtaget. Samtidig forsøgte man med en udvidelse af danefæbegrebet i museumsloven fra

Forfatteren på detektorafsøgning i Gudme, marts 1992, med en Promet-detektor. Efter en dag i marken med denne tunge model var man godt øm i skulder og albue! Foto: Konrad Lambertsen.

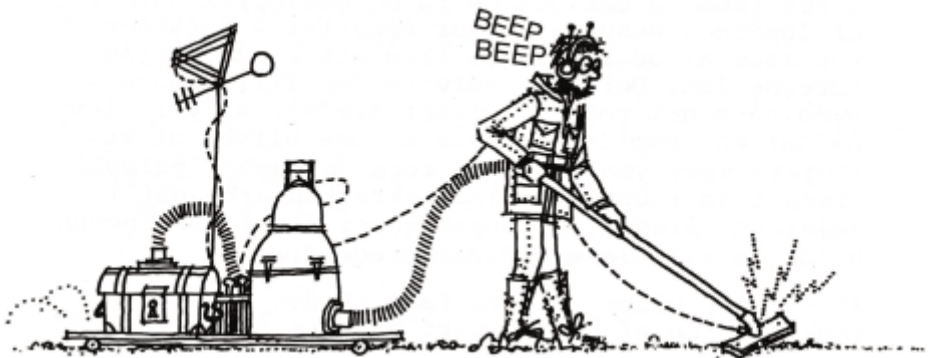
1984 at inddæmme de klare udfordringer, som udbredelsen af metaldetektorer kunne give for kulturarven (Olsen 1984).

Budskabet fra myndighederne blev ikke forstået af alle, for en mand fra Silkeborg må have misforstået pjecen, hvis indhold ovenikøbet blev præsenteret af Nationalmuseets medarbejder i TV-Avisen. Midtjyden købte straks en detektor, der blev anvendt i en privat skov, hvor han end ikke havde spurgt om tilladelse til at søge. Ved et urimeligt held fandt han hurtigt et depot med bronze- og guldsager fra den allerseneste del af stenalderen. Desværre medførte en særdeles hårdhændet opgravning, at han ødelagde vigtige informationer om fundet.

Dette fund førte til den til dato mest citerede artikel i tidsskriftet Skalk – nemlig den, hvor forfatteren, Silkeborg Museums daværende direktør Christian Fischer, udtrykte om detektoren, at “den har Fanden skabt” (Fischer 1983). Ganske urimeligt er artiklen også siden blevet taget til indtægt for, at tidsskriftet Skalk og ikke mindst dets stifter og redaktør, Harald Andersen, betragtede metaldetektoren som djævlens værk. Det er ikke i overensstemmelse med sandheden; som det tidligere er beskrevet var Harald Andersen ovenikøbet en af pionérerne i brugen af metaldetektorer i Danmark (Adamsen 2016).

Forenede kræfter

Som følge af detektorfundene udførte Odense Bys Museer, Svendborg Museum og Nationalmuseet et betydeligt antal udgravninger i Gudme- og Lundeberg-området gennem 80’erne og starten af 90’erne. Det skete ikke mindst i forbindelse med et

Fyns Stiftsmuseums tegner udtrykte på humoristisk vis arkæologernes nervøsitet for, at detektorførerne skulle støvsuge Danmarks fortid bort i museets årsberetning fra 1981. Tegning: Preben Larsen.

stort forskningsprojekt, der var finansieret af A.P. Møller og Hustru Chastine McKinney Møllers Fond. I afsøgningen af markerne deltog nu, udover Nyborg-folkene, også lokale detektorførere, der var forankret i Gudme Arkæologigruppe (G. Henriksen 1985), og fra Odense stødte Torben Jørgensen til. Torben blev snart en levende legende blandt detektorfolk, fordi han havde en usædvanlig evne til at finde skatte, der lå urørte under pløjelaget (Jørgensen & Petersen 1998:214-215; Madsen & Thrane 1991).

Torben havde gennem 1980'erne været "analog" amatørarkæolog, men da han under en spadseretur med hunden i 1985 fandt et stort depotfund fra yngre bronzealder (Thrane 1987a), mente hans kone Hanne, at han så måtte kunne finde meget mere med den elektroniske pilekvist. Det fik hun ret i; men familien så til gengæld ikke meget til Torben de næste mange år. Af den meget triste anledning, at Torben døde i april 2021, har jeg mere indgående skildret hans store og mangeårige indsats som amatørarkæolog i Harjas medlemsblad *Fynboer&Arkæologi* (Henriksen 2021). Jeg vil i det følgende nævne et par eksempler på nogle af de resultater, som Torbens og mit samarbejde og hans brug af metaldetektoren fik.

Fra efteråret 1988 sparrede vi jævnligt omkring arkæologiske problemstillinger og siden blev der søgt svar med metaldetektoren – med Torben som læreren. Det første fællesprojekt omhandlede deponeringer af våben og andre metalgenstande på jernalderens gravpladser med udgangspunkt i fund fra Bregentvedgravpladsen ved Ringe. Med tiden blev så mange data samlet sammen, at de kunne sammenfattes til en videnskabelig artikel om emnet (Henriksen 2015). Senere fulgte et projekt om gulddeponeringers placering i jernalderens kulturlandskab, men det skal vi siden vende tilbage til.

Hvad der siden skete

Som beskrevet ovenfor var Fyn et af de steder, hvor detektorarkæologien nærmest eksploderede i de første år af 1980'erne. Hvordan blev denne udvik-

Torben Jørgensen leder efter nedgravede jernaldervåben på Bregentvedgravpladsen i 1988. Foto: Mogens Bo Henriksen.

Udover våben og redskaber lokaliserede Torben Jørgensen også et ituklippet romersk bronzekar, der var nedgravet i udkanten af Bregentvedgravpladsen. Efter Henriksen 2015.

ling så modtaget af de ganske mange amatørarkæologer, der i forvejen var aktive på øen – ikke mindst via Harja, der var dannet i 1971?

For initiativtagerne til Harja havde det været et vigtigt mål at indgå i et samarbejde med de lokale museer, hvilket på dette tidspunkt primært vil sige Fyns Stiftsmuseum (nu Odense Bys Museer). I 1977 ansatte museet en museumsassistent, Eigil Nikolajsen, til at organisere samarbejdet mellem museet, Harjas medlemmer og andre fynboer med interesse for fortiden (Nikolajsen 1985). Det betød, at da metaldetektoren ramte landet, herunder Fyn, en halv snes år efter stiftelsen af Harja, var der allerede et stærkt og velfungerende netværk af amatørarkæologer med nær tilknytning til det museale miljø. Da nogle af de "organiserede" amatørarkæologer også begyndte at interessere sig for den nye teknologi og dens muligheder, gav det ikke væsentlige udfordringer, fordi der allerede var en tradition for museal kontakt og samarbejde.

Da Hønborg-ægteparret gjorde de første fund i Gudme i 1978, kom der ganske vist en heftig reaktion fra den lokale arkæologigruppe, der mente, at Hønborg kun var på jagt efter danefæ og helt ignorerede andre fortidsfund i jorden (*Fyns Amts Avis* 17. oktober 1978). Hermed kunne der være lagt op til en konflikt mellem

“rigtige” amatørarkæologer på den ene side og “skattejægere” på den anden. Selvom lignende synspunkter senere er gentaget (*G. Henriksen 1985*), er det aldrig kommet til væsentlige gnidninger mellem disse to grupper på Fyn eller i Danmark som helhed. Gudme-amatørernes modvilje mod detektorteknologien var i øvrigt heller ikke stærkere, end at de selv erhvervede en maskine i 1981 og flittigt deltog i afsøgningen af markerne i området! (*G. Henriksen 1981:20*).

Harjas vidtforgrene netværk og stærke relation til museerne har utvivlsomt været medvirkende til, at mange lidt for ivrige detektorførere i årenes løb er vejledt på rette spor. I Harja har de mødt eller er blevet en del af et stærkt fællesskab, hvor man kunne være sammen med de fynske museers arkæologer på neutral grund. Det var her, man kunne få læring om brugen af detektor af ligesindede – og om sine fund og registrering af samme af fagfolkene. Hvordan dette samarbejde har udviklet sig gennem de sidste ca. 15 år, har Glenn Abramsson beskrevet så glimrende andetsteds i denne bog. Med slet skjult stolthed vil jeg blot nøjes med at konstatere, at man andre steder i landet – og endda uden for landets grænser – taler om dette samarbejde mellem detektorfolk, “analoge” amatørarkæologer og museerne som *Harjamodellen*. Det synes jeg er en kæmpe anerkendelse, ikke mindst af Harjas indsats!

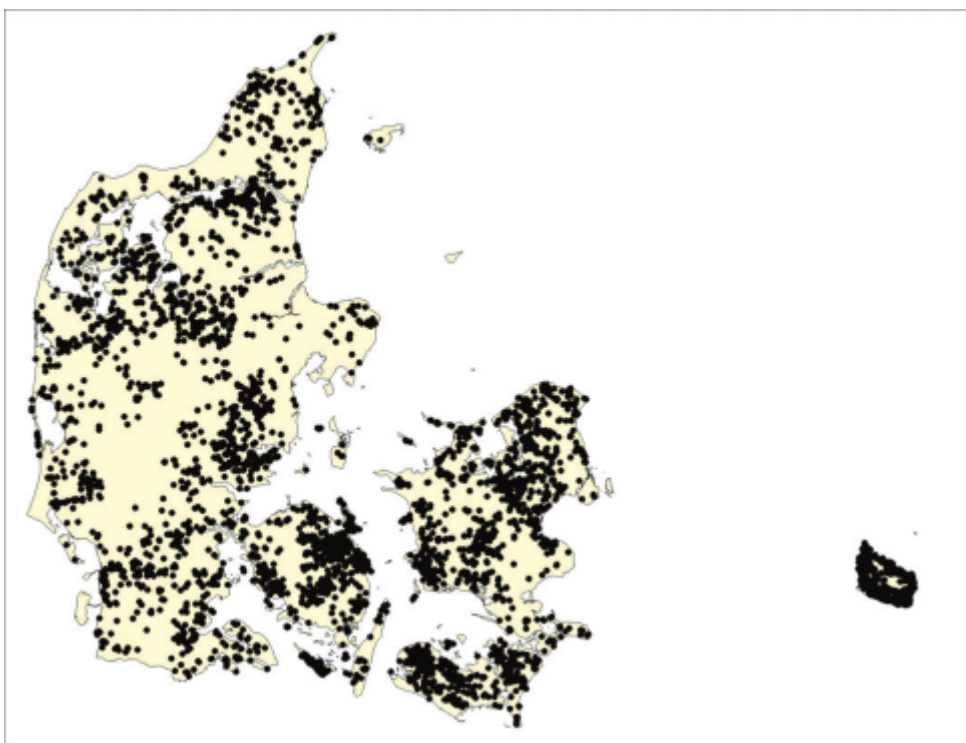
Detektorarkæologi fra 1951-2021- den korte version

Som så meget andet har detektorarkæologien gennemgået en række udviklings-trin i de 70 år, der er gået siden de første forsøg i Illerup og Værebro. Pionérene inden for museumsverdenen var personer, der havde en naturlig fascination af efterkrigstidens mange teknologiske landvindinger og de muligheder, de bød på. Hans Stiesdal var således også en pionér inden for flyfotografering i arkæologiens tjeneste. Han var den første – og vist hidtil eneste – arkæolog, der først i 50'erne tog flycertifikat for at kunne opspore og fotografere fortidsminder fra luften (*Eriksen & Olesen 2002:14f*). Tilsvarende fik Harald Andersens etableret den kulturhistoriske fond Wormianum, der udviklede og udgav tidsskriftet *Skalk*, samtidig med, at han fik etableret et dendrokronologisk laboratorium, da den dateringsmetode blev opfundet (*Olsen 2005:287*). Mon ikke det er i det lys, vi skal se pionérernes visionære idé om at bruge det militære isenkram i arkæologiens tjeneste?

Efter rolige år i 1960'erne kom de første civile detektorer til landet omkring 1973, for i det år bragte forretningen City Shop i Istedgade i København en

annonce med teksten “NYHED! Deres egen skattejagt!” (Møntsamlernyt 1973 nr. 6, s. 148). Formedelst 50 kr. om ugen og 400 kr. i depositum kunne man leje en praktisk letvægtsmodel, som kunne finde små metalgenstande i indtil 30 cm dybde og metalkister i 1½ m dybde! Der er ingen tvivl om, at annonceringen var rettet mod møntsamlere, og allerede måneden efter skrev overinspektør Otto Mørkholm i samme blad en lille artikel, hvor han mindede om, at alle fundmønter skulle indsendes til behandling på Den kgl. Mønt- og Medaillesamling (Mørkholm 1973:172). Mon det var med en lejet maskine fra City Shop, at de tidligere omtalte danefæmønter fra Dyrehaven blev fundet og indleveret i 1974?

I sidste halvdel af 70'erne var de endnu få detektorbrugere privatpersoner, der havde hjembragt eller hjemkøbt udstyret fra udlandet – typisk England. De første maskiner kom vistnok til salg herhjemme i 1978-79, og så steg udbredelsen blandt personer med ønske om at finde mønter eller ligefrem den store skat. Senere fulgte

Hver prik repræsenterer en lokalitet, hvor lokalmuseet har indberettet til Fund & Fortidsminder, at private har foretaget detektorafsøgning. Status juli 2019.

Data: Fund & Fortidsminder, tegning Malene Refshaug Beck.

også amatørarkæologer og andre personer, der allerede havde arkæologisk/kulturhistorisk interesse. Denne gruppe var ofte kendetegnet ved, at de havde en eller anden tilknytning til et museum eller en arkæologisk forening, og typisk betød det, at detektorføreren havde en vis eller endog betydelig arkæologisk og/eller historisk baggrundsviden.

De næste 20-25 år så man en roligt opadstigende kurve i antallet af detektorførere, og især på Bornholm, Sydvest- og Nordvestsjælland, omkring Roskilde Fjord på Østfyn og omkring Aalborg var mange aktive. Fundmængden, der årligt tilgik de arkæologiske museer, blev nu en udfordring, man måtte diskutere åbent, og derfor afholdt Odense Bys Museer i 1998 et seminar med titlen *Detektorfund – hvad skal vi med dem (Henriksen 2000 (red.))*. Her bidrog arkæologer fra flere af landets lokalmuseer samt Nationalmuseet i en åben debat om detektorarkæologiens potentiale og udfordringer. I øvrigt burde det seminar efterfølgende have været gentaget med højst 10 års mellemrum!

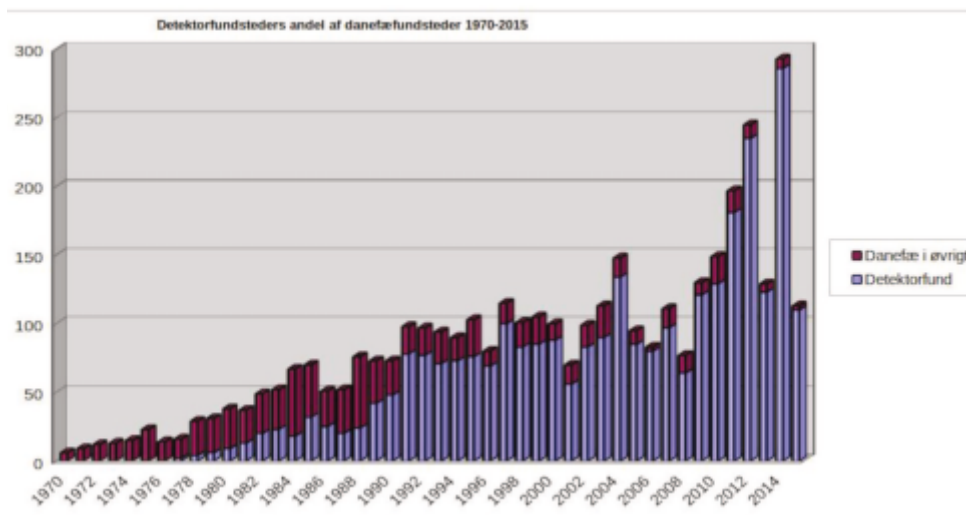
På Odense Bys Museer kunne vi konstatere, at mængden af detektorfund, som vi årligt fik indleveret, nærmest eksploderede omkring 2010. Frem til da fik vi typisk indleveret detektorfund fra omkring 10 lokaliteter om året, og selv om en enkelt indlevering kunne indeholde flere genstande, var det stadig en overkommelig opgave at registrere materialet og videresende potentielt danefæ til Nationalmuseet. I 2010 skete mere end en fordobling af antallet af sager, og siden er det steget til typisk mere end 130 indleveringer om året med tilsammen mere end 2000 fund. Det betyder, at kommunikationen med finderne, registreringen og dokumentationen af fundene og videresendelse af potentielt danefæ til Nationalmuseet nu er en opgave, som kræver flere måneders arkæologarbejde om året bare på Odense Bys Museer. Egentlig skulle man mene, at det var et luksusproblem, fordi vi får så mange gode fund ud af det. Det giver imidlertid nogle betydelige udfordringer i forhold til de andre lovbundne opgaver, som lokalmuseerne har – samtidig med at museernes ressourcer stagnerer eller beskæres. Dette oplever detektorfolkene desværre nogle gange som manglende vilje eller interesse fra museernes side, men det kan vi forsikre dem om bestemt ikke er tilfældet.

Blandt kolleger diskuterer vi jævnligt baggrunden for eksplosionen i antal af detektorførere og detektorfund netop omkring 2010. Virkeligheden er nok, at der er flere årsager hertil: Detektorerne var blevet stadigt billigere, bedre og lettere at få

fat i, ligesom medierne har bragt glorificerende og ikke altid lige realistiske historier og ligefrem underholdningsserier om detektorarkæologi og detektorfund. Hertil kommer, at internettet og ikke mindst sociale medier som facebook har medført, at nyheder om detektorfund bliver spredt, endnu mens de ligger i jorden. Dette kombineret med den lette adgang til værktøjet gør, at der ikke altid er lige langt fra tanke til handling, og mange køber spontant en detektor og går i gang uden den forberedelse, som er en forudsætning for at kunne håndtere detektorfund og data på en måde, så man redder og ikke skader kulturarven.

Uheldige historier

Som det fremgår af ovenstående, har detektorarkæologiens udbredelse på Fyn overvejende været en positiv historie, men der har da også været – og er fortsat – enkelte uheldige episoder. En af disse indtraf i 1980-81, hvor Odense Bys Museer var i gang med at udgrave den middelalderlige Skt. Jørgensgård i Odense. Her havde de spedalske boet i middelalderen, og det var deres boliger, kirke og kirkegård, der nu blev undersøgt. Udgravningen havde imidlertid besøg af uvelkomne, natlige gæster, hvoraf nogle var på jagt efter de begravedes kranier,

Skemaet viser tilgangen til Nationalmuseet af danefægenstande fra Danmarks oldtid i årene 1970-2015. Det vil sige, at mønter og genstande fra middelalder-renæssance ikke indgår. Alligevel fremgår det tydeligt, at detektorfundene begynder at dominere af mængden oldtidsfund, der blev erklæret for danefæ fra starten af 1990'erne. Data: Peter Vang Petersen, grafik Mogens Bo Henriksen.

mens andre afsøgte udgravningsområdet igennem med metaldetektor. Herefter blev der opsat afspærring og blyhagl blev strøet over området (*Morgenposten Fyens Stiftstidende* 5. oktober 1980, s. 2).

I 1986 fandt en detektorfører en mængde borgerkrigsmønter i Hunderup skov syd for Odense, og efterfølgende var museet på stedet og optog et lerkar med en hørpung og flere mønter. I mellemtiden havde en tredje person imidlertid nået at opsamle flere mønter på stedet og afhænde dem til en møntsamlers, hvor museet så måtte troppe op og bede om at få sagerne udleveret. Herefter kunne fundene genforenes, og det kunne konstateres, at skatten bestod af i alt 786 mønter, der var nedlagt i den urolige tid omkring 1315-20 (*Jensen et al. 1992:63ff*). Det var en påmindelse om, at ikke alle betragter detektorfund som en del af vores fælles kulturarv, men derimod som personlige ejendele, man kan håndtere og kapitalisere efter lyst og behag.

Disse og lignende situationer har givet os en påmindelse om, at den liberale danske holdning til detektorarkæologien ikke kun afspejler en succeshistorie, og at gruppen af detektorførere ikke kun omfatter personer med ønske om at være med til at redde vores fælles kulturarv. Den historie, vi ofte ser præsenteret i medierne, er fortællingen om den entusiastiske detektorfører, der bruger mange fritidstimer på at opspore, afrapportere og indberette detektorfund således, at både fundene selv og viden om fundstedet kan anvendes til at forske i og formidle et stykke Danmarkshistorie. Den historie må ikke stå alene, for det modsatte findes også, nemlig den detektorfører, der bruger redskabet til at plyndre kulturarven for at gemme eller sælge sine fund. Hvis vi ikke har en åben dialog om, at begge yderpunkter er repræsenteret i detektormiljøet – og det er ikke kun i udlandet – er vi på én gang naive og med til at fastholde et billede af en virkelighed, der ikke findes.

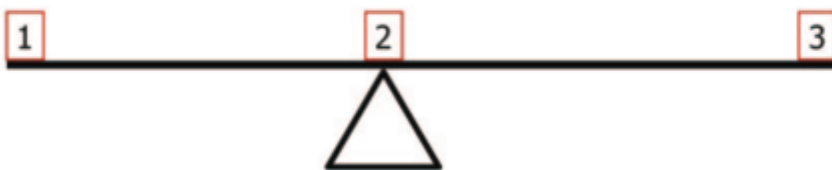
En konsekvens af den store tilvækst af nye detektorførere i 2010'erne er, at de i dag rekrutteres fra et langt mere bredt udsnit af befolkningen end tidligere. I dag er det således ikke ualmindeligt, at man starter i hobbyen helt uden at have en grundlæggende indsigt i eller interesse for arkæologi og kulturhistorie. Derimod starter mange tillokket af forjættende historier om spændende fund i tv eller på sociale medier. De er fristet af udsigten til en danefædusør, til en nervepirrende jagt eller til spændende, afstressende fritidssamvær med ligesindede. Da mange går i gang uden forudgående dialog med museale myndigheder, kan de blive

overrasket over de lovmæssige forpligtelser og museale forventninger, der følger med hobbyen. Som et Harja-medlem så rammende har sagt, er detektorarkæologi en hobby, der forpligter. Det gør den ved, at detektorføreren forventes at udvise ansvarlighed i forhold til den frihed, det danske samfund giver befolkningen ved at have mulighed for at tage del i udforskningen og forvaltningen af vores fælles kulturarv. Hvis detektorføreren ikke accepterer, at der også følger ansvar (og arbejde!) med denne fritidsbeskæftigelse, kan det både medføre konflikter med lodsejere, med andre detektorførere og ikke mindst med museerne og andre myndigheder.

På museerne skal vi forvalte museumsloven på vegne af Slots- og Kulturstyrelsen, og derfor skal vi kunne kommunikere med og håndtere alle aspekter af detektormiljøet – fra den ene yderlighed til den anden. Derfor er vi meget opmærksomme på, at detektormiljøet ikke udgør én homogen gruppe, men et persongalleri, der afspejler samfundet i bred forstand. Denne erkendelse må vi så tage som udgangspunkt for museernes dialog med detektormiljøet, og det ville være løgn at sige, at det ikke en gang i mellem kan byde på udfordringer.

Mit mangeårige og personligt meget udbytterige samarbejde med fynske detektorførere har – sammen med kontakten til detektormiljøet i resten af landet såvel som i udlandet – givet mig et indtryk af den bredde, som detektorførernes tilgang til hobbyen repræsenterer. Det er sammenfattet i nedenstående model, som jeg betegner som *motivationspentagonen*.

Som udgangspunkt skal vi som museumsfolk ikke udtrykke en holdning til, om den ene eller anden motivation i modellen er rigtig eller forkert, så længe

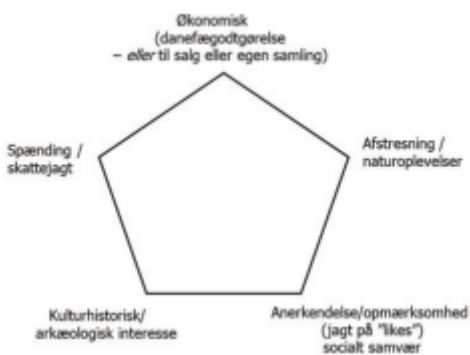
Detektormiljøet kan illustreres med en balancevægt. På den ene vægtarm (1) er den idealsituation, vi alle håber på, afspejler virkeligheden, hvor detektorførere og museumsfolk har et tæt og konstruktivt samarbejde og hvor detektorføreren bidrager til vidensdannelse (citizen science). Den anden yderlighed består af skrappelløse kriminelle, der udplyndrer fortidsminder for egen vindings skyld – kaldet højintensiv plyndring (3). Mellem disse yderpunkter findes en gråzone, hvor detektorføreren kun indleverer og indrapporterer det, vedkommende selv ønsker eller finder relevant – kaldet lavintensiv plyndring (2). Model og grafik: Mogens Bo Henriksen.

museumslovens bestemmelser overholdes. Men – vi kan også tilføje – så længe museets vejledninger og anvisninger følges. Museumslovens bestemmelser om danefæ og brugen af metaldetektor er ikke særligt restriktive, hvis vi sammenligner med andre – herunder nærliggende – lande. Til og med får man en dusør for at finde genstande, som Nationalmuseet vurderer, har særlig kulturhistorisk betydning!

Lovgivningens frie rammer betyder samtidigt, at der overlades et stort ansvar til detektorføreren. Det betyder, at vi som museale myndigheder kan opleve at stå overfor en detektorfører, som kun vil indsamle og aflevere de genstande, som vedkommende har en klar forventning om udløser en danefægødtgørelse, mens resten smides i skraldespanden, sælges som metal til omsmelting eller gemmes i en skrotkasse.

Sidstnævnte har vi oplevet på Odense Bys Museer, da en detektorfører som et alternativ til lossepladsen afleverede en stor tønde med "lommeuld" fra flere års detektorafsøgning til museet. Udover decideret skrot indeholdt tønden regulære stykker danefæ, mange genstande af kulturhistorisk betydning, herunder flere kilo blykugler fra musketter. De var var opsamlet på en østfynsk slagmark uden dokumentation, og derfor kan de ikke længere anvendes til at belyse, hvorledes danske og svenske styrker tørnede sammen i et kæmpe slag i november 1659 (Henriksen 2011). Her er vi tættere på 3 end 2 på balancevægten.

Som repræsentanter for de lokalmuseer, der har ansvaret for at registrere den løse kulturarv (hvorunder detektorfund hører), har vi ingen muligheder for – eller

“Motivationspentagonen” – de fem hovedårsager til, at man starter med at gå med detektor.

Model og grafik: Mogens Bo Henriksen.

for den sags skyld ønsker om – at sanktionere overfor denne tilgang til detektorarkæologien. Som lovgivningen er nu, er vi nødt til at acceptere, at nogle detektorførere ikke som udgangspunkt tager på marken med afsæt i en grundlæggende interesse for kulturarven, og at de som følge deraf heller ikke agerer, som museerne udtrykker ønsker eller forventninger om. Indtil en evt. lovændring ændrer på disse forhold, kan museerne kun gøre tre ting:

Et lille udvalg af en stor bunke blykugler, der blev indleveret til museet uden dokumentation. De er fundet ved detektorafsøgning – antagelig på en slagmark ved Nyborg. Foto: Asger Kjærgaard.

Informere, informere og informere. Samtidig kan amatørarkæologiske foreninger som Harja spille en stor rolle som steder, hvor man kan søge vidensdeling og sociale møder med ligesindede. Det gode eksemplets magt er nu en gang bedre end nok så mange love og regler!

Midt i en brydningstid

Detektorarkæologien er på få årtier gået fra at være en specialiseret, museal aktivitet til at blive den folkelige hobby, som Gunnar Hønborg forudsagde i 1978. På denne arena skal amatøreren og fagmanden kunne mødes om et fælles samarbejde om at opspore og redde kulturlevn, der skal bruges som råstof til at føje nye sider til Danmarkshistorien. Detektorarkæologiens store udbredelse og den megen medieomtale betyder, at denne hobby har fået en mængde interessenter, der nu også rækker uden for det arkæologiske miljø. Hver især vil de enkelte interessenter have deres andel af detektorhobbyen og de fund, der følger med.

De centrale aktører i hobbyen er naturligvis detektorførerne og deres primære samarbejdspartnere, lokalmuseerne, mens myndighederne skal tilse, at lovgiv-

ningen overholdes. Forskere fra museer og universiteter har en stærk interesse i at kunne benytte detektorfundene og de dertil knyttede data til forskning, forvaltning og formidling – tre centrale søjler i den museumslov, der sætter rammerne for museernes arbejde. Og heromkring er der en stor borgergruppe, som naturligvis gerne vil se, hvad der egentlig kommer ud af de mange ressourcer, der bliver brugt på detektorarkæologien. Det kan være noget af en udfordring at få alle disse aktører til at spille sammen og især prøve at opfylde alle interessenters forventninger og ønsker.

Vi må forvente, at den brede borgerinteresse for detektorarkæologien er kommet for at blive. Det skyldes ikke nødvendigvis en udbredt interesse for historie og arkæologi i befolkningen, men er snarere et udtryk for, at vi vist alle har en indgroet fascination af det skattejagtselement, der også følger med hobbyen – ja med arkæologien som sådan! Det er i den forbindelse vigtigt at have fokus på, at der også i fremtiden skal være en fornuftig balance mellem borgernes udstrakte frihed til at være med til at kortlægge fortidslevn – og myndighedernes i øvrigt lovfæstede pligt til og mulighed for at sikre løsfund og data om disse.

Da den eksisterende museumslov fra 2001 blev udarbejdet, tog man desværre ikke i tilstrækkeligt omfang højde for den eksplosive udvikling, detektorarkæologien havde undergået i det forudgående årti. Om man vil se indskrænkninger i mulighederne for at benytte metaldetektor ved fremtidige lovrevisioner, må tiden vise.

Som udgangspunkt er det faktisk detektorførerne selv, der har indflydelsen på, om det vil ske. Hvis de som nu overvejende viser ansvarlighed overfor den frihed, som samfundet har givet dem gennem den eksisterende lovgivning, er det ikke sikkert, at det er nødvendigt at ændre lovgivningen, vejledninger og administrativ praksis. Hvis udviklingen derimod går i negativ retning, må man forudse begrænsninger, hvor nødt vi end vil se

*Detektorafsøgning forbudt!
Kan man forestille sig skilte som disse i det danske landskab?
I USA ser man dem bl.a. i nationalparker – her på borgerkrigs-slagmarken i Gettysburg.
Foto: Mogens Bo Henriksen.*

Detektorarkæologiens mange interessenter. Model og grafik: Mogens Bo Henriksen.

dem. Det kan selvfølgelig være i form af krav om, at det kan blive obligatorisk at gennemgå et kursus, før man bliver sluppet løs med detektoren, men det kan også være i form af begrænsninger af, hvor man må detekttere.

Her vil det være naturligt at starte med at begrænse eller forbyde afsøgninger på uopdyrkede arealer, f.eks. i skove, hvor der ikke foreligger nogen overhængende trussel mod løsfundene i jorden. Derimod kan der ved detektering med nutidens dybdegående maskineri komme en konkret trussel fra detektorførerne, og det er jo ikke der, vi vil hen! Et sådant forbud vil i øvrigt falde helt i tråd med museumslovens intention om i videst muligt omfang at bevare fortidsminderne in situ – og det vil ydermere være helt på linje med lovgivningen i andre europæiske lande.

Bruger museerne overhovedet detektorfundene til noget?

Hvorfor skal vi aflevere noget, I bare gemmer på magasinet? Har I ikke allerede 100 af disse fibler? Bruger I overhovedet detektorfundene til noget? Spørgsmål som disse møder vi ofte fra detektorførere. Det afslører desværre, at museerne ikke har været gode nok til at udbrede kendskabet til, at vi ikke kun er forpligtet til at udstille de genstande, vi får indleveret eller selv graver op fra jorden. Museumsloven foreskriver meget specifikt, at de statsanerkendte museer også har pligt til at

forvalte, bevare og forske – og netop disse punkter er ikke nødvendigvis umiddelbart synlige for museumsbrugerne. Virkeligheden er imidlertid, at forvaltning, bevaring og forskning er forudsætningen for nytænkende og kvalificeret formidling, hvad enten det er i form af udstillinger, foredrag, artikler eller bøger om detektorfund.

I 2018 var vi en gruppe arkæologer, der sendte et spørgeskema om forskellige aspekter af detektorarkæologien til alle arkæologiske museer i landet. Nogle af spørgsmålene vedrørte museernes brug af detektorfundene til at skabe ny viden. Svarene dokumenterede, at antallet af bøger, artikler, udstillinger, foredrag og bidrag til pressen, som de 29 museer havde leveret i årene fra 2015-17, var utroligt højt. Detektorfundene bidrager som aldrig før til ny vidensdannelse på landets museer, men også på universiteter og andre videregående uddannelser såvel som i folkeskolen. Detektorfundene er derfor både til glæde for finderne, for forskerne og for landets borgere i meget bred forstand. Herover er der allerede givet nogle konkrete eksempler på ny viden, der er kommet ud af mit eget samarbejde med detektorføreren Torben Jørgensen, og i det følgende skal der gives yderligere nogle enkelte eksempler på væsentlig ny viden, som analyser af detektorfundene har resulteret i.

Allerede få år efter at detektoreventyret var skudt i gang, så man de første eksempler på, at metalfundene blev anvendt i studier, der omfattede mere end fremlæggelse af spektakulære enkeltfund (*f.eks. Jensen 1988; Liebgott 1988*). I 1993 udkom også en status over arkæologiens rolle og udvikling i de forgangne 25, og heri var en artikel, der opsummerede de mange områder, hvor detektorarkæologien i løbet af få år havde givet os helt ny viden – ja på nogen måde faktisk været med til at omskrive Danmarkshistorien (*Nielsen & Petersen 1993*).

Hvis vi vender os specifikt til det fynske område, blev der allerede tidligt i Gudme-projektet nærmest sprøjtet artikler ud om mange af detektorfundene fra området (*se bibliografi i Henriksen & Michaelsen 1995 (red.)*) med en stor, tysksproget artikel af Henrik Thrane som et centralt bidrag (*Thrane 1987b*) og et udstillingskatalog som en mere populariserende oversigt (*Thrane 1993*). I et omfattende arbejde om romerske møntfund fra Danmark, spiller de fynske detektorfund en helt central rolle. Især har tilvæksten af mønter fra Gudmeområdet været så betydelig, at det har givet numismatikkerne en helt ny indsigt i mønternes vej til Danmark, deres cirkulation og brug i romersk jernalder (*Horsnæs 2010*).

I forbindelse med et forskningsprojekt på Odense Bys Museer indgik et undervisningsprogram for folkeskolens 6. klasser. Med udgangspunkt i fibler blev de forhistoriske smykkeform, funktion og symbolsprog emne for undervisningen. Foto: Mette Stauersbøl Mogensen.

De mange fynske guldfund fra romersk og germansk jernalder har længe tiltrukket opmærksomhed fra museernes gæster såvel som fra forskerne. Alene på Fyn har man fundet omkring 18 kg guld, som blev gemt i jorden i løbet af få århundreder. Den problemstilling prøvede Torben Jørgensen og jeg at undersøge over nogle år ved at afsøge og analysere en række af de steder, hvor man tidligere havde fundet guld ved rene tilfældigheder.

Førhen var man ikke altid lige omhyggelig med at dokumentere, fundstedet, så hvis vi kunne finde noget, der var overset, kunne vi få indkredset nedlægningsstedet og ad den vej kunne vi få et indtryk af det landskab og den kontekst, som guldet var deponeret i. Var det i tilknytning til en boplads, som vi havde set i Gudme, var det på tørt land, i eller ved et vådområde, eller kunne der spores nogle mønstre overhovedet? Det blev til et større weekendprojekt, der kom til at strække sig over en årrække og som udover detektorafsøgninger kom til at omfatte mange arkivstudier. Det havde været helt umuligt at gennemføre projektet uden det nære samarbejde mellem fagarkæologen og den dedikerede og systematiske detektorfører. Efterfølgende blev projektet fulgt op af en række artikler (*senest Henriksen 2010*), og det var et godt eksempel på, hvordan forening af kræfter og kompetencer samt inddragelse af ny teknologi kan øge vores viden om fortiden.

Over flere år har Odense Bys Museer deltaget i et forskningsprojekt i samarbejde med Østfyns Museer og Nordjyllands Historiske Museum samt flere universiteter om Odense og Aalborgs etablering og udvikling i vikingetid og tidlig middelalder. Traditionelt har man set på de tidlige byers fremvækst med udgangspunkt i arkæologiske fund inde fra byerne, men i dette projekt så man på udviklingen udefra. Her var det naturlige afsæt grundige analyser af ikke mindre end knap 25.000 detektorfund fra de to byers opland. Alene fra området omkring

den sydlige del af Odense Fjord indgik knap 8000 detektorfund fra tiden mellem 400-1200 (Henriksen 2017a; 2017b; Beck et al. 2019). Ud over fundene selv indgik den dokumentation, som detektorførerne havde leveret i form af koordinater, sporlogs og rapporter.

Projektet har understreget, at de enkelte detektorfund ikke gør det alene. Der skal grundig dokumentation til, hvis de virkelig skal bruges til at skrive historie. Det betyder, at finderens dokumentation af det enkelte fund såvel som fundstedet som helhed er afgørende for, hvor meget viden, man kan suge ud af fundene. Og her tæller ikke bare den enkelte, spektakulære genstand, men også massen af fund. Udenlandske kolleger har også fået øjnene op for projektet og for det store og veldokumenterede materiale, og forhåbentligt byder fremtiden på flere af disse projekter, hvor store mængder af detektorfund bringes i spil som råstof til Danmarkshistorien.

Et sidste eksempel på museernes anvendelse af detektorfund har været et projekt omkring genstandenes mobilitet i pløjelaget. Man hører ofte detektor-

Med sikker hånd styrer Torben Jørgensen slagets gang, da vi i maj 2004 lokaliserede stedet for nedlægningen af Boltinggård Skov-skatten og dermed fik værdifuld viden om gulds kattens placering i jernalderens kulturlandskab. Foto: Mogens Bo Henriksen.

To ud af mange! Et baltisk ildstål fra Åsum og et beslag fra emaljeret, angloirsk beslag fra Lumby fortæller hver deres historie om de kontakter, som vikingerne ved den sydlige del af Odense Fjord havde i de århundreder, da Odense opstod. Foto: Nermin Hasic.

førere sige, at genstandene bliver flyttet rundt på må og få i jorden, og at det derfor forekommer unødvendigt at måle tingene så præcist ind, som museumsfolkene ønsker. Ved at analysere indmålingsdata fra en række detektorafsøgninger, som var udført af detektorførere fra hele landet, kunne det imidlertid dokumenteres, at nok kan en enkelt genstand flytte sig over større afstande, men hovedmængden af fund har kun begrænset mobilitet (Henriksen 2016). Studiet har således vist, at det er af afgørende betydning at have så præcise data som muligt, hvis man skal lave rumlige analyser af fundene fra de enkelte lokaliteter.

Ovenstående repræsenterer kun enkelte nedslag – kig selv videre i lokal-museernes årbøger, på deres hjemmesider og i udstillingerne, for så vil du forstå, at vi med god samvittighed kan besvare spørgsmålet i afsnittets overskrift med *“Det kan man roligt sige, at museerne gør!”*

Af hjertet tak!

Afslutningsvis skal der lyde en stor tak til de mange inden- og udenøs detektorførere, som Odense Bys Museer i årtier har haft et fortrinligt samarbejde om detektorafsøgning. Detektorførerne takkes for levering af helt uvurderlige data til adskillige og stadig igangværende forskningsprojekter og bistand på utallige udgravninger. I skal også have tak for en næsten altid munter og konstruktiv tilgang til vores samarbejde – og ikke mindst for alle de hyggelige timer i marken, på museet og i Harjas klublokaler i Arkæologiens Hus. Fortsat god jagt derude!

Mogens Bo Henriksen

Museumsinspektør ved Odense Bys Museers arkæologiske afdeling

Ph.d. i forhistorisk arkæologi.

Litteratur

- Adamsen, C. 2016: *Som sendt fra himlen*. Skalk 2016:2, s. 13-17
- Andersen, H. 1951: Det femte store mosefund. Kuml 1951, s. 9-22.
- Balling, A.K. & P.V. Petersen 1985: *Romerske mønter, skattefund og jernalderhuse – Fra et rigdomscenter på Sydbyn*. Nationalmuseets Arbejdsmark 1985, s. 194-206.
- Beck, M.R., T.T. Christiansen & M.B. Henriksen 2019: *Fynske og nordjyske lokaliteter med metalfund 400-1100 e.Kr.* Katalog From Central Space to Urban Place. CENTRUM. Forskningscenter for centralitet. Rapport nr. 7 2019. Odense.
https://museum.odense.dk/media/13316607/Beck_Christiansen_Henriksen_CENTRUM_rapportserie_7_Nordjyske-og-fynske-lokaliteter-med-detektorfund.pdf
- Bonde, J. & J.T. Christensen 2015: *Når brikkerne falder på plads – Næsbyhoveds historie belyst arkæologisk gennem tre århundreder*. Odense Bys Museer 2015, s. 53-65.
- Breitenstein, N. 1942: *De romerske Møntfund fra Gudme Herred*. Nordisk Numismatisk Årsskrift 1942, s. 69-98.
- Broholm, H.C. 1962: *Et lurfund fra Hallenslev Mose, Vestsjælland*. Aarbøger for Nordisk Oldkyndighed og Historie 1961, s. 147-159.
- Christiansen, E. 2005: *Rudi Thomsen 21. juli 1918 – 30. marts 2004*. Historisk Tidsskrift 105, s. 584-593.
- Christiansen, T.T., C. Feveile, S.V. Laursen, A.S. Hansen, J. Hansen, M.B. Henriksen, K.B. Pedersen & K.H. Søsted 2018: *Detektorfund, danefø og uddeponering – en stigende udfordring for lokalmuseerne*. Upubliceret rapport.
- Eriksen, P. & L.H. Olesen 2002: *Fortiden set fra himlen*. Holstebro.
- Fischer, C. 1983: *Den har Fanden skabt*. Skalk 1983:1, s. 9-14.
- Hagberg, U.E. 1967: *The Archaeology of Skedemosse I. The Excavations and the Finds of an Öland Fen, Sweden*. The Royal Swedish Academy of Letters, History and Antiquities. Stockholm.
- Henriksen, G. 1981: *Gudme*. Fynboer & Arkæologi 1981:2, s. 20-21.
- Henriksen, G. 1985: *Mod skattejagt med metaldetektorer*. Harja 1985, s. 3-4.

- Henriksen, M.B. 2002: *Er Hjulby Nyborgs forgænger?* Fynske Minder 2002, s. 155-186.
- Henriksen, M.B. 2010: *Gold deposits in the Late Roman and Migration Period landscape – a case study from the island of Funen (Fyn), Denmark*. I: U.L. Hansen & A. Bitner-Wróblewska (red.): *Worlds Apart? Contacts across the Baltic Sea in the Iron Age*. Network Denmark-Poland, 2005-2008. Nordiske Fortidsminder Serie C, volume 7, s. 389-432. København-Warszawa.
- Henriksen, M.B. 2011: *Detektorarkæologi – et lille kig uden for Danmarks grænser*. Fund og fortid nr. 2/2011, s. 4-11.
- Henriksen, M.B. 2015: *Kenotafer, ødelagte grave eller ofringer? Deponeringer og andre aktiviteter på ældre jernalders gravpladser*. I: P. Foss & N. Algreen Møller (red.): *De dødes landskab. Grav og gravskik i ældre jernalder i Danmark*. Beretning fra et colloquium i Ribe 19.-20. marts 2013. Arkæologiske Skrifter 13, s. 183-214. København.
- Henriksen, M.B. 2016: *Pløjelagsfund og formationsprocesser. Problemer ved fortolkning af detektorfund fra dyrket mark*. I: J. Martens & M. Ravn (red.): *Pløjejord som kontekst*, s. 69-88. Kristiansand.
- Henriksen, M.B. 2017a: *Odenses naboer – metalrige bopladser vest og øst for Odense Fjord*. I: M. Runge & J. Hansen (red.): *Knuds Odense – vikingernes by*, s. 25-33. Odense.
- Henriksen, M.B. 2017b: *Metaldektiverne – amatørarkæologer bidrager ti forskningsprojekter*. I: M. Runge & J. Hansen (red.): *Knuds Odense – vikingernes by*, s. 65-67. Odense.
- Henriksen, M.B. (red.) 2000: *Detektorfund - hvad skal vi med dem? Dokumentation og registrering af bopladser med detektorfund fra jernalder og middelalder*. Rapport fra et bebyggelsehistorisk seminar på Hollufgård den 26. oktober 1998. Skrifter fra Odense Bys Museer vol. 5.
- Henriksen, M.B. 2021: *Torben Jørgensen (1949-2021). En fynsk amatørarkæolog, der satte aftryk på Danmarkshistorien*. Fynboer & Arkæologi 2021 nr. 2, s. 26.
- Henriksen, M.B. & H.W. Horsnæs: *Guldskatten fra Boltinggård Skov på Midtfyn*. Fynske Minder 2004, s. 123-151.
- Henriksen, M.B. & K.K. Michaelsen (red.): *Gudme-Lundeborg - metodisk set*. Skrifter fra Institut for Historie, Kultur og Samfundsbeskrivelse, Odense Universitet, nr. 40. Odense.
- Horsnæs, H.W. 2010: *Crossing Boundaries. An analysis of Roman coins in Danish contexts*. Vol. 1: *Finds from Sealand, Funen and Jutland*. Publications of the National Museum. Studies in Archaeology and History Vol. 18. København.
- Ilkjær, J. 1990: *Illerup Ådal. Die Lanzen und Speere*. Textband. Jysk Arkæologisk Selskabs Skrifter bd. XXV:1. Århus.
- Jensen, J. 1978: *Kultøkser fra bronzealderen*. Nationalmuseets Arbejdsmark 1978, s. 17-26.
- Jensen, J.S. 1988: *Metaldektorer og møntfund*. I: J.S. Jensen (red.): *Festskrift til Olaf Olsen på 60-års dagen den 7. juni 1988*, s. 223-230. København.

- Jensen, J.S., K. Bendixen, N.-K. Liebgott & F. Lindahl 1992: *Danmarks middelalderlige skattefund c. 1050-c.1550*. Del 2. Fundkatalog fra c.1241-c. 1550. Nordiske Fortidsminder, Serie B, Bind 12,2. København.
- Jørgensen, L. & P.V. Petersen 1998: *Guld, magt og tro. Danske skattefund fra oldtid og middelalder*. København.
- Liebgott, N.-K. 1988: *Metaldetektorer og middelalderens fromhedsliv*. I: J.S. Jensen (red.): *Festskrift til Olaf Olsen på 60-års dagen den 7. juni 1988*, s. 207-222. København.
- Lysdahl, P. 1978: *Økse-parade*. *Skalk* 1978:2, s. 3-7.
- Madsen, C. & H. Thrane 1991: *Nye skattefund fra Gudme*. *Fynske Minder* 1991, pp. 15-28. Odense.
- Michaelsen, K.K. & P.O. Thomsen 1991: *Broholmsskatten. Historien om et guldfund*. Årbog for Svendborg og Omegns Museum 1991, s. 8-23.
- Michaelsen, K.K. 1996: *Nye skattefund fra Gudme*. Årbog for Svendborg & Omegns Museum 1995, s. 8-17.
- Moesgaard, J.C., A. Pedersen & P.V. Petersen 2010: *Nuværende danefæpraksis*. I: *Danefæ. Skatte fra den danske muld. Til Hendes Majestæt Dronning Margrethe 2*, s. 7-21-24. Nationalmuseet-Gyldendal.
- Mørkholm, O. 1973: *Deres egen skattejagt*. *Møntsamlernyt*, september 1973, nr. 7, s. 172.
- Nielsen, F.O.S., L.P. Lauritsen & P. Pentz: *To forsvarsværker i et grænseland*. Upubliceret manuskript, s. 279-293
- Nielsen, K.H. & P.V. Petersen 1993: *Detektorfund*. I: S. Hvass & B. Storgaard (red.): *Da klinger i Muld. 25 års arkæologi i Danmark*, s. 223-227. Aarhus.
- Nikolajsen, E. 1985: *Afkærlighed til arkæologien*. *Fynske Minder* 1985, s. 145-160.
- Olsen, O. 1984: *Danefæ i dag*. *Nationalmuseets Arbejdsmark* 1984, s. 5-20.
- Olsen, O. 2005: *Harald Andersen 1917-2005*. *Kuml* 2005, s. 283-287.
- Petersen, P.V. 1994: *Excavations on Gudme-sites with Treasure Finds 1984-91*. In: P.O. Nielsen, K. Randsborg & H. Thrane (red.) 1994: *The Archaeology of Gudme and Lundeborg*. *Arkæologiske Studier Vol. X*, s. 30-40. København.
- Sehested, N.F.B. 1878: *Fortidsminder og Oldsager fra Egnen om Broholm*. København.
- Skovmand, R. 1942: *De danske Skattefund fra Vikingetiden og den ældste Middelalder indtil omkring 1150*. *Aarbøger for Nordisk Oldkyndighed og Historie* 1942.
- Sonne, K. B. Gregersen, R. Laursen, K. Thorsen & L.C.K. Rømer (red.) 2020: *De første og største fund. De bornholmske amatørarkæologer i 25 år*. Rønne.
- Thomsen, P.O. 1992: *Sølvskatten fra Iholm*. *Tåsinge Årbog* 1992, s. 21-27.
- Thomsen, R. 1957: *Historiske skatte i Danmarks jord...* *Sparegrisen*. 25. årgang, nr. 2, forår 1957, s. 4-6.
- Thrane, H. 1985: *Gudmeproblemet og Gudmeundersøgelsen*. I: H. Thrane (red): *Gudme problemer*. Beretning fra et bebyggelsesarkæologisk symposium på Hollufgård afholdt den 24.-25. oktober

1984. Skrifter fra historisk institut, Odense Universitet, nr. 33, s. 4-9.
- Thrane, H. 1987a: *En bronzealderhilsen fra Lindøboerne*. I: Rigsantikvarens Arkæologiske Sekretariat (red.): *Danmarks længste udgravning. Arkæologi på naturgassens vej 1979-86*, s. 200-207. Herning.
- Thrane, H. 1987b: *Das Gudme-Problem und die Gudme-Untersuchung*. Frühmittelalterliche Studien 21. Band, s. 1-48.
- Thrane, H. 1993: *Guld, guder og godtfolk*. Nationalmuseet.
- Vebæk, C.L. 1978: *Gudinden i åen*. Skalk 1978 nr. 5, s. 28-29.
- Vebæk, C.L. 1980a: *Kvindestatuette fra Værebro å*. I: P.V. Glob (red.): *Danefæ. Til Hendes Majestæt Dronning Margrethe II*. 16. april 1980. Nr. 25. Nationalmuseet.
- Vebæk, C.L. 1980b: *Et ravhoved og en mandsfigur fra Fyn*. I: P.V. Glob (red.): *Danefæ. Til Hendes Majestæt Dronning Margrethe II*. 16. april 1980. Nr. 82. Nationalmuseet.

Avisartikler

- Fyens Social-Demokrat 23. maj 1947, s. 1: *Slagmarken fra Fodevig i 1134 undersøges nu!*
- Roskilde Avis 26. juli 1951, s. 3: *Atter Arkæologer til Værebro med en Minedetektor*.
- Roskilde Avis 8. august 1951, s. 3: *Vejbanen fra 12. Aarhundrede med Sikkerhed afsløret ved Værebro*.
- Demokraten 22. juli 1952, s. 6: *Danmarks mindste museum i Illerup aadal*.
- Fyens Social-Demokrat 9. juli 1954, s. 10: *Han fik bid*. (under "Godt stof for sportsfolkere").
- Fyens Social-Demokrat 9. juli 1955, s. 2: *Skattejagt – men uden resultat*.
- Socialdemokraten 7. juli 1954, s. 2: *Slagsværdets gamle ejer skal nu søges af frømand*.
- Vestjyden 25. september 1961, s. 12: *Lur, gamle søm og pigtråd*.
- Langelands Folkeblad 26. juli 1978, s. 2: *Skattejagt med minesøgere bliver fremtidens hobby*.
- Fyns Tidende 26. juli 1978, s. 2: *Skattejagt med minesøgere bliver fremtidens hobby*.
- Fyns Amts Avis 17. oktober 1978: *Jagt på danefæ i Gudmes undergrund*. Læserbrev af amatørarkæolog og leder af Gudme Arkæologigruppe, Gunnar Henriksen.
- Morgenavisen Jyllandsposten 18. oktober 1978. *Ny form for skattejagt*.
- Morgenposten Fyens Stiftstidende 5. oktober 1980, s. 2: *Krigslist mod gravrøvere*.
- Aktuelt 10. januar 1983, s. 25: *Skattejægere er for dygtige*.

Noter

- 27 Oplysningen om begivenheden privat detektorafsøgning fremgår dog af Fund & Fortidsminder (010607-70)
- 28 Den Kgl. Mønt- og Medallesamling, Fundprotokol 1134.

- 29 *Brev af 21/8 1978 fra museumsinspektør Jørgen Steen Jensen på Den Kgl. Mønt- og Medaillesamling til Gunnar og Alice Hønborg med kopi til Odense Bys Museer.*
- 30 *Ifølge Fyns Stiftsmuseums årsberetning fra 1983 var det dette år, at en moderne metaldetektor blev indkøbt med midler fra Dronning Margrethes II's Arkæologiske Fond.*

Tak!

Forfatteren retter en varm tak til arkæolog og detektorfører Jan Hjort, Odense Bys Museer, for veludført research efter artikler om detektorarkæologi i gamle aviser. Endvidere takkes professor Jens Christian Moesgård, Stockholms Universitet, for henvisning til og fremskaffelse af illustrationen af ingeniørtroppernes detektor-afsøgning på Iholm i 1955.

Bogstøtten, der vakte min interesse

Birthe Højmark Jensen

Som barn havde jeg en lille fin murstensreol med bøger og en fin sten som bogstøtte. På et tidspunkt vakte denne "sten" min interesse, da det i virkeligheden var en bjergartsøkse, som min far havde fundet. Han havde også fundet andre oldsager, bl.a. en smuk fladehugget kornsegl. Jeg tog oldsagerne med i skole og fik dem bedømt af min orienteringslærer, som lavede fine tegninger og beskrivelser af dem.

I 1976 bragte Fyns Stiftstidende en artikel om en udgravning ved Hindsgavl Slot i Middelfart, hvor også amatørarkæologer fra Harja deltog. Mine forældre og jeg besøgte stedet, og tænk, jeg fik lov til at deltage på udgravningen, det var fantastisk! Min far kørte mig troligt frem og tilbage fra Turup til Middelfart, så jeg kunne få flere dage på udgravningen. Det blev starten på mit medlemskab af Harja og et hav af fantastiske oplevelser med arkæologien og samvær med pragtfulde mennesker.

Det hele blev bakket op af mine forældre, især min far, som selv var historisk interesseret. På et tidspunkt blev det dog lidt for meget for min mor, da jeg begyndte at rense brændte knogler fra en jernalderurne på spisebordet. Det skulle forgå et andet sted.

Det blev også til starten på mange udgravningslejre, hvor også mine to døtre, Anja og Pia, har været med på mange af dem, hvilket har givet os talrige gode og oplevelsesrige minder.

Til sommer står den igen på udgravningslejr, hvor mit ældste barnebarn, Alpha, skal med, og forhåbentlig vil det give hende ligeså mange skønne oplevelser.

Med detektoren som følgesvend

Den voksende interesse for metaldetektor
giver Harja ny opgaver – også nogle nye
der ligger ud over søgning efter fortidslevninger

Glenn Abramsson

Da Harja blev grundlagt i 1971 var der ikke mange, der havde skænket metaldetektoren en tanke eller forestillet sig, at den måske en dag kunne bruges som værktøj i forsøget på at kortlægge vores fælles fortid. Metaldetektoren var i 1971 primært forbeholdt militæret, hvor den blev brugt ved opsporing af miner. Og referencen hertil benyttes da også endnu ofte, når vi bliver spurgt af forbi-passerende, om vi finder noget med den der “minesøger”.

Men som sagt i 1971 var der ikke tænkt på metaldetektoren som et seriøst værktøj inden for arkæologiens virke. Hovedvægten var dengang lagt på rekognoscering, udgravninger og i øvrigt fælles studier, der skulle gøre Harjas nysgerrige medlemmer klogere på alle mulige aspekter inden for det arkæologiske felt. Samarbejdet med de lokale museer var også i højsædet dengang. At de ovennævnte aktiviteter, og sidenhen også flere andre tilkomne aktiviteter i Harja, stadigvæk danner grundlaget for Harjas virke, behøves nok ikke gentaget her. Af de nyere aktiviteter, der er kommet med i Harjas repertoire, er metaldetektordelen som sagt en af dem. Hvornår de første Harja medlemmer begyndte at gå med metaldetektor er ikke helt klart, men det har med al sandsynlighed

været i starten til midten af 1980'erne, hvor metaldetektoren havde undergået en udvikling der betød at den nu kunne erhverves og bruges af almindelig menigmand. Se Mogens Bo Henriksens artikel *Detektoren på Fyn* her i bogen. Allerede i starten af 1980'ere oplevede man et veritabelt gold-rush i Gudmeområdet, som Mogens Bo Henriksen beskriver det i artiklen *Hvad skal vi med detektorfund*. Allerede her var kimen lagt for detektorarkæologiens udbredelse, også i det fynske. At brugen af metaldetektoren i starten bar præg af, at det var skattejagt, der var i fokus, fremgår bl.a. af diverse bøger om emnet, der blev udgivet i 80'erne. En af dem er *PÅ SKATTEJAGT med metaldetektor*, hvor titlen alene jo fortæller en del. Der bliver dog også i samme bog nævnt at "Man må gå ud fra, at de fleste brugere af metaldetektoren er folk med historisk interesse, hvilket er kommet museerne til gode i udstrakt grad." At det at have historisk interesse næsten må være en betingelse for at holde fast ved hobbyen, er noget de fleste seriøse detektorbrugere kan skrive under på. Hvis ikke denne drivkraft også er med i spil, så mister de fleste hurtigt interessen, når det går op for en, hvor langt der til tider kan være imellem de spektakulære danefæfund.

Det er i dag som bekendt forskelligt fra land til land, hvilke regler der gælder med hensyn til brug af metaldetektoren. I vores naboland Sverige er det f.eks. ikke tilladt, eller kun meget begrænset tilladt, at gå med detektor. Heldigvis var man i Danmark dog mere forudseende ved metaldetektorens fremkomst i begyndelsen af 80'erne, og Nationalmuseet og Fredningsstyrelsen forstod, at man her stod med et værktøj, der muligvis kunne hjælpe med til at afdække vores fortid. Og fremfor at modarbejde udbredelsen af detektoren her til lands, valgte man at satse på samarbejde og vejledning. At dette sidenhen har vist sig at være en klog

Deres nye hobby: **SKATTEJAGT**
 En historie om succes ...
Metaldetektorer - fund og fortidsminder
 En hurtig oversigt over en erestående serie af skattejager udstyr ...
 Skattefund skal altid afleveres til politiet eller Nationalmuseet
 Over 200.000 detektorer solgt i England ...
 En succesfuld skattejagers historie
 Fandt ingen mønter fra vikingetiden, men masser af økspalser og flere kilo gammelt jern - Metaldetektorer
Dem har Fanden skabt!

STOP
Skattejagt kan blive en ganske lukrativ hobby
 Han finder guld - i den danske muld
 Med Europas Første Metal Detektor
For Den Diskriminerende Skattejager
Rygter om guldfund
Succesfuld SKATTEJAGT
Lykke-annonce er »groft vildledende«

For- og bagside til pjecen som Fredningsstyrelsen og Nationalmuseet udgave fra 1982.

beslutning, er der vist ikke mange der kan fornægte, måske med undtagelse af enkelte hårdnakkede svenske arkæologer. Nationalmuseet og Fredningsstyrelsen udgav som følge af dette i 1982 en lille pjece, *Metaldetektorer – fund og fortidsminder*, hvori de udstak nogle af de retningslinjer, der gjaldt ved brugen af metaldetektoren.

At der ikke nødvendigvis var bred enighed om brugen af detektoren i Danmark tilbage i starten af 1980'erne, vidner den efterhånden ofte citerede artikel i Skalk 1983/1 *Den har fanden skabt*, hvor Christian Fischer beskriver de ulemper som detektorarkæologien kan medføre sig. Men heldigvis så man lyset og forbød ikke brugen af metaldetektoren i Danmark. Noget som både fagfolk og detektorbrugere i dag kan glæde sig over.

Detektorfeber

Siden indførelsen af metaldetektoren til hobbybrug i Danmark er antallet af indleverede genstande til Nationalmuseet steget støt, ja i de senere år er det nok noget der nærmer sig en eksponentiel stigning. Dette skal med al sandsynlighed ses som en respons på den mediedækning der har været på detektorfundene. For hver gang der bringes en historie om et skattefund, er der flere der går ud og køber sig en detektor. Flere detektorførere resulterer i flere fund inklusive flere spektakulære fund, som igen får mediedækning – altså en selvforstærkende proces. Hele denne proces har da også betydet, at antallet af aktive detektorbrugere er steget markant over de senere år. Noget vi i Harja også kan se i vores medlemslister, hvor antallet af detektorbrugere er stigende. Vi har også set en ret markant stigning i nye tilmeldte i foreningen under den verserende corona-epidemi. I mange tilfælde er det uden tvivl folk, der længe har gået og leget med tanken om at anskaffe sig en detektor. Med de mange begrænsninger, der er fulgt med corona-restriktionerne, har detektorarkæologien så været en af de fritidsbeskæftigelser, man har kunne foretage sig uden risiko for smittefare (måske lige bortset fra guldfeber).

Hvad der driver den enkelte metaldetektorbruger, er forskelligt, men som tidligere nævnt, er det næsten en nødvendighed, at der også er en vis historisk og arkæologisk interesse til stede, for at man kan holde ved, selv når det ikke er de mest fantastiske skattefund, der dukker op, men måske "blot" små beskedne fund, der vidner om dagligdags aktiviteter. Museumsinspektør Mogens Bo Henriksen

har bl.a. i forbindelse med Harjas detektorkursus fremlagt fem forskellige bevæggrunde for at starte med at gå med detektor. Se artiklen *Detektoren på Fyn* her i bogen. Som han påpeger, er det vigtigste, at de, der benytter detektoren, uanset bevæggrunde, forstår hvilke krav, der stilles til dem, inden de går ud med detektoren.

Grundlæggende så er min egen erfaring, at uanset hvad end ens bevæggrund er for at starte med at gå med detektor, så udvikler der sig ofte en nysgerrighed efter at lære mere om vores fortid. Man kan dermed sige at detektoren blot er startskuddet for noget, der for mange bliver en livslang fascination af historien og arkæologien.

Det er dog med detektorhobbyen som med så mange andre hobbyer, at man selv bestemmer, hvor meget man ønsker at beskæftige sig med den. Mange går kun af og til, og andre igen går så ofte de kan komme af sted. Detektorhobbyen er også vejrafhængig, hvorfor der er perioder af året hvor der ikke søges så meget. Her kan man jo så i stedet benytte sig af muligheden for at fordybe sig i alle mulige aspekter af arkæologien, noget mange af Harjas medlemmer gør. Det kan bl.a. være gennem selvstudier, gennem studiegrupperne der kører i Harja, eller det kan være ved at deltage i de foredrag, der typisk afholdes sidst på måneden i Harjas klubhus.

Introduktionskurser er nødvendige

Der er flere forhold, man skal være bekendt med, inden man går ud og søger med detektor, både lovgivningsmæssigt, men også rent praktisk. Dette har Harja gennem årene forsøgt at råde bod på ved at tilbyde hjælp til nystartede detektorfolk, noget der typisk har været klaret på de månedlige detektorklubaftener. I efteråret 2019 udmundede det dog i et decideret detektorkursus. Tilslutningen var så stor, at kursusdeltagerne måtte deles i to hold á ca. 20 deltagere, der så blev undervist over hver to aftener. Selv derefter var der stadigvæk folk på ventelisten, noget der vidner om den interesse, der er indenfor detektorhobbyen i øjeblikket.

Det ser ikke umiddelbart ud til, at antallet af detektorbrugere vil stagnere eller ligefrem falde i den nærmere fremtid. For at sikre at detektorafsøgningen fortsat foregår på korrekt vis, er det vigtigt at brugerne er bekendt med regler og krav til registreringen og behandlingen af de genstande, der måtte findes derude. Det er et af Harjas fornemste opgaver at tilbyde hjælp til de nybegyndere, der måtte ønske

det, bl.a. gennem detektorkurser. På den måde kan vi samme sikre, at vi fortsat kan opretholde den standard, museerne forventer af os.

Nedenfor følger en kronologisk oversigt over begivenheder i detektorgruppen gennem de sidste ca. 16 år.

2004 – Detektorkursus

I 2004 havde det daværende SDA (Sammenlutning af Danske Amatørarkæologer) arrangeret et landsdækkende detektorkursus. Da Fyn ligger ca. midt i riget, blev det besluttet, at kurset skulle afholdes her. Da en række af vores nuværende medlemmer deltog i kurset, kan det meget vel være ved dette kursus, at kimen til den senere detektorgruppe i Harja blev lagt. Undervisningen blev ført an af den erfarne detektormand og amatørarkæolog Klaus Thorsen fra Bornholm. Nu afdøde Torben Jørgensen deltog ligeledes i kurset og kunne med sin anseelige detektorerfaring også hjælpe til, når det skulle forklares, hvordan sådan en detektor fungerede.

2008-2009 – Detektorgruppen i Harja

I 2008 og efter at Harja havde fået klubhuset på Lisesmindevej i Odense, besluttede Ole Blaabjerg og Michael Nielsen at oprette en decideret detektorgruppe i Harjas regi. Dette var starten på den detektorgruppe, der i de følgende år gav vores medlemmer masser af spændende og berigende oplevelser.

I 2009 mødtes Michael Nielsen med Kenny Thygesen fra den daværende nationale detektorforening Tellus for at opstarte et samarbejde

Alice Amlund med en moderne C-Scope CS2MX detektor får tips og tricks fra Klaus Thorsen til hvordan man får mest muligt ud af maskinen.

Foto. Mogens Bo Henriksen.

Torben Jørgensen (t.v.) viser Svend Amlund hvordan den smarte C-Scope CS990XD med "lethed" kan gøres kortere eller længere efter behov.

Foto: Mogens Bo Henriksen.

imellem foreningerne. Det følgende år blev benyttet til at planlægge et detektortræf, der skulle afholdes omkring Voldtofte. Et træf, der sidenhen er gået over i historiebøgerne som et af de mere spektakulære.

2010 – Bifrosttræf ved Voldtofte

Som allerede nævnt blev Harjas detektorafdeling startet op i 2008-2009. For at kunne tilbyde Harjas detektorinteresserede medlemmer en aktivitet, hvor man kunne være sammen om et fælles arrangement, indgik Harja sammen med detektorforeningen Tellus og Odense Bys Museer et samarbejde om at afholde et detektortræf. Udgangspunktet for træffet var metode og teknik og ikke fundene⁵. Træffet, der fik navnet *Bifrosttræf 2010*, skulle finde sted ved Voldtofte i efteråret 2010.

Træffet skulle afholdes over tre dage (fredag-søndag) med afsøgninger på forskellige lokaliteter. Det samlede antal deltagere til træffet var på 31. De første to dage gik, uden at der dukkede noget nævneværdigt op, og deltagerne håbede på, at sidstedagen skulle vise sig mere interessant. Dette kom mildest talt til at

De tre ornamenterede celte der blev fundet på højen. Foto: Odense Bys Museer.

gå i opfyldelse, da deltagerne blev lukket ud på et markområde syd for Lusehøj og Buskehøj. Området er kendt for de mange endnu eksisterende gravhøje fra bronzealderen, der vidner om Voldstoftes betydning i samme periode. Som det også er tilfældet så mange andre steder i landet, er mange af de tidligere gravhøje omkring Voldtofte for længst sløjftet og overpløjet. At det samme gjorde sig gældende på marken, der skulle afsøges, stod klart allerede inden afsøgningen. Da deltagerne begyndte at afsøge den del af marken, hvor den nu lokaliserede høj havde ligget, begyndte guldfeberen at slå til.

I løbet af sidstedagen for træffet og efterfølgende afsøgninger samme år, blev der fundet ikke mindre end 7 guldstangknapper, en stangknap i bronze samt en tandstikker i guld. Dertil kom også fragmenter af en stor og ornamenteret kniv samt tre ornamenterede celte. Nær højens top fandtes et fragment af et miniaturesværd af bronze. Fundene stammer utvivlsomt fra et udpløjet depot fra yngre bronzealders periode V (900-700 f.Kr.).

Efterfølgende foretog medlemmer af Harjas detektorgruppe opfølgende afsøgninger på højen og fandt endnu en guldstangknap, således at det samlede antal

De otte stangknapper fra afsøgningen. Foto: Odense Bys Museer.

ledninger fra museerne fremover skal findes på Harjas hjemmeside som det eneste sted. Det vil sige, at Harja bliver det centrale sted, hvorfra denne information tilgås, uanset hvilket museum, der skal leveres til.

2011-2013 – Zemyna-projektet

I august 2011 startede Harja et projekt med den mundrette titel *Zemyna, Empowering of Archaeology Volunteer Network Cooperation with Museums*. Dette EU-støttede projekt fik midler fra *Life Long Learning* programmet *Grundtvig*, senior voluntør fonden. Der var to væsentlige formål med projektet. Det første var at etablere et senior-frivillighedssamarbejde mellem museums- og arkæologi-frivillige på Fyn og i Kaunas i Litauen, og at udveksle viden om, hvordan man i denne sammenhæng kan lære af hinanden. Det andet formål var gennem *best practice* eksempler og spejling at udvide og udvikle viden, metoder og organisering af det arkæologiske frivillighedsarbejde i begge partnerområder.

Som titlen antyder var projektet primært tiltænkt deltagelse fra seniorer, men da specielt opholdet i Litauen gav mulighed for også inddrage Harjas detektor-kapacitet, blev et mindre hold af detektorfolk fra Harja og detektorforeningen Tellus inviteret med på turen. Detektordeltagerne var Kenny Thygesen, Andrew Smith, Michael Nielsen og Glenn Abramsson. Håbet var, at vi med vores indsats kunne være med til at vise fagfolkene fra Litauen, at samarbejdet med amatør-detektorfolkene kunne være et værdifuldt bidrag til det arkæologiske arbejde.

Opholdet var både spændende og også meget givende for alle parter. Vi detektorfolk indledte vores arbejde med afsøgningen af en mindre kartoffelmark i den lille landsby Visakio Ruda. Området havde op igennem middelalderen og op til starten af 1700-tallet været stedet for udvinding af jern via smeltning af myremalm.

Aktiviteten havde ud over en hel del jernslugger også efterladt mange andre genstande (der blev i alt registreret 131 fund), heriblandt 82 mønter. Alt dette kunne vi registrere og videregive til det ansvarshavende

Fire detektorfolk i Litauen: Kenny, Michael, Glenn og Andrew. Fotografen er ikke kendt.

museum. Vi benyttede den samme teknik til at registrere vores fund, som vi havde udviklet til at registrere detektorfund i Danmark. Den systematiske afsøgning kombineret med den korrekte registrering af fundene, var med til at vise, hvilken værdi, der kan ligge i korrekte udførte detektorafsøgninger.

Som rosinen i pølseenden fik vi fire detektorfolk mulighed for en eftermiddag af besøge en gravplads fra ældre jernalder, der er placeret lige uden for Kaunas. Det

Fundene fra den undersøgte gravplads ved Kaunas: En halskæde og bæltespænder i sølv.

var sammen med arkæologen Mindaugas Bertašius, der tidligere havde forestået udgravningerne af selvsamme gravplads. Han var interesseret i at se, om vi kunne finde yderligere spor fra gravpladsen. Man må mildest talt sige, at det lykkedes for os. Inden for få minutter stod vi med flere store genstande i massivt sølv, heriblandt en stor sølvhalsring og bæltespænder i sølv. Alt sammen genstande fra starten af 500-tallet. Det var noget af en øjenåbner for arkæologen. Grundlæggende var det detektorgruppens ønske at vise, at der kan opnås mange fordele ved, at amatører og fagfolk samarbejder. Det mener vi, at vi lykkedes med. Men derfra og så til at man faktisk begynder et sådant samarbejde, er nok ikke noget, der sker fore-

løbig, men vi kan i det mindste håbe, at vores samarbejde med museet kan være med til at bane vejen for dette. At det andetsteds er lykkedes for os, vil fremgå senere i artiklen.

Sommerlejr på Strynø – juli 2013.

2012-2016 – Småøerne i det sydfynske Øhav
I 2012 blev Harja kontaktet af Øhavsmuseet, som ønskede at få undersøgt småøerne i Det sydfynske Øhav nærmere og derved få et bedre indblik i øernes forhistorie. Et af formålene var at undersøge om disse småøer lå ubeboede hen i vikingetiden og i middelalderen, som

følge af deres ubeskyttede og for angreb udsatte position i øhavet. Dette blev startskuddet på en række endagsture til Strynø, Lyø samt Bredholm vest for Strynø. Der blev også afholdt en fantastisk fem dages sommerlejr på Strynø i det bedste juli-vejr, man kunne ønske sig. Af de indtil dato gennemførte undersøgelser har vi kunnet påvise aktivitet på øerne i både vikingetid og middelalder. En fortsat indsats er dog nødvendig, hvis det fulde omfang af denne aktivitet skal afdækkes. Noget vi håber på at kunne fortsætte i de kommende år.

2013 – Bifrosttræf

I 2013 var det igen tid til at der blev afholdt Bifrosttræf på Fyn. Som i 2010 var det også denne gang Harja og Tellus, der stod for arrangementet. Der skulle søges på Hindsholm omkring Salby og Viby. Harja fik flot opbakning og support

De opsatte markiser viste sig unødvendige da vejret var med os på alle dagene. Foto: Allan Fauerskov.

under hele træffet af Østfyns Museers arkæologer, og træffet blev afholdt i flot vejr. Fundene udeblev heller ikke. De strakte sig fra førromersk jernalder og frem til i dag. Afviklingen af træffet forløb helt som planlagt og må anses som en af de mest vellykkede detektortræf, vi har afholdt på Fyn.

2013-2020 – Grunwald, Polen

Har man været medlem i Harja igennem de seneste 7 år, har man nok ikke kunne undgå at læse om detektorgruppens næsten årlige ture til Grunwald i Polen. Året 2013 var det år, hvor Harja gennem Leif Tvilum fik kontakt til museet i Grunwald i Polen.

Museets opgave er bl.a. at formidle det store ridderslag, der foregik i området i juni 1410 mellem den tyske ridderorden og polske og litauiske styrker. Indtil 2013

var det ikke rigtig lykkedes at påvise stedet for selve slaget via fund i området. Det blev aftalt, at der skulle indgås et samarbejde mellem museet og Harja, hvor Harja skulle levere detektorfolk og ekspertise inden for detektorområdet. Opgaven var over de følgende år via afsøgning af området at få klarlagt, hvor slaget rent faktisk stod. Det første års afsøgning i 2014 blev foretaget på baggrund af de gængse teorier, der var gældende i Polen på det tidspunkt.

Efter afsøgningen i 2014 stod det klart, at vi i hvert fald ikke havde fundet stedet for slaget dér, hvor vi havde søgt. Dette blev noteret af historikeren Sven Ekdahl, der har forsket i slaget i mange år og anerkendt som en af de førende eksperter på området. Hans teori var, at slaget havde stået et helt andet sted. Ifølge ham skulle slaget placeres længere mod sydvest. Derfor blev det aftalt, at den efterfølgende afsøgning i 2015 skulle koncentreres omkring dette område.

At dette var en klog beslutning, har sidenhen vist sig. Fra 2015-2018, hvor Harja også deltog i afsøgningerne, er det blevet til mange fund fra slaget. Med den viden er det nu muligt at fastslå omfanget af slaget, noget der ikke tidligere lod sig gøre. Det er klart, at der stadigvæk kan vise sig at være uafsøgte områder, der også kan rumme spor fra slaget, men det ser umiddelbart ud til, at vi har fået afdækket

Deltagere fra 2015 afsøgningen ved Grunwald. Foto: Aleksandras Matonis.

grænserne af hovedområdet for slaget. Med denne nye viden står museet meget stærkere i formidlingen af slaget, og der kan for første gang vises faktiske genstande fra selve slaget i museets monter. Det hele er endt med, at Grunwald museet nu er blevet udvidet med helt nye museumsbygninger, noget der sikkert delvist kan tilskrives den succes, vi har haft med at belyse denne spændende del af historien.

Familien Ekdahl i gang med at finde genstande fra slaget ved Grunwald. Fra venstre Heide, Henrik og Sven.

Foto: Glenn Abramsson.

Fra starten var det meningen, at museet i tillæg til de detektorfolk, som Harja stod for at levere, og som omfattede norske og danske detektorfolk, skulle stille med et større antal polske detektorfolk. Vores stille håb i Harja var, at dette projekt kunne tjene som forbillede for, hvad der er muligt, når fagfolk og amatører går sammen om et sådant projekt. En samarbejdsform, der er ikke var meget af i Polen på det tidspunkt.

De følgende års succesfulde afsøgninger ved Grunwald har i mellemtiden fået samarbejdet mellem museerne og amatørerne til også at opstå andre steder i Polen. Det er noget, vi er utrolig glade over at have været med til at promovere. Harja har ikke deltaget i de seneste to afsøgninger i 2019 og 2020, men skulle der

Det dansk-norske hold der deltog i 2018 afsøgningen ved Grunwald.

planlægges yderligere afsøgninger i fremtiden, kan det ikke udelukkes, at vi igen deltager i det omfang, der er plads til os.

2014-2021 – Fundafleveringsaftener

I 2014 blev det i samarbejde med museerne på Fyn og Langeland besluttet, at der forsøgsvis skulle afholdes halvårlige fundafleveringsaftener i Harja, hvor alle kunne komme og aflevere deres fund og få en snak med museumsfolkene. Ideen med at oprette disse afleveringsaftener var at lette indsamlingen af fund for museumsfolkene, hvor de fik større portioner på en gang, men i lige så høj grad var det for at give vores medlemmer en mulighed for at komme ind og se, hvad der var dukket op af jorden i løbet af det seneste halve års tid. Alle museerne på Fyn er typisk repræsenteret ved disse fundafleveringer, der normalt foregår i maj og november hvert år. Tilslutningen til disse fundafleveringsaftener er ofte ret høj, men dette betyder også, at der er mange spændene fund at se på disse aftener. Aftenerne indledes typisk med korte indlæg, hvor museerne remser op, hvad der er sket arkæologisk indenfor deres respektive områder i løbet af det seneste halvår. Succesen med fundafleveringsaftenerne har været så stor, at den nu er blevet en fast bestanddel af detektorgruppens årlige aktivitetskalender i Harja.

2014-2012 – Vejledninger, oversigter og hjemmeside

I forbindelse med mødet mellem Harjas medlemmer og museerne på Fyn og øerne, som blev afholdt i Harja i september 2012, blev der også givet udtryk for, at

Fundafleveringsaften nov. 2018. Nicolai Garhøj, Øhavsmuseet til venstre og Mogens Bo Henriksen, Odense Bys Museer til højre gennemgår indkomne fund mens der bliver set på med interesse. Fotos: Helle Deichmann.

Harja selv ønskede at arbejde på at udarbejde en vejledning til medlemmerne, der kunne bruges i forbindelse med typebestemmelse og datering af fibler. Dette resulterede i fibeltavlen og fibeltabellen, der blev udgivet i oktober 2014. I 2017 kom der også en oversigt til over blyvægtlodder, udarbejdet af Steen Agersø, med udgangspunkt i vægtlodderne fundet på vikingetidshandelspladsen på Havsmarken på Ærø. I august 2018 blev udgivet et kompendium med tilhørende tabel med titlen *Kompendium for identificering, klassificering og datering af detektorgenstande*. Både kompendium og vægtlodsoversigt er sidenhen opdateret, og de skal betragtes som dynamiske dokumenter.

Indtil slutningen af 2018 havde Harja haft en fin hjemmeside oprindeligt udarbejdet af Peter Birch, som havde tjent Harja godt indtil da. Da den var baseret på et system, som ikke længere kunne supporteres af vores internetudbyder, skulle der udarbejdes en ny hjemmeside. Den opgave blev taget op af Harja medlem Kenny Thygesen. I løbet af begyndelsen af 2019 kom den nye hjemmeside op at køre. På hjemmesiden kan man finde generel oplysning om alt inden for Harja. Kommende begivenheder annonceres på hjemmesiden, og man kan i kalenderen se, hvilke begivenheder der er planlagt inden for det aktuelle halvår, man befinder sig i. Hjemmesiden tjener også som adgang til de ovennævnte vejledninger udgivet af både museerne og af Harja selv.

2015 – Harjatræf

I 2015 afholdt Harja det første harjatræf, nu uden detektorforeningen Tellus. Træffet skulle foregå lørdag og søndag den 12-13 september med afsøgninger fordelt på tre lokationer, fordelt på Ellinge, Ellested og Refsvindinge i Nyborg kommune, alle nær eller omkring en lokal kirke.

Som udgangspunkt er det altid spændende at se, hvad der dukker op under disse detektortræf. Men forventningen til fund var måske ekstra store denne gang, da vi jo havde

*Afsøgningen set ovenfra ved Ellested. Afsøgningen blev foretaget systematisk via inddelte søgefelter.
Dronefoto: Michael Nielsen.*

udvalgt lokaliteter, der lå nær ved de lokale kirker. Erfaringen har vist, at der ofte har været aktivitet på pladserne omkring kirkerne, hvorfor der også her er genstande at finde.

Afsøgningen startede ved Ellested om lørdagen. Udbyttet var ret magert, men en spektakulær stridskølle i bronze blev dog fundet nær ved kirken. Ud over enkelte småfund var der ikke meget, der pegede i retning af den store aktivitet omkring kirken. Derfor fortsatte afsøgningen til Ellinge. Også her udeblev fundene.

På andendagen søndag, skulle slaget stå ved markerne omkring Refsvindinge kirke. Vi var spændte på, om der i det mindste her ville vise sig flere spor efter fortidens aktiviteter i området. Uheldigvis viste vejret sig fra sin dårlige side den dag med øsende regnvejr. Det lagde selvsagt en dæmper på lysten til at gå ude og søge, men der blev dog alligevel søgt lidt. Igen uden de helt store fund – og dog. Der dukkede enkelte glimt op fra vikingetiden i form af en skivefibel. Der var også en enkelt mønt samt et par andre enkeltfund fra middelalderen. Senere afsøgninger på stedet har vist, at man ikke ud fra denne ene afsøgning helt skal afskrive området. Medlemmer af Harja har sidenhen fortsat afsøgningen, og det har vist sig at der faktisk er rigtig mange fund at gøre her, og at de strækker sig helt fra den yngre germanske jernalder og op i middelalderen.

2019 – Harja detektorkursus

Efter flere forespørgsler fra vores medlemmer og som følge af den stigende interesse for at gå med detektor på Fyn, besluttede vi os for at afholde et detektor-

*Mogens Bo Henriksen indleder detektorkurset i 2019 med udgangspunkt i museernes ønsker og krav.
Foto: Glenn Abramsson.*

kursus, hvor deltagerne fik en grundig indføring i, hvad det vil sige at gå med detektor, og hvad man skal vide, inden man går i gang.

Kurset blev afholdt over to aftener. Deltagerantallet var så stort, at vi endte med at måtte dele deltagerne op i to grupper med ca. 20 personer på hvert hold. Dermed blev der afholdt to gange to kursusaftener i Harjas klubhus i januar og februar. Tilslutningen var faktisk så stor, at der stadigvæk var folk på ventelisten, efter at kurserne var afholdt. Håbet er, at vi igen kan afholde kurset, så alle der ønsker at deltage, får mulighed for dette.

Kurset begyndte med at Mogens Bo Henriksen fra Odense Bys Museer gennemgik lovgivningen omkring dét at gå med detektor. Han gennemgik også, hvad der skal registreres, og hvorledes sagsgangen er, efter at fundene er indleveret til lokalmuseet. På resten af kurset underviste Trine Jensen, Michael Nielsen og Glenn Abramsson de fremmødte. Her blev bl.a. følgende temaer gennemgået: Tilladelser til søgning, hvordan registreres fund, hvordan håndteres fund, etiske regler, udstyr, hvordan man finder oplysninger om fundgenstande samt flere andre punkter. Responsen fra deltagerne på kurset var gode, hvorfor vi som nævnt har planer om at afholde nye kurser i fremtiden.

2020-21 – Fibelforedrag

At det arbejde, vi går og laver i Harja, også kan bruges udenfor Harja og Fyn, havde Mogens Bo Henriksen og undertegnede lejlighed til at praktisere, da vi tog det oprindelige Harja-foredrag om fiblernes vidunderlige verden videre til Mors højskole. Her blev der i 2020 afholdt et ugelangt kursus i brugen af metal-

Fibelforedrag på Mors Højskole i 2020. Mogens Bo Henriksen er i gang med sin del af foredraget, mens kursisterne holder behørig corona-afstand. Foto: Glenn Abramsson.

detektoren. Kurset bestod også af en række foredrag fra fagfolk og amatører forskellige steder i landet. Foredraget, vi optrådte med, blev vel modtaget af kursisterne, og vi skal derfor gentage foredraget i august 2021, hvor Mors Højskole igen afholder detektorkurset.

Opsummering

Detektorarkæologien er i dag en fast bestanddel af det arkæologiske arbejde her til lands, og det ser ud til at blive mere fremtrædende, efterhånden som der kommer flere og flere detektorfolk til. Derfor er det vigtigt, at vi i fællesskab forsøger at holde standarden for vores arbejde med detektoren så højt som muligt. Vores medlem, Michael Nielsen, har udtrykt det således: *“Detektorarkæologien er en hobby der forpligter”*. På den måde kan vi alle være med til at skrive danmarkshistorie både i små og stort. Eller som Villy Falk så flot formulerede det i en af sine artikler:

“Bag al dette lurer den røde tråd. Nemlig at vi alle er ansvarlige for at passe på vores fortid og de levn, som den har efterladt os. Uanset hvor prangende eller beskedne sporene er, så er alt særdeles betydningsfuldt. At værne om fortiden i nutiden er omtanke for fremtiden.”

Glenn Abramsson

Ingeniør, detektorfører og amatørarkæolog, Odense.

Litteratur

Detektorfund – Hvad skal vi med dem? – Dokumentation og registrering af bopladser med detektorfund

fra jernalder til middelalder, i Skrifter fra Odense Bys Museer vol. 5, 2000

Metaldetektorer – fund og fortidsminder, Fredningsstyrelsen og Nationalmuseet 1982

Christian Fischer: *Den har fanden skabt*, i Skalk 1/1983

Erik Jakobsen: *PÅ SKATTEJAGT med metaldetektor*, 1988

Mogens Bo Henriksen: *Detektorarkæologi – Et lille kik uden for Danmarks grænser*,

i Fund & Fortid nr. 2 -2011

Mogens Bo Henriksen: *Voldtofte – et sydvestfynsk magtcenter fra bronzealderen. Rids af 180 års forskning – og vi er stadig i gang!* i Årbogen Odense Bys Museer 2021, s. 70-91

Glenn Abramsson og Mogens Bo Henriksen: *Hvad er søgespor egentlig – og hvorfor bør jeg som amatørarkæolog bruge søgespor?* i Fund&Fortid nr. 1, 2021, s. 30-34

Glæden ved at være tingfinder

Inge Svensmark

Tingfinderen lå på knæ med en murske og anede ikke, hvad "in situ" betød. Jeg var den tingfinder, og det skete på min første gravelejr. De garvede fandt perler, jeg skrabede kun jord og fandt absolut ingenting. På tredjedagen skete det: Jeg fandt en urne. Skatten eller bronzesværdet udeblev, men forventningens glæde var stor.

SORGEN VED at bryde gravfreden.

Min ældste datter havde slugt Aylabøgerne om fortidsmenneskers liv. Ved urnens fund nægtede hun at gå med på udgravningen. Og det gav stof til eftertanke. Ayla var det ikke, men det var et menneske med et levet liv. Kan vi det?

GLÆDEN ved at finde noget.

Der var et stort og dybt grubehus i Strandby. En fjerdedel var mit hul og ve den, der ville solde min jord. En af spandene med jord fra mit hul soldede jeg sammen med Eigil. Og da skete det, som ikke måtte ske. Han tog "min" tenvægt i hånden. Den, som jeg skulle have rørt først. Det tenderer til skilsmisse, hvis vi havde været gift. Efter den tid vogtede jeg over "min" jord, ingen skulle se mine fund først.

GLÆDEN VED at gætte.

På udgravningen i Mariesminde var der noget at finde. Der var smykker, som andre fandt, og knogler i mit hul. Og da var det en stor glæde at lade tankerne flyve og fantasien blomstre. Hvem levede der? Hvad spiste de? Hvorfor, hvordan og hvilke dyr lagde knogler til?

GLÆDEN VED at lære noget.

Om onsdagen kom der besøgende. Efter nogle gravelejre med undervisning og erfaring var det herligt at stå der ved udgravningen og sige: "Denne knogle ses IN SITU" Ingen aner, hvad det betyder. Man bliver betydningsfuld med det fine fremmedord.

GLÆDEN VED at få det hele til at hænge sammen.

Før min gravekarriere var jeg tingfinder og skattejæger. Efter otte gravelejre og nogle år med arkæologistudier, fik jeg erfaring med en flig af den fortid, som gemmer sig i mulden.

Tingfinderen blev amatørarkæolog med sans for at se sammenhænge.

Amatørerne og Fyns Stiftsmuseum

**Amatørerne har altid spillet en stor rolle i dansk
arkæologi. Heldigvis har samarbejdet
mellem amatører og museer altid været godt**

Henrik Thrane

Mine refleksioner over fortiden drejer sig om de ca. 25 år, hvor jeg for Fyens Stiftsmuseum havde ansvaret for Fyns antikvariske tilstand. Jeg har ingen fornemmelse af, hvordan situationen er eller har været efter min afgang i 1996, så her reflekterer jeg alene over forholdene, da ansvaret var mit. Forhåbentlig kan det belyse amatørernes muligheder og indsats dengang.

Der var ikke meget at lede, da jeg ved nytår 1972 overtog ledelsen af Fyens Stiftsmuseum efter den af Parkinsons syge ramte Erling Albrechtsen, ganske kort efter at Anders Jæger havde grundlagt Harja, vel som et kraftigt modspil til netop museet. For nutidens overfyldte stab, vrimlende af overinspektører, må det virke underligt, at der blot var en fagarkæolog for hele Fyn, men sådan var det indtil 1990'erne. De fleste provinsmuseer, selv stiftsmuseerne, havde, når det gik højt, kun en fagarkæolog som hos os i Odense.

At vi i årevis befandt os i en permanent flyttetilstand, levnede ikke mere tid til markarbejde. Andensalen i den gamle museumsbygning, nu Fyns Kunstmuseum, havde Albrechtsen indrettet til sig i et kæmperum, der også fungerede som undervisningslokale for studenterne fra Odense Universitet. Ved siden af

stod alle urnerne fra Møllegårdsmarken. Vi skulle ud fra det gamle museum, fordi direktøren skulle ind fra Møntergården. Urnerne røg ind i det nedlagte bogtrykkeri ved siden af, og vi flyttede ned i Odense adelige Jomfrukloster, der var udset til at huse det nye stiftsmuseum. Det så romantisk ud, men næppe var vi flyttet ind og bygningen gennemgået af konservatorer, før planens umulighed viste sig. Der var simpelthen for meget af det gamle interiør, som ikke kunne fjernes for at give plads til en moderne udstilling. At det så også ville være blevet for småt, er en anden sag.

Så der sad vi og trippede, uden fast grund under fødderne, og undersøgte alternativer rundt omkring i byen. Endelig dukkede det rigtige op i 1979. Odense Kommune erhvervede den stærkt reducerede herregård Hollufgård. Her var plads i overskud og udendørsarealer, så der var ikke nogen tvivl. Ja tak sagde vi skyndsomst. Byrådet traf den principbeslutning, at vi skulle overtage området sammen med diverse andre partnere, som vistnok er der endnu. Det gjorde vi, og stiftsmuseets 100 års jubilæum kunne fejres derude, bl.a. med et særnummer af Fynboer og Arkæologi.

God plads til amatører

Der blev flyttet rundt på meget dengang og senere. Stiftsmuseet delte museumsbygningen i Jernbanegade med kunstmuseet ligesom kustoden Skov Hansen var fælles. Han var Albrechtsens eneste hjælper foruden de to langtidsledige Raimond Doltrup og Vølund Edwardsen. Skårsammensætningen nede i kælderen var nok hans hovedopgave, ud over at passe opsynet i åbningstiderne. Doltrup skrev Albrechtsens manuskripter rent på sin skrivemaskine, mens Edwardsen hjalp Skov Hansen med potteskårene fra Møllegårdsmarken.

Skov Hansen var Albrechtsens makker i felten, men uden anden uddannelse i den slags end den, han fik på gravningerne. I 1971 var han, på grund af Albrechtsens sygdom, alene om feltarbejdet og det blev ikke til meget. Han havde heller ikke nogen bil, og på cykel kommer man ikke langt ud på øen. Han døde allerede 1973 og fik en kort nekrolog i Albrechtsens erindringer fra 1988.

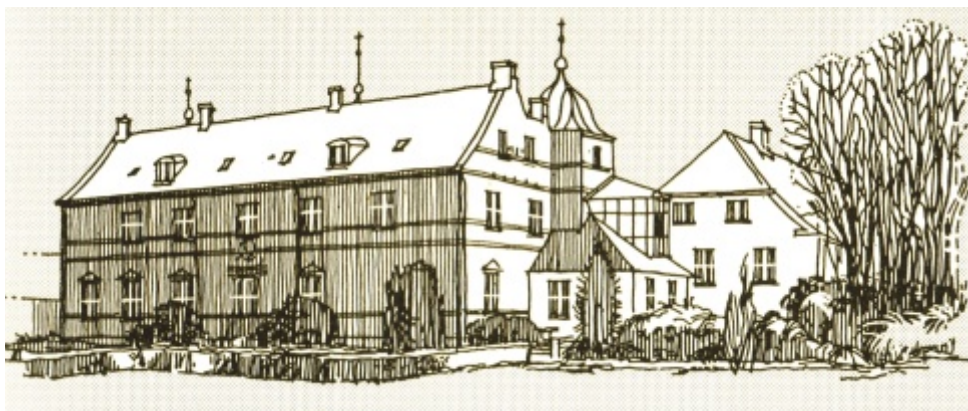
Albrechtsens sygdom havde skabt et tomrum, hvor der blev mere plads ude i marken til amatørerne. Det skøttede Anders Jæger fint på sin nordfynske hjemegn, mens resten af øen var overladt til sig selv. Om der var nogen sammenhæng mellem Albrechtsens sygdom med deraf følgende aktivitetsnedgang og dannelsen

af Harja, ved jeg ikke. Med Albrechtsens sygdom var situationen prekær. Heldigvis forstod museumsdirektør Niels Oxenvad situationens alvor. Som jeg havde betinget mig ved min ansøgning, til nogens forargelse, fik jeg en teknisk assistent allerede til marts. Fra Nationalmuseet, hvor vi havde indført tekniske udgravningsassistenter i 1960'erne som et nyt begreb, vidste jeg, hvor stor nytte vi akademikere havde af disse mere praktisk erfarne og orienterede – og energiske unge mænd. Jeg havde ikke lyst til at sidde mutters alene og blive frustreret.

Vi ansatte en maskinarbejder med lidt amatørerfaring, Claus Madsen fra Vester Skerninge. Det var den bedste afgørelse, jeg har truffet om medarbejdere. Han viste hurtigt sin værdi og udviklede sine evner forbilledligt. Jeg har et tykt ringbind stående med kopier af hans registreringer af detektorfundene fra Gudme, hver tegnet med hans omhyggelige stil.

At det gik så trægt med at oprette nye stillinger var ikke så underligt med Odenses dengang alene kommunale museumsstruktur. Hver gang ét museum fik en ny medarbejder, skulle de andre have ligeså, og så blev det jo dyrt. De nye medarbejdere, som efterhånden kom til, måtte selv skaffe sig deres løn fra §49 pengene til nødudgravninger. Dem var der naturligvis rift om, så det var langtfra nemt at holde en helårsbeskæftigelse. Anderledes blev det ikke i min tid.

Claus blev straks sendt ud til Rønninge Søgård til det store kogegrubesystem, der netop har været aktuelt igen pga. North Stream gasledningen, der selvfølgelig absolut skulle mases gennem systemet. Jeg havde fået tiltrængt hjælp i

I nogle år havde Fyns Stiftsmuseum skiftende adresser, blandt andet her på Hollufgård, hvor man flyttede ind i 1979 og ud igen i 2003. Tegning af Preben Larsen.

nødsituationen af min tidligere assistent fra Nationalmuseet, Sven Thorsen – også han med amatørbaggrund. Jeg kunne jo ikke, som ene mand passe biksen og forlade museet for at grave hver dag.

Det var første gang den nye museumslovs §49 blev anvendt på Fyn. Den blev grundlaget for de følgende mange års udgravninger. Museets eget budget rakte ikke langt under det store pres på kulturarven fra byggeri infrastruktur og landbrug, der dengang åbenbarede sig med et brag.

Kontakten med amatørerne

Allerede 1972 meldte den nyuddannede fotograf Eigil Nikolajsen sig under fanerne, og han blev snart fast makker for Claus, ikke mindst på Lusehøj. Det var heldigt at have dette stærke makkerpar med i felten og til bearbejdelsen. Det viste sig at være et scoop, da jeg fandt Lusehøj. Sjældent har en enkelt gravning sat sig så stærke spor. Den revolutionerede synet på yngre bronzealders sociale struktur. Der kommer hele tiden nyt til med naturhistoriske analyser, så historien om denne overpløjede høj er et prima eksempel på, hvad arkæologien kan byde på af gammel og ny viden.

Harja virkede jo allerede, men jeg fandt, at der var behov for en tættere kontakt med amatørerne i de nye tider. Den kunne jeg ikke selv overkomme, så en ny og frisk mand var nødvendig. Heldigt var det, at den side af det arkæologiske arbejde kunne fremmes koncentreret hos én mand. Det blev en i dansk museumsverden enestående indsats, som jeg er glad og stolt over den dag i dag.

Eigil Nikolajsen blev ansat i 1977 til at varetage kontakten med amatørarkæologerne, som han har beskrevet i Fynske Minders jubilæumsudgave 1985. Jeg er stadig ganske stolt over at det lykkedes. Det var første gang sådan noget kunne realiseres, og blev den første nye stilling til museet efter 1972. Den var jo også speciel og smittede ikke på de andre museer.

Ambitionerne var måske sat for højt, men det lykkedes i flere år at holde et rimeligt højt niveau. Antallet af lokalgrupper blev kortsat i Eigils artikel i museets 100 års jubilæumsskrift, og det så jo godt ud, omend der var store huller i dækningen. Grupperne viste, at amatørarkæologien nu var blevet velorganiseret og fungerede. Han skildrede idealsituationen og strukturerne.

Gravelejrene blev populære, fordi de gav sommerferierne et nyt indhold med kombinationen af godt humør, kammeratskab og en god fornemmelse af det

primære i arkæologien, glæden ved at finde noget nyt. Der var vist ganske mange gengangere som udtryk for populariteten. Når lejrene sluttede, teltene, skovlen og hjulbørene var pakket ned, havde Eigil og hans frivillige hjælpere et stort efterarbejde med at skrive rapporten, nummerere og arkivere fundene. Nok blev meget gjort derude, men ikke det hele, og den slags tager altid mere tid, end man forventer. Uden Eigil ville det være blevet en alvorlig belastning for museet.

Fynboer og arkæologi

Fynboer og arkæologi var et hjælpemiddel til kontakten mellem museet og amatørerne fra 1979. Naturligvis var det Eigil, som fik pålagt alt slæbet med redaktion og produktion. Selv et så beskedent skrift kræver sin mand. Det inkluderede Harjas nyhedsbreve og knyttede derfor de to institutioner sammen på et helt praktisk niveau. Det blev produceret så billigt som muligt i Museumsvæsenets meget beskedne hjemmetrykkeri.

Sådan var det også med de små vejledere til oldtidsminder i landskabet, som jeg lancerede, indledt af det lille ledsagehæfte til en miniudstilling om Nonnebakken fra 1972.

Fortid og fritid hed en udstilling, som museet lavede tæt sammen med amatørarkæologerne i 1984.

Desværre holdt Eigil til min ærgrelse op i 1989. Da han forlod os, efterfulgtes han af den ivrige tidligere amatør Niels M. Jensen, "Unge Jensen", som han hed på

Lusehøj 26. juli 1975. Bohøj i baggrunden. Forfatteren fejrer sin trofaste arbejdsmand, Eigil Nikolajsen, i anledning af dennes 30 års fødselsdag. Der kunne godt blive tid til lidt spas, selvom der også i "gamle" dage var travlt på udgravningerne. Foto: Torben Grønnegaard Jeppesen.

museet., men han holdt kun kort – til 1992 for at komme frem i verden. Han var oplært på de årlige udgravningslejre.

Hollufgård

Det åbne magasin på Hollufgård, som åbnede i 1996 og forsvandt, da Hollufgård blev opgivet i 2003, var tænkt som det ultimative tilbud til amatørarkæologer og andre, som interesserede sig for deres lokalområdes oldtid. Jeg tror desværre ikke, at det nogensinde helt nåede det brugsniveau, som jeg havde håbet på. Det var dyrt, men dejligt. Det blev flot og ret imponerende, men forblev desværre enestående i Danmark i dets alt for korte levetid – et personligt nederlag for mig. I betragtning af al den energi, der blev brugt på planlægningen og indretningen, blev det en dyr fornøjelse, men nu er ideen da i det mindste afprøvet godt og fint.

Vi fagarkæologer begyndte vel alle sammen, eller i hvert fald de fleste af os, som amatører på en mark derhjemme på hjemegnen. Det stod klart, at vi havde brug for amatørarkæologerne til den primære indsamling af data, ikke mindst på grund af museets bølgedal i nogle år og presset fra samfundets aktiviteter,

byggeri, landbrug, hvor den længe ventede reduktion af muldagsbehandlingen vil lade vente på sig

*Arbejdende arkæologer ses næsten altid bagfra. Billedet viser middelfartgruppen under udgravningen af et depotfund fra bronzealderen i Røjle mose i april 1972.
Foto: Henrik Thrane.*

Harja

Allerede, da jeg kom til, var der et frodigt, omend lidt spredt liv af amatørarkæologer, som just var dem, som Harja prøvede at samle. Jeg kan huske mange af dem. De var selvfølgelig lige så forskellige, som amatørarkæologer altid har været.

Den mest markante af den foregående generation, apoteker Poul Helweg Mikkelsen, Ladby-skibets opdager og bagmand,

har jeg aldrig oplevet. Ingen af de andre fynske amatører havde den velstand, som satte ham i stand til den slags. Eller også havde den slags andre for os irrelevante interesser. Vore med- og modspillere var helt normale landmænd og lønarbejdere med fingrene i jorden.

Den flittigste var Anders Jæger, der gravede med Albrechtsens velsignelse og fortsatte med det til sin død. Han fandt de ældste stenalderbopladsler ved Bro og gravede megalitgrave ved Ore, Ejlskov og flere andre steder, omend det nok blev til flest af de små jernaldergravpladsler, som man kan læse om i Albrechtsens sidste katalog, og med Jægers pen i Harjas skrifter 1977 og 1979 og Fynske Minder.

Jeg kan nævne Hans Bech Sørensen, Drigstrup, Middelfartgruppens Viktor Poulsen og Aage Petersen, Peder Kjærgaard, som var særdeles flittige. De var meget ihærdige. Hindsgavljættestuen, som blev udgravningslejr, var deres opdagelse. Holger Pedersen, Arne Aakjær Rasmussen, Arnold Nielsen, der nåede over 100 indberetninger, er blot nogle af dem, jeg fik glæde af, forskellige som de var.

Fandens skabninger

Det holdt derimod hårdt at disciplinere Flemming Lyth og Johnny Hansen, de to skattejægere fra Nyborg, der satte gang i en ny æra. De havde tænkt konstruktivt og brugte kammerherre Sehesteds kort over guldfundene ved Gudme med deres metaldetektorer. Det burde vi selvfølgelig have tænkt på, men mine erfaringer med metaldetektorer ansprede ikke ligefrem til den slags.

Jeg ved ikke, hvor mange metaldetektorer amatørerne har gang i nu, men gøres det efter reglerne, er det en fornyelse af dansk arkæologi uden sidestykke, navnlig for det sorte hul i germansk jernalder, som nu flyder over af metalfund takket være detektorfundene. Det viser litteraturen om yngre jernalder, ikke mindst Jørgen Jensens bind IV af hans imponerende *Danmarks oldtid* fra 2004. Der var simpelt hen ikke stof til et helt bind bare 25 år tidligere.

Det er jo ikke gulddanefæet, som er vigtigst, selvom det altid giver et gib i en, når det glimter af guld nede i mulden. De tusinder af fund af mindre skinnende oldsager, navnlig smykker, som man åbenbart dengang havde et ualmindeligt afslappet forhold til, taler deres tydelige sprog om overflod. De er så dejligt nemme at datere takket være dyrestilens hurtige stilændringer. Det er ikke til at følge med i tilvæksten af nye detektorfund = bopladsler (og i heldige tilfælde sågar depotfund som Mariesminde II) – vel heller ikke på Fyn. Her er i sandhed

en taknemmelig jagtmark for amatørerne og en nødvendig samarbejdsflade mellem dem og museerne.

Det var de to Nyborgenseres chokfund af Gudme II-skatten i 1982, der satte gang i det hele. Jeg husker, hvordan Nationalmuseets danefæekspert C.L. Vebæk på DKM Fuglsø mødet i november præsenterede de nye guldfund, som siden blev ordentligt udgravet af Nationalmuseet. Egentlig gik det således helt efter bogen, men det var chokket, som fik mig til at udtale, at *“dem har fanden skabt!”* Det henviste ikke til de to skattejægere, men til den frigjorte måde de dengang brugte detektorerne på.

Modsætningen var Torben Jørgensen, som fandt Lindødepotet på naturgasledningen ved Munkebo i 1985. Han var en eksemplarisk medarbejder.

60'ernes opsving

Kultursektoren var ikke for kvik til at udnytte 1960'ernes underligt uforudsete opsving efter efterkrigsårenes stilstand. I første omgang blev det universiteterne, der udnyttede situationen – Odense Universitet i 1967. Efterhånden kom der et nyt

Artiklens forfatter fanget af Lucy Bergström under Harja-seminaret “Ved regnbuens ende” maj 2011.

ministerium for kulturelle anliggender. På Nationalmuseet kom nye inspektørstillinger til, foranlediget af presset fra anlægssektoren og landbrugets mekanisering. Nye udgravningsformer frembragte uventet ny viden.

Vi arrangerede derfor i 1967 den første særudstilling i Danmarks Oldtid med de mest spændende udgravninger, og indbød landets provinsmuseer til en fest i den anledning. Det blev indledningen til en nyorientering af samarbejdet tværs gennem landet og startskuddet til DKM's årlige fagmøder, som fik navn efter Lakolkcentret på Rømø, indtil vi blev for mange, og nye steder med plads til alle måtte findes. Den afslappede

atmosfære og alt det nye, vi blev præsenteret for, skabte en ny fælles verden, som forhåbentlig stadig praktiseres efter de gode traditioner, trods skiftende omgivelser.

Maltakonventionens gode hensigter er desværre – og uforståeligt – aldrig slået rigtigt igennem her i Danmark, hvor “Rabies archaeologorum”, som Olaf Olsen kaldte det ukritiske og stadigt mere omsiggribende graveri, fortsat råder (se Fyens Stiftstidendes kronik d. 8. februar 2001). Hele tiden ser vi nye eksempler på den totale tilsidesættelse af ethvert forsøg på forebyggende skåning af kendte fundpladser som nu senest Rønninge Søgårds koge grubesystem.

Selvom vi har fået den ene nye spændende teknik efter den anden gennem de sidste årtier, og feltarbejdet på flere måder er revolutioneret i forhold til 1960erne, er der næppe tvivl om, at nye er på vej. Hvor tilgængelige for almindelige borgere de vil blive, tør jeg ikke spå om. De kræver teknikker, der nok ikke er hver mands kop the.

Nok er det fynske landskab næppe uudtømmeligt for arkæologiske spor, men mon ikke der vil være nok at se til de næste 50 år?

Note

Jubilæumsskriftet er oplysende om forholdene dengang. Med bortfaldet af årsberetninger og Fynske Minder kan jeg ikke følge med i, hvad der er foregået, efter at jeg holdt op. Bedre er det ikke blevet, efter at de nye ansvarsområder blev fordelt og man er sig selv nok indenfor deres territorier.

Museets egne årsberetninger fra 1972-83 oplyser om undersøgelserne. De viser, hvor mange undersøgelser amatørerne var ansvarlige for eller medvirkende i. Det var ikke så få. At niveauet faldt med Eigils fratræden var tydeligt – og beklageligt.

Dengang var de nye arkæologer, Jørgen Jacobsen og Asger Lorentzen, henvist til ad hoc-finansiering via strømmen af §49 undersøgelser – motorveje, gasledning osv. Vi fik aldrig normeret stillinger til dem eller de andre løse magistre. Kun sjældent kunne vi grave for vort eget budget uden støtte udefra, selv ikke i Lusehøj, på Kirkebjerg og Møllegårdsmarken. Uden supplement fra Odense Universitet, hvor jeg dengang var ekstern lektor, eller diverse lokale fonde, som de flittigt brugte, N.M. Knudsens Fond og Odense Universitets Forskningsfond, for slet ikke at tale om §49 midlerne fra staten, var de aldrig blevet behandlet forsvarligt. De varede længe og kostede mange penge. Det er en

forøjelse at læse de gamle årsberetninger og se, hvor mange amatører, der var aktive i deres hjemområder, omend det naturligvis var begrænset, hvad de kunne overkomme.

Som helhed er det en glæde for en olding at kunne se tilbage på disse flittige manddomsår.

Henrik Thrane

Leder af Fyns Stiftsmuseum 1972-1996.

Litteratur:

Albrechtsen, E. 1988: *Fra hukommelsens myretue*, Odense.

Fyns Stiftsmuseums årsberetninger 1976-1983.

Olsen, O. 1980: *Rabies archaeologorum*, *Antiquity* 44, 115-19, Cambridge.

Thrane, H. (ed.) 1992, *Dansk forhistorisk arkæologi gennem de sidste 25 år, nu og i 2001*, Odense.

Et liv med fynsk stenalder

Søren H. Andersen og fynsk stenalderarkæologi
er også en historie om arkæologiens udvikling
gennem en menneskealder

Søren H. Andersen

Det følgende er en kort beskrivelse af min årelange glæde ved arkæologi – lige fra dengang jeg som skoledreng var intens oldsagssamler til mit senere arbejde som universitetslærer og i dag som emeritus – alt sammen knyttet til den fynske ældre stenalder.

Jeg har altid været dybt fascineret af og haft stor glæde af arkæologi. Lige fra otte-ni årsalderen, har dette fag været en meget vigtig del af mit liv, først som amatørarkæolog (aktiv samler), dernæst som studerende og senest i en lang årrække som universitetslektor og forsker. Det har altid været stenalderen, der har haft min største fokus, men dermed ikke sagt, at jeg ikke er interesseret i andre perioder, langt fra, men at det blev stenalderen, der fangede mig, skyldes nok flere forskellige (og lidt tilfældige) omstændigheder; først og fremmest fik jeg allerede som lille dreng et par skiveøkser og flækkeblokke af en af mine onkler, som kendte samleren Ferd. Nielsen, Jerslev, der havde en tæt kontakt med Th. Mathiassen fra Nationalmuseet¹. De få flinteredskeer (som jeg i øvrigt stadig har) stammede antagelig fra den store Hallebygaard-boplads nær ved Tissø; de blev begyndelsen til en aktiv indsamling af flintoldsager i de følgende, mange år. Selvom jeg

dengang boede i København, blev min arkæologiinteresse også stimuleret af besøg på Nationalmuseet og af mine bedsteforældre, som i ferierne kørte mig rundt på Sjælland, hvor vi så hundredvis af stendysser og kendte sjællandske stenalderboplads (Bromme, Mullerup, Sølager), hvor jeg så kunne snuse rundt. Også bøger, f.eks. den glimrende vejledning for samlere, *To hundrede danske Oldsager*,² og tegneserier var med til at stimulere interessen, blandt andet serien om stenalderjægerne *Egene* i drengebladet *Skipper Skræk*.

Cykelture til Neverkær

Der kom dog først for alvor gang i min amatørarkæologi, da vi midt i halvtredserne flyttede til Odense. Hurtigt opdagede jeg, at der i Stiftsmuseets stenalderudstilling var et fint detailkort over Neverkær-Tommerupegnens mosedrag, som i stenalderen har været et stort søsystem, ved hvis bredder der har været en omfattende bebyggelse af datidens jæger-fiskerbefolkning. På kortet var der

Ældre stenalderboplads i Neverkær på Vestfyn. Fundstederne er angivet med rødt, og tæt ved boplads nr. 11 (pil) er det smukke og velbevarede spidsbandede Ertebøllekar (se side 213) fundet. Dette er Eigil Nikolajsens foto af samme kort, som den unge Søren H. Andersen kopierede i smug på Fyns Stiftsmuseum.

indtegnet alle de stenalderboplads, som Nationalmuseet i samarbejde med Fyns Stiftsmuseum havde kortlagt i årene under og lige efter krigen³. Baggrunden for dette rekognosceringsprojekt var de mange hjortetaksredskaber fra ældre stenalder og lerkar fra yngre stenalder, som var fremkommet ved tørvegravningen i moserne. I Stiftsmuseets udstilling var der blandt andet en flot samling hjortetaksøkser fra Neverkær, foruden et velbevaret, spidsbundet Ertebøllekar⁴. Tilsammen var det mere end nok til at få samlerblodet i kog. Lynhurtigt fik jeg købt et tilsvarende kort, hvorefter jeg nogle dage senere sneg mig ind på museet og i dølgsmål fik overført alle museets fundsteder til mit eget kort! Det kunne let lade sig gøre, for dengang var der kun én kustode, som altid sad alene i et lille halvmørkt, og afsides rum, hvor han limede jernalderurner sammen; besøgende var der stort set aldrig nogen af. Det var virkelig et tomt og stille museum, der var sig selv nok! I de følgende 2-3 år cyklede jeg så tit som muligt og i alt slags vejr, de ca. 25 km fra Odense til Neverkær, hvor jeg efterhånden fik besøgt alle bopladsene og indsamlet mange opløjede flintgenstande, fortrinsvis fra ældre stenalder. Her er en lille udskrift af min dagbog fra dengang (læg mærke til datoen. Det var dengang, der stadig var vinter!):

“28-3-58 var jeg i Neverkær. På grund af et forrygende koldt blæsevejr, nåede jeg kun at besøge to boplads derude. Først var jeg henne på N5. Der fandt jeg to tværpile og en skiveøkse; den næste boplads, jeg besøgte, var N6. Her fandt jeg 1 tværpil og en atypisk skiveøkse. Jeg undersøgte også mosen ud for pladsen, men der var intet at se, der kunne give et fingerpeg, om der er urørte kulturlag under mosejorden. På grund af kulden besøgte jeg ikke flere pladser, men kørte (cyklede) hjem”.

Vinterfrosten kunne tit give problemer med at få oldsagerne løsnet fra jordoverfladen; hvis et forsigtigt spark ikke var nok i den slags situationer, var det godt,

Det spidsbundede Ertebøllekar fra Neverkær udstillet på Fyns Stiftsmuseum. Karret, der hører til de største, er ca. 45 cm højt, og har kunnet rumme 15-20 liter. I montren til venstre i billedet bag de to drenge ligger det "boplads kort", som to andre drenge engang for mange år siden så omhyggeligt tegnede af. Foto Eigil Nikolajsen, 1973.

altid at have sit eget medbragte, indbyggede vandvarmeværk lige ved hånden! Samleriveren og glæden ved amatørarkæologi lod sig ikke undertrykke af et brandkoldt vintervejr! I årenes løb blev det til ca. 70 cykelture til Neverkær, hvor jeg for første gang oplevede den glæde, som jeg altid senere har følt ved enten at finde eller udgrave oldsager, som fortalte om livsvilkår i jæger-fiskertiden, dvs. samspillet mellem menneske og natur.

Samtidig med de mange besøg på stenalderbopladserne kom jeg til at lære et særpræget og smukt fynsk, mose- og bakkelandskab at kende, og der er ingen tvivl om, at det var i de år, jeg fik den interesse for forholdet mellem bebyggelse, erhverv og natur, som siden har været en vigtig drivkraft bag min faglige interesse for arkæologi.

Min første hjortetaksøkse

Stiftsmuseet havde jeg ingen kontakt med, da den daværende museumsinspektør virkede meget "akademisk", og først og fremmest var interesseret i fynsk jernalder, og samtidig ikke var en person, man som interesseret skoleelev forstyrrede på kontoret oppe på museets første sal!

Mine fund blev omhyggelig nummereret og katalogiseret, og fik senere betydning for Jens Bech, da han bearbejdede materialet fra ældre stenalders indlandsbebyggelse på Fyn. En stor del af mine opsamlinger kom også til at være basis i en oversigt over Ertebøllekulturens indlandsbebyggelse i Fynske Minder⁵.

Da alle fund udelukkende blev opsamlet på de dyrkede marker, var der udelukkende tale om flint; kun ved et par sjældne lejligheder stødte jeg også på oldsager af hjortetak og keramik, som selvfølgelig fik begejstringen til at slå alle rekorder, fx fandt jeg en bearbejdet hjortetakssprosse ud for bopladsen Pejruplund (nær Tommerup). Takken lå i opgravet fyld fra en oprensning af Brænde Å⁶. Jeg husker også en varm sommerdag i Neverkær, hvor en lille boplads midt ude i mosen var pløjet, hvorved et fundrigt kulturlag med blandt andet dyreknogler og keramik for første gang var kommet op i dagens lys (Neverkær V). Min begejstring var derfor stor, da jeg ved den lejlighed fandt min første hjortetaksøkse, en velbevaret T-økse af yngre Ertebølletype; det var en jubeldag, og cykelturen hjemad var med vinger! T-øksen blev afleveret til Stiftsmuseet, hvor jeg mange år senere genså den i museets åbne magasin på Hollufgaard. Neverkær V bopladsen er nok den rigeste indlandsboplads i det vestfynske bakkeland, men den er desværre

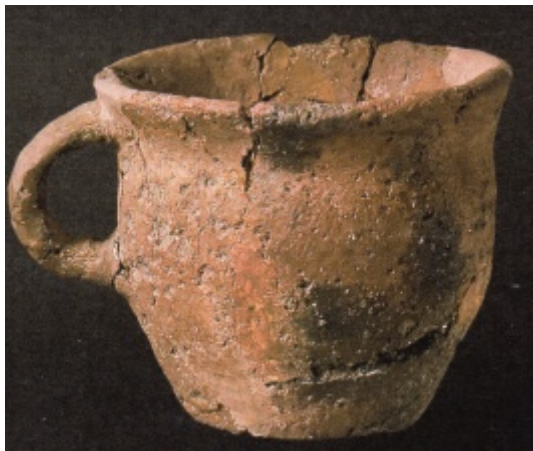
“blandet”, dvs. med bebyggelser fra både ældre Maglemose-, yngre Ertebølle- og tidligneneolitisk tragtbægerkultur⁷. I 1944 undersøgte J. Troels-Smith en profil ud for bopladsens vestlige bred, hvorved han fandt et lag med Ertebøllekeramik og tegn på flere vandstandssvingninger i Ertebølletidens Neverkær-sø. Senere er denne bebyggelse blevet ¹⁴C dateret til ca. 4.200-4.000 f.Kr. (yngre Ertebøllekultur) og begyndelsen af mellemneolitisk tragtbægerkultur ca. 3.300 f.Kr.⁸

I årenes løb lykkedes det at få opbygget en rimelig stor oldsagssamling fra Neverkær-Tommerupområdet – alle fund blev omhyggelig nummereret og katalogiseret i forhold til de enkelte bopladser, således at jeg også gradvis kunne begynde at beskrive deres alder og forskellige bebyggelsesfaser; en lille udstilling i en bogreol blev det også til.

Fjernvarmearkæologi

Det var imidlertid ikke blot fund fra stenalderen, der var i mit søgelys i skoletiden. Artikler om udgravninger mm. i den lokale avis, *Fyens Stiftstidende*, blev omhyggelig studeret og fundstederne vurderet i forhold til cykle-afstanden fra Odense. Det gav ture til Fyns Hoved, hvor jeg i kystskrænten fandt et knoglerigt kulturlag, men en lille udgravning gav desværre ingen daterende oldsager; senere var der lidt amatørudgravninger i keramikholdige jernaldergruber i kanten af grusgrave ved Ørslev og Favrskov på Vestfyn og nær stranden i Båring Vig.

I slutningen af 1950'erne behøvede jeg imidlertid ikke at køre så langt efter oldtidsfund, for i vores nabolag i den sydlige del af Odense opdagede jeg et område med mange ildsteder og gruber med keramik. Her var kommunen ved at nedgrave fjernvarmeledninger over et meget stort areal, og i grøfternes sider var der både små og meget store gruber med aske, trækul,

Lille lerbæger fra en grube på det store bopladsområde fra ældre jernalder i Odenses sydlige udkant.

Koppen er ca. 8 cm høj.

Foto og medieafdelingen Moesgaard Museum

dyrekogler, knusesten, mængder af keramik og rødbrændt ler, som kunne dateres til en tidlig del af førromersk jernalder, ca. 300-150 f.Kr. Gruberne lå i to områder, men om der enten var tale om ét stort bopladsområde eller to adskilte, var der ikke tid til at finde ud af. Fundet blev meldt til Stiftsmuseet, der imidlertid ikke havde mulighed for en undersøgelse. Det medførte, at jeg på egen hånd udgravede nogle få gruber med keramik. Som skoleelev var det en næsten uoverkommelig opgave og samtidig et hidsigt kapløb med tiden, for overalt på det store område blev gruberne hurtigt dækket af entreprenørfirmaet, når fjernvarmeledningerne var anlagt. Anlæggene var af meget forskellig størrelse, ca. 50-100 cm dybe og af vekslende omkreds, men ingen var større end ca. 4-5 m i diameter; indholdet vekslede også fra anlæg, hvor der kun var aske, til andre med forkullede dyrekogler, og til gruber med rige keramikfund.

Særligt husker jeg en meget stor grube, som var ca. 4 x 2 m og med nærmest rektangulært omrids, 1,1 meter dyb, med lodrette sider og plan bund, som var fyldt med keramik. På grund af dens størrelse og rige fund fik jeg desværre ikke gravet den færdig, men den dag i dag spekulerer jeg på, hvad det egentlig var for et anlæg, for den adskilte sig markant ved sin størrelse og regulære form fra alle de andre gruber, og samtidig svarer den ikke til noget publiceret bopladsanlæg? Retrospektivt er der ingen tvivl om, at der var tale om en stor jernalderbebyggelse, hvor hovedparten stadig ligger under områdets bebyggelse, veje, parkeringspladser og græsplæner. Hele aktiviteten blev omhyggelig katalogiseret og suppleret med en rapport og kort.

Min iver og interesse for arkæologi var uformindsket igennem hele skoletiden, og allerede på det tidspunkt var jeg fast besluttet på senere at studere arkæologi.

Studietidsarkæologi

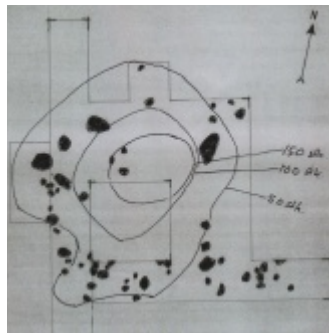
I 1960 blev jeg student og startede straks på arkæologi i Aarhus hos professor Glob. I modsætning til i dag, hvor begynderholdene er på ca. 50-60 russer, så var vi dengang kun to studerende, som startede det semester! Hvis jeg ikke havde været så optaget af faget, kunne studiestarten let være blevet et antiklimaks, for Glob så vi stort set ikke noget til de første semestre, og samtidig var studiemiljøet meget lukket og ikke specielt venligt overfor nye studerende.

Nå, selvstudium blandet med timer i klassisk arkæologi optog tiden, samtidig med at jeg heldigvis havde fundet sammen med en gruppe aktive århusianske

amatørarkæologer. Ved Norsminde Fjord var flere køkkenmøddinger nemlig på det tidspunkt ved at blive bortgravet i forbindelse med en ødelæggende grusgravning. Desværre havde Forhistorisk Museum ikke kapacitet til at tage sig af sagen, hvorfor amatørarkæologer og studerende på egen hånd gennemførte en serie små retningsudgravninger.

Af åbenbare grunde gled den fynske stenalder lidt i baggrunden, men dog ikke mere, end at jeg nogle dage i højsommeren 1964 hjalp min studiekammerat Jens Bech med hans udgravning af Maglemosebopladsen Granholmen i Stævningen nær Glamsbjerg. Undersøgelsen afslørede både sporene af en formodet hyttetomt og et vigtigt fundstof fra den yngste fase af den fynske Maglemosekultur. Granholmen er stadig det eneste sted, hvor et tilsvarende fint materiale fra denne periode er fundet på Fyn. Ved samme lejlighed publicerede Jens et sjældent fund af et velbevaret flintægspyd fra Neverkær⁹.

Samtidig begyndte jeg at tilbringe en større og større del af studietidens forår og somre på udgravninger rundt omkring i landet, og det frie udendørsliv kom til at blive en stadig vigtigere del af min glæde ved arkæologi. Dengang var der ikke udgravningskurser som i dag, men som studentermedhjælp kom man med ud i felten og måtte så prøve at lære alt af "bossen" – det var virkelig mesterlære i den gode forstand! Jeg var så heldig at komme på udgravning med en række af datidens dygtigste arkæologer, som jeg står i stor taknemmelighedsgæld til, først og fremmest Troels-Smith, som på udgravninger, faglige møder og kurser i både

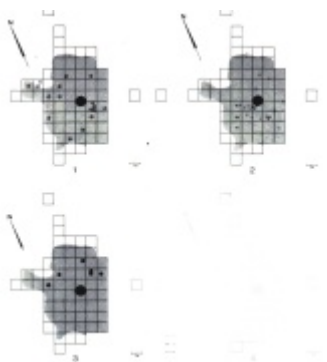
Grundplan af stenkreds på Maglemosebopladsen Granholmen. I midten af stenkredsen lå der et ildsted, og inden for kredsen var der en meget høj koncentration af flintaffald og kasserede redskaber. Stenkredsen er tolket af udgraveren (J. Bech 1965) som sporet efter en hytte, hvis overbygning har været fastholdt mod jorden af de store sten. Her efter J. Bech.

Nogle af fundene fra Granholmen, der på basis af mikrolitterne og (især) de små trapezeder (nederst til højre på figuren, kan dateres til yngste Maglemosekultur. Her efter J. Bech 1965

Forsiden af ugebladet "Hjemmet", Nr. 29, 16 juli, 1957, der var starten til den første undervandsarkæologi i Danmark. (her efter Dal 2014)

Grundplan af Brobopladsen; fundplanerne viser ildstedet (sort) omgivet af forskellige arbejdsområder, hvor der er foregået tilhugning af flint (grå raster), skræbning af skind (skræbere 1), arbejde i knogle og hjortetak (stikker 2) foruden kasserede jagtvåben (skafttungespids 3). Her efter Andersen 1973.

Åmosen og på Samsø, øste af sin store viden om stenalderarkæologi og naturvidenskab. Disse studenterår kom til at betyde enormt meget for mig, både personligt og fagligt.

De første undervandsarkæologer

Samtidig med mine ture til Neverkær, startede ugebladet *Hjemmet* i 1957 en konkurrence om hvem, der kunne finde Danmarks ældste boplads på havets bund. Vinderne blev to frømandsarkæologer, som havde fundet en righoldig boplads i Tybrind Vig på Vestfyn – et fundsted, som næsten 20 år senere, i 1975, både kom til at spille en stor rolle for arbejdet med fynsk stenalder, og samtidig blev pionér-lokaliteten for et helt nyt forskningsområde i Danmark, nemlig submarin stenalderarkæologi. I første omgang blev de nye fund kun omtalt ganske kort, og gik derefter i glemmebogen¹⁰.

Bro-bopladsen og Anders Jæger

I 1970 kom jeg i kontakt med Anders Jæger fra Bogense, der på sin postrute havde fundet bearbejdet flint på en sydvendt bakkeside nær landsbyen Bro på Nordvestfyn. Her havde Jæger både fundet en skafttungespids og en kantstikkel, som var lavet på en tilsvarende spids.

Mens skafttungespiden teoretisk godt kunne være spor efter et jagtuheld, så var stiklen som et arbejdsredskab særlig vigtig, da den tydede på, at der lå en boplads fra en tid, som ikke tidligere var fundet på Fyn. Stedet viste sig at være en lille, ca. 6 x 5 m, boplads fra Brommetiden, ca. 10.500-11.500 f.Kr.¹¹ Fordelingen af redskaber og flintaffald afspejlede forskellige arbejdsområder omkring et

ildsted, som lå midt på gulvet i en hytte, som havde været gravet lidt ned i undergrundens sand. Bro-bopladsen må være sporene efter en lille families sæsonophold ved en søbred i det bakkede nordfynske landskab i slutningen af istiden! Endnu i dag, 50 år senere, er Bro et af de mest informative bopladsfund fra Brommekulturen i Danmark.

I begejstringen over Bro-bopladsen glemte jeg imidlertid ikke andre fund fra Fyns ældre stenalder, for allerede fra mine første besøg i Stiftsmuseets udstilling, havde jeg ikke kunnet undgå at bemærke en flot mahognibrun harpun fra Ejby Mose¹². Formmæssigt adskilte den sig fra museets øvrige harpuner ved sin spadeformede basis, der viste, at den enten stammede fra istidens slutning eller den første skovtid med tidlig Maglemosekultur, ca. 9.000-10.000 f.Kr. I så fald var der tale om den ældste stenalderharpun fra Fyn.

Fra Neverkær-Tommerup mosedraget er der også to andre sjældne harpuner fra Maglemosekulturen; den ene, fra Bred Mose, er senere blevet C-14 dateret til ca. 9.100 f.Kr. – en fin bekræftelse på, at jæger-fiskerfolk allerede i den tidligste del af ældre stenalder færdedes på Vestfyn¹³.

I 1970'erne holdt jeg i flere omgange foredrag ved Folkeuniversitet i Odense, hvor emnet var en oversigt over Danmarks Oldtid med særligt henblik på Fyn.

Harpun af mellemfodsknogle af elsdyr; fra Ejby Mose. Rubriceret som en harpun af type 2 (Aarb. 2005 (2009). Typologisk dateret til overgangen mellem vegetationszonerne yngre dryas og præboreal tid. Efter Andersen 1974, 44-48.

Enradet harpun fra Skalbjergh Mose ved Bred. Antagelig mellemfodsknogle af kronhjort. Rubriceret som en harpun af type 2, (Aarb. 2005 (2009). Under brugen er harpunen blevet skadet, og en eller flere modhager er brækket af. Sporene efter skaden er derefter blevet glatskrabet, og harpunen er fortsat blevet brugt som et vigtigt jagtvåben, indtil den blev tabt i søen. C-14 dateret til 9.250 +/- 60. (AAR-8796), anden halvdel af vegetationszonen præboreal tid. Efter Andersen og Petersen 2009.

Enradet harpun fra Andebølle Mose. Mellemfodsknogle af elg eller kronhjort. Rubriceret som en harpun af type 4, (Aarb. 2005 (2009), Typologisk dateret til vegetationszonen boreal tid. Efter Andersen og Petersen 2009.

I vinteren 1970-71 drejede rækken sig om ældre stenalder, og ved en snak efter en sådan aften opfordrede jeg blandt andet Anders Jæger til at oprette en forening for fynske amatørarkæologer med forbillede i Jysk Arkæologisk Selskab. Det blev starten på *Harja*, som derefter i de følgende ca. 50 år voksede sig stor, levedygtig og søsatte masser af fine initiativer med foredrag, kurser, udgravningslejre om sommeren og ikke mindst et fint klubblad.

Frømændene i Tybrind Vig

I midten af 1970'erne blev jeg kontaktet af en frømandsklub i Fredericia, hvis medlemmer havde fundet en mængde Ertebølleoldsager i den nordlige del af Tybrind Vig. Jeg husker stadig mit første besøg i klubben, hvis formand, Hans Dal, havde lagt alle de opsamlede fund ud på gulvet i klubbens kælder. Selv for en hærderet stenalderarkæolog, som mig, var det et imponerende syn. Foruden hundredvis af redskaber af flint, var der også mange potteskår, dyreknogler, hjortetak og bearbejdet træ.

Det var særligt trægenstandene, som var interessante og meget vigtige, da det bestemt ikke var den slags fund, som vi på det tidspunkt var forvænt med fra

Det syn, som mødte mig ved det første besøg hos dykkerne i Fredericia: et udvalg af de mange fund, som dykkerne havde opsamlet på bunden af Tybrind Vig. Foto: P. Honoré, her efter Dal 2014.

landjordens udtørrede og gennemdrænedede bopladser, hvor alle de organiske fund for længst var forsvundet. Problemet med Tybrind-fundet var imidlertid, at det lå ca. 200-300 meter ude i bugten og nede på havbunden, ca. 2-3 m under overfladen, for på det tidspunkt var der nemlig ingen, som havde erfaring med udgravning af undersøiske bopladser! I løbet af de følgende år (1978-1987), blev alle de tekniske vanskeligheder overvundet ved en idérig og dynamisk indsats af dykkerne¹⁴, og undersøgelsen udviklede sig til den største undervandsudgravning, ikke blot i Danmark, men i hele Nordeuropa.

Den helt afgørende forudsætning for det succesfulde resultat af denne pionér-udgravning var et forbilledligt samarbejde mellem dykkere og fagfolk således at udviklingen af den nødvendige teknologi og løsninger af alle de praktiske problemer blev klaret på forbilledlig vis af dykkerne, mens arkæologerne tog sig af registrering og dokumentation, fagområder, som også skulle udvikles og afprøves i det nye og ukendte arbejdsmiljø ved en undersøisk stenalderudgravning. I de ca. ni år udgravningen fandt sted, lykkedes det at udvikle en udgravningsteknologi og dokumentationsmetode, som sidenhen blev kopieret til submarine undersøgelser i vore nabolande.

Tybrind Vig viste for første gang de undersøiske stenalderbopladsers store fundpotentiale med hensyn til bevaringsforholdene for genstande af organiske materialer som træ, bark, bast, tovværk og tekstil. Hertil kom en 10-11 meter lang, udhulet stammebåd samt løsfundne knogler og begravelser af bopladsens beboere, hvoraf særlig én, en lille pige med et spædbarn, i dag kan ses rekonstrueret i Moesgaard Museums nye stenalderudstilling. Senere er der dukket yderligere en dobbelt-begravelse op ude på vigens havbund¹⁵.

Særligt epokegørende var fundene af fire padleårer, der var udsmykket med indskårne mønstre i lavt relief. Der var tale om en fuldstændig ny stenalderkunst i træ! På et par af åre-

Efter nogle års tekniske forsøg konstruerede dykkerne en flåde med pumpeudstyr mm., som blev forankret lige over udgravningen nede på havbunden.

Foto: Hans Dal.

En af de udsmykkede åreblade fra Tybrind Vig. Relieffet, som har været udfyldt med mørk farve, viser et skræmmende, stiliseret menneskeansigt – sandsynligvis et stammemærke. Efter Fischer og Pedersen 2018.

bladene var der indskåret stiliserede menneskeansigter, sandsynligvis skræmmebilleder som markering af gruppe- eller stamme tilhørsforhold. Efter Tybrind Vig fortsatte de undersøiske udgravninger i Gamborg Fjord, også her med fornemme fund, som blandt andet viste, at befolkningen på denne boplads havde drevet efterårsjagt på trækkende marsvineflokke igennem Lillebælt, nøjagtig på samme måde, som det er fortsat helt op til vore dage – altså en lokal erhvervsform med en tusindårig vestfynsk tradition. Udover udgravningerne blev der også fundet adskillige nye bopladser og et ældre fund af en stor harpun fra Føns Vig blev ny-dateret til Ertebølletiden¹⁶.

Brænde Å

I et lidt større perspektiv er det fascinerende at tænke på, at de små indlandsbopladser inde ved Neverkærøen via Brænde Å sandsynligvis har stået i forbindelse med de samtidige jæger-fiskerfolk fra Tybrind og Gamborg ude ved Lillebæltskysten¹⁷. For at efterprøve denne teori gennemførte vi en rekognoscering langs hele Brænde Å, men desværre uden spor efter stenalderfolk, da terrænet både er vanskeligt tilgængeligt og meget skovdækket.

Selvom jeg i mange år beskæftigede mig med undervandsarkæologi og forskellige andre aspekter af Ertebøllekulturen, glemte jeg langtfra min gamle arbejdsmark i Neverkær. Siden Nationalmuseets udgravning af Neverkær V i 1944,

var der ikke foretaget videnskabelige undersøgelser i mosen, og fundene bestod derfor stadig kun af materiale fra overfladeopsamlinger og tørvegravninger. Fundstedernes beliggenhed tæt ved mosekanterne lokkede imidlertid med mulighederne for at finde affaldslag med måltidsrester og redskaber af organiske materialer i de gamle søaflejringer. At bevaringsforholdene var gode for kulturlag, som kunne fortælle om erhverv, sæsonophold og materiel kultur, var tydelige af de mange knogle- og hjortetaksfund fra krigens tid.

Med min langt større faglige erfaring, besluttede jeg derfor i 2007 at prøvegrave ud for et par af de bopladser, hvor der var opsamlet særligt meget Ertebølle materiale. Der blev prøvegravet ud for de to indlandsbopladser Marcuslund V tæt ved Brænde Å i den centrale del af mosen og ved Udsmose Høj i den nordlige del. Begge steder var der tidligere både opsamlet mange Ertebølle fund af flint og fem-otte T-formede Ertebølle-hjortetaksøkser ude i den tilgrænsende mose. Desværre viste udgravningerne at kulturlagene var pløjet bort, og at der ikke var uforstyrrede udsmidslag i moserne.

Det eneste fund i søgegrøfterne var en bearbejdet gevirspresse som senere blev 14C-dateret til yngre Kongemosekultur! Det var en stor overraskelse, for der var ikke tidligere fundet én eneste oldsag fra Kongemosekulturen på bopladsen, og i øvrigt var der ekstremt få fund fra denne periode i hele Neverkær¹⁸.

En vigtig del af min årelange glæde ved arkæologi har altid været muligheden for en konstant vekslen mellem teori og forelæsninger ved skrivebordet og praksis ude i landskabet. I den henseende har jeg været utrolig privilegeret, da mit universitetsarbejde åbnede op for vigtige og udbytterige forskningsprojekter på Fyn og i Jylland. Denne del af faget har givet enestående muligheder for dels at besøge utrolig smukke områder, som er ukendte for de fleste, egne, hvor kun postbude og arkæologer har haft mulighed

Kort over den centrale del af Lillebælt med angivelse af hvorledes, den sæsonmæssige havjagt på de trækkende marsvineflokkede har fundet sted ved Gamborg Fjord. Efter Andersen 2008.

for at komme, dels at træffe mange specielle mennesketyper, som boede ensomt og fjernt fra alt og alle. Udover de landskabelige indtryk af smukke egne, som man ellers aldrig ville have set eller oplevet, har disse steder og deres beboere også givet mig en vigtig, social forståelse for mange danskeres livsvilkår.

Amatørerne og samlerne

Da Danmark er utrolig rig på stenalderredskaber, er det flint, som næsten alle samlere kaster sig over. I kraft af mit arbejde som stenalderarkæolog har jeg derfor truffet masser af oldsagssamlere i årenes løb. De har givet mig nogle af mine bedste og mest udbytterige oplevelser, både personligt og fagligt, og langvarige venskaber. Utallige gange har jeg haft farverige møder ved veldækkede kaffeborde med entusiastiske samlere, som i deres iver har snakket i timevis med den indbudte arkæolog, som til sidst har været fuldstændig overvældet og udmattet! Mange møder har også (og heldigvis) både medført betydningsfulde fund og uvurderlige, videnskabelige resultater for udforskningen af ældre stenalder i Danmark – her kan blot peges på Bro-bopladsen og de vigtige fundsteder i Tybrind Vig og Gamborg Fjord.

En anden god kontakt med betydning for den fynske stenalder var forbindelsen med skovrideren på Brahetrolleborg gods på Sydfyn, H. Thorlasius-Ussing. Han havde igennem flere år opdaget og indsamlet oldsager fra adskillige nyfundne bopladser langs bredderne af Brændegård Sø, deriblandt et fint fund fra

Kort over Vestfyn med den samtidige Ertebøllebebyggelse inde ved "Neverkær Søen" (5) og ude ved Lillebæltskysten (4) (Tybrind Vig) forbundet via Brænde Å; bopladsen nr. 3 er den undersøiske Ronæs Skov i Gamborg Fjord. De optrukne linjer markerer vandskel.

nygre Ertebøllekultur med en udenlandsk skolæstøkse¹⁹.

Under mit besøg blev vi fornemt beværtet på den idyllisk beliggende, stråttækte skovridergård med vildtsteg med kantareller og senere overnatning i en ægte, firkantet himmelseng, som stammede fra De vestindiske Øer.

Årenes løb har også flere gange budt på møder med amatørarkæologer, som for manges

vedkommende har været fuldstændig sikre på, at netop de havde fundet “*de ældste spor af mennesker*”, og i to tilfælde ovenikøbet havde bygget fornemme, private museer for deres indsamlede og udstillede fund. Sådanne situationer har både krævet megen takt og forståelse, fordi jeg desværre altid har været nødt til at kassere deres fund, enten fordi de viste sig at være moderne “jernbaneflint” eller af langt yngre alder!

Allerede i studietiden blev jeg klar over vigtigheden af at kunne formidle min arkæologiske viden videre til andre interesserede. Formidlingsarbejdet tvang én til både at formulere sig, så andre kunne forstå det, og samtidig blev man tit stillet overfor snurrige spørgsmål, som fik én til at tænke i andre baner end de sædvanlige faglige – en vigtig lærdom.

Denne glæde over faglig formidling har altid spillet en stor rolle for mig både ved undervisningen på universitetet og ved masser af kurser ved Folkeuniversitetet i Århus, Odense og Fredericia, ved foredrag på højskoler, i foreninger (f.eks. Harjal) og i interessegrupper, både her i landet og ved udenlandske universiteter. Denne formidling kom ikke kun til udtryk gennem foredrag, men også ved publikationer og flere museumsudstillinger.

Årene har også budt på inspirerende og meget lærerige ekspeditioner og udgravningsrejser rundt omkring i Verden – til mange steder, hvor turister sjældent eller aldrig kommer, fx Nordøstgrønland, Ægypten, Sydrusland, Tunis og fjerne hjørner af Japan.

Lige siden min tidlige skoletid har jeg altid været drevet af en brændende interesse for arkæologi, som derfor været en væsentlig del af mit liv og heldigvis altid af hjertens lyst. Jeg er klar over, at jeg har været privilegeret, da en betydelig del af mit arbejde med stenalderen er foregået på Fyn, hvor mange interessante og vigtige fund har haft betydning for vor løbende udforskning af ældre stenalder i Danmark.

Appendiks

Arkæologi er en dynamisk forskningsgren, der konstant giver nye interessante oplysninger, enten baseret på nye fund eller ny-udviklede analysemetoder. Således også om fynsk stenalder. I 2020 udførte forskere fra universitetet i York, analyser af forkullet madskorpe på et tragt bæger fra Neverkær²⁰. Det var muligt at vise, at der gentagne gange var lavet mad i karret, og ved forfinede analysemetoder

lykkedes det at påvise molekyler i madresterne af ferskvandsfisk og af græsædende dyr, enten kvæg eller får/ged eller rådyr/kronhjort. Et spritnyt eksempel på viden om den vestfynske befolknings føde i midten af yngre stenalder for ca. 5.300 år siden.

Brudstykke af tragtbæger (ca. 3.300 f.Kr.) fra Neverkær. På karrets sider var der bevaret forkullet madskorpe, som er blevet analyseret i England. Undersøgelsen viste, at der flere gange havde været tilberedt mad i karret, bla. med fisk og kød af drøvtyggere, som enten har været tamdyr (kvæg eller ged/får) eller vildtformer (rådyr eller kronhjort).

Søren H. Andersen

Arkæolog og seniorforsker ved Moesgaard Museum i Århus.

En af initiativtagerne til stiftelsen af Harja i 1971.

Noter

31. Mathiassen et al. 1943, 11, 35.
32. Brøndsted og Mathiassen 1941. Albrechtsen 1949.
33. Omtalt i: Albrechtsen 1949, 30, Fig. 3 og side 35.
34. Afbilledet første gang i Albrechtsen 1949, fig. 11; Andersen 1977, 19, Fig. 7.
35. Andersen 1977, 7-36.
36. Dette fund tyder på, at der kan være et udsmidslag i mosen ud for denne boplads.
37. Neverkær V. Andersen 1977, 16 og 27. Udgravninger i 1944 ved C. L. Vebæk og J. Troels-Smith fra Nationalmuseet. Troels-Smith 1982, 39-62.
38. Mange år senere er der udført en serie ¹⁴C dateringer af dyrekogler fra udgravningen::

K-3961: 4040 BC (kronhjorteknogle), K-3962: 4010 BC (kronhjorteknogle), K-3963: 4160 BC (kronhjorteknogle), K-3964: 4000 BC (kronhjorteknogle), K-4558: 3290 BC. (vildsvineknogle), K-4559: 3280 BC (rådyrknogle)

39. Bech, 1965, 161- 172.
40. Albrechtsen 1960, 147-151; Dal 2014, 15-24.
41. Andersen 1973, 6-60.
42. Andersen 1974, 44-48.
- 43 Andersen og Petersen 2009, 7-41.
- 44 Malm 1995, 385-396; Andersen 2013; Dal 2014.
- 45 Uldum 2011, 15-20
- 46 Andersen 1983, 7-16.
- 47 Andersen 2009, 188, Fig. 173; Andersen 2013, 308. Fig.7.5.
- 48 Marcuslund V. FSM 8192. OBM 3112 x 11. Kronhjortegevir. C-14 dateret til 6.058-5.999 f.Kr. (Yngre Kongemosekultur) AAR-11356.
- 49 Ussing 1976, 7-16.
- 50 Robson et al. 2021,

Litteratur

- Albrechtsen, E., 1949: *Danmark i oldtiden*. København.
- Albrechtsen, E., 1974: *Fyn i oldtiden*. Odense University. Studies in History and Social Sciences. Vol. 20. Odense.
- Albrechtsen, E., 1960: *Flintflækker og frømand*. Fynske Minder 1959, 147-151. Odense.
- Andersen, Søren H., 1973: *Bro. En sen glacial boplads på Fyn*. Kuml 1972, 6- 60. Aarhus.
- Andersen, Søren H., 1974: *En harpun fra Ejby Mose, Vestfyn*. Fynske Minder 1974, 44-48. Odense.
- Andersen, Søren H., 1977: *Ertebøllekultur på Vestfyn. En oversigt*. Fynske Minder 1977, 7-36. Odense
- Andersen, Søren H., 1983: *Harpunen fra Føns Vig*. Fynske Minder 1982, 7-16. Odense.
- Andersen, Søren H., 1984a: *Mønstrede åreblade fra Tybrind Vig, Vestfyn*. Kuml 1982-83, 11-30. Aarhus.
- Andersen, Søren H., 1984b: *Stenalderfolk på Vestfyn*. Fynske Minder 1983, 7-28. Odense
- Andersen, Søren H., 1985: *Tybrind Vig. A Preliminary Report on a Submerged Ertebølle Settlement on the West Coast of Fyn*. Journal of Danish Archaeology vol. 4, 52-69. Odense.
- Andersen, Søren H., 1987: *Mesolithic Dug-outs and Paddles from Tybrind Vig, Denmark*. Acta Archaeologica. Vol. 57, 1986, 87-106. København.

- Andersen, Søren H. 2009: *Ronæs Skov. Marinarkæologiske undersøgelser af en kystboplads fra Ertebølletid*. Jysk Arkæologisk Selskabs Skrifter 64. Aarhus.
- Andersen, Søren H., 2013: *Tybrind Vig. Submerged Mesolithic settlements in Denmark*. Jutland Archaeological Society Publications Vol. 77. Aarhus.
- Andersen, S. H & P. V. Petersen, 2009: *Maglemosekulturens stortandede harpuner*. Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie 2005, 7-41. København.
- Bech, J., 1965: *En boplads og et enkeltfund fra Fyns Maglemosetid*. Fynske Minder 1965, 161-172. Odense.
- Brøndsted, Johs. og Th. Mathiassen, 1941: *To hundrede danske Oldsager*. Gyldendal. København.
- Dal, H. 2014: *Arkæologi på havbunden. Historien om udgravningen af en stenalderboplads i Tybrind Vig*. Moesgaard Museum & Odense Bys Museer. Jysk Arkæologisk Selskab. Aarhus.
- Fischer, A. & Pedersen, L. (eds.), 2018: *Oceans of Archaeology*. Jutland Archaeological Society vol. 101. Aarhus.
- Malm, T., 1995: *Excavating submerged Stone Age sites in Denmark – the Tybrind Vig example*. In: A. Fischer (ed.): *Man & Sea in the Mesolithic*, 385-396. Oxford.
- Mathiassen, Th., 1943: *Stenalderbopladsen i Aamosen*. Med Bidrag af M. Degerbøl og J. Troels-Smith. Nordiske Fortidsminder. III. Bind. 3 Hæfte. København.
- Robson et al., 2021: *Organic residue of Early Neolithic “bog pots” from Denmark demonstrates the processing of wild and domestic foodstuffs*. Journal of Archaeological Science Reports 36, 1-18.
- Thorlacius-Ussing, H., 1976: *En udenlandsk økse i fynsk miljø*. Fynske Minder 1976, 7-16. Odense.
- Troels-Smith, J., 1982: *Vegetationshistoriske vidnesbyrd om skovrydninger, planteavl og husdyrhold i Europa, specielt Skandinavien*. I: Sjøvold, Th., (red.): *Introduksjonen av jordbuk i Norden*. Foredrag holdt ved fellesnordisk symposium i Oslo april 1980, 39-62. Det Norske Videnskaps-Akademi. Universitetsforlaget. Oslo-Bergen-Tromsø.
- Uldum, O., 2011: *The Excavation of a Mesolithic Double Burial from Tybrind Vig, Denmark*. In: Benjamin, J., C. Bonsall, C. Pickard, A. Fischer (eds.): *Submerged Prehistory*, 15-20. Edinburgh.

Arkæologiske glimt

Målet var at føre danmarkshistorien så langt tilbage som muligt. Foreløbig har forfatteren udgravet landets ældste bopladser fra den ca. 14.000 år gamle Hamburgkultur. Nu leder han efter neandertalere

Jørgen Holm

Man lader naturligvis ikke en 11-årig lidt uregerlig knægt være alene uden opsyn. En dag var jeg tvangsindlagt til at deltage i en af min fars lystfiskerture. For at komme ned til Kongeåen skulle vi krydse en mark ved Knagmølle. Pludselig nærmest snublede min far over en flintsten, tog den op og erklærede begejstret: En flækkeblok! Da slog lynet ned, tiden og verden stod stille, en livsbane blev udstukket i det øjeblik. Mens han fortsatte ned mod åen, tog jeg marken i nærmere øjesyn. Det vrimlede med tildannet flint: flækker, spåner, skrabere, en økse. En hel stenalderboplads!

Der var lidt for langt fra Kolding til Knagmøllen, så jeg fandt hurtigt frem til et andet velegnet sted, Donssøerne, der ligger kun en halv snes kilometer nord-vest for mit barndomshjem. Så snart jeg havde mulighed for det, cyklede jeg derud på min mors cykel, hvor sadlen sad alt for højt, så jeg måtte stå op det meste af vejen. Men belønningen var, at det i det område vrimlede med stenalderbopladser.

Jeg havde ved selvstudier efterhånden så nogenlunde lært, hvad der kendetegner tildannet flint, slagbule, bølgeringe og alt det dér. Snart dæmrede det for

*Donssøerne. Her begyndte mit liv som arkæolog.
Foto: mapio.net.*

mig, at bopladserne måtte stamme fra den nu for længst aflivede Gudenåkultur. På biblioteket læste jeg Therkel Mathiassens klassiske artikel om denne kultur i *Aarbøger for Nordisk Oldkyndighed og Historie* 1937. Det blev min bibel, det faldt mig ikke ind, at jeg kunne låne bogen med hjem, så jeg begyndte at skrive teksten af, et

projekt, der dog hurtigt blev opgivet. Ude i marken gik det op for mig, at det var mest hensigtsmæssigt at gå lidt systematisk til værks, fx i parallelle baner med et par meters mellemrum, gerne følgende plovfurerne. Og det var nødvendigt på en eller anden måde at gøre rede for, hvor de enkelte oldsager blev fundet. Det krævede nummerering og kortmateriale. Men pengene var små dengang i sluthalvtredserne; kopimaskinen var opfundet, men 65 øre i ugepenge rakte ikke langt.

Ad skæbnens uransagelige veje kom jeg i forbindelse med en anden, langt ældre amatørarkæolog, fabriksinspektør I.C. Larsen, der for at få frisk luft og motion var begyndt at samle flint ved Donssøerne. På et kæmpestort kort havde han omhyggeligt indtegnet, navngivet og nummereret alle bopladserne. Og det minutiøse fundkatalog, der ledsagede landkortet, tog nærmest vejret fra mig. Det var måden at gøre det på. Han sørgede for, at jeg fik en kopi af kortet, og jeg forsøgte at efterligne hans procedurer.

Årene gik, men det var hele tiden arkæologien, der var i højsædet, og endelig i 1969 kunne jeg efter studentereksamen starte på arkæologistudiet i Aarhus. På Moesgaard løb jeg straks ind i Flemming Rieck, der også var stenaldernerd og på det nærmeste flasket op med flint, og med hvem jeg indledte et tæt venskab. Vi var enige om, at det for os gjaldt om at føre danmarkshistorien så langt tilbage som muligt.

Bro, den første istidsboplads vest for Storebælt

Bare et enkelt nip af en flaske Gammel Dansk fremkalder hos mig billedet af tre arkæologistuderende, der en kold forårsdag for et halvt århundrede siden i en

pause sad med benene dinglede ud over skrænten ved Bro strand på Nordfyn. Sammen med Niels H. Andersen og Flemming Rieck deltog jeg i udgravningen af den første rensdyrjægerboplads fra den ca. 13.000 år gamle Brommekultur vest for Storebælt, Bro 1, ledet af en af vores universitetslærere, Søren H. Andersen.

En bidende kold vinterdag i 1963 var postbud Anders Jæger draget ud fra posthuset i Bogense og befandt sig på ruten nord for landsbyen Bro, da han fik den idé at skyde genvej over marken mellem to gårde. Pludselig fik han øje på et stykke flint i pløjejorden, samlede det op og kunne straks af formen se, at der var tale om en stor sjældenhed, en pile- eller spydspids fra den sene istid for ca. 13.000 år siden. I nærheden fandt han også nogle flækker og spåner, som stammede fra fremstillingen af redskaber.

Niels havde allerede i nogle år kendt Anders, og han syntes også, at vi andre skulle møde ham. Det blev til et livslangt, varmt venskab, hvor vi "drenge", som Anders' kone Else stadigvæk kalder os, nærmest ved et kup sørgede for, at Anders blev valgt ind i Nordfyns Museums bestyrelse, og i 1971 var vi med til at stifte Harja.

For få år siden besøgte jeg igen efter mange års fravær området ved Bro. Landskabet er fuldstændig forandret, præget af hesteindhegninger med stolper

Ved Bro fandt man tre bopladser fra Brommekulturen. Her et glimt fra udgravningen af Bro 2 1971–73. I midten står Jørgen Holm, i baggrunden Anders Jæger. Foto: Flemming Rieck.

Fundstedet og arbejdsituation fra undersøgelsen 1971–72.

Foto: Eigil Nikolajsen.

så store, at man skulle tro, at er tale om Jurassic Park! Og Bro-bopladsen ligger nu inde under en ridehal. Et trist syn og et eksempel på uheldig myndighedsbehandling.

Ommelshoved – istidsjægere på Ærø

I foråret 1971 talte jeg i Harja om den sene istids kulturforhold i almindelighed og om bopladsen ved Bro i særdeleshed. Foredraget mandede ud i en opfordring til medlemmerne om at henvende sig, hvis de skulle se sig i besiddelse af Brommekulturens ledetype: Skafttungetspidsen, en spids flække, hvis stumpe ende i skæftningsøjemed er indsnævret ved dobbeltsidig behugning.

På næste møde kunne amatørarkæologen Claus Madsen, Vester Skerninge, fortælle, at han havde ikke mindre end 14 pile- eller spydspidser af den efterlyste slags liggende hjemme i sin skrivebordsskuffe. Stykkerne, som jeg senere fik lejlighed til at se og godkende, var opsamlet på Ommelshoved, Ærø. Men der var fundet mange flere samme sted, fortalte Claus Madsen. Resten lå på Marstal Søfartsmuseum.

Jeg tøvede ikke længe med at løse billet til Ærø, hvor købmand Jens Hansen, museets forstander, førte mig op på 1. sal og styrede hen til en lille uanselig

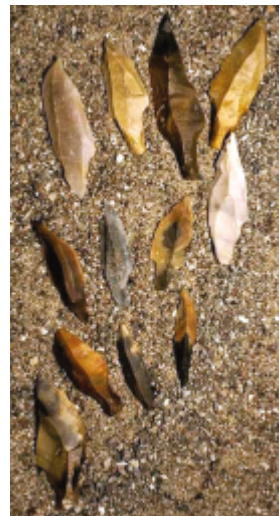
montre. Under glasset lå 64 skafttungespidsler. Altså i det hele (pr. 1.5.1971) 78 af istidsjægerne ca. 13.000 år gamle pile- eller spydspidsler, alle fundet på stranden i nærheden af Marstal. Det er i høj grad bemærkelsesværdigt, at der næsten kun var fundet skafttungespidsler. Man havde opsamlet enkelte flintafslag, men var overhovedet ikke stødt på skrabere og stikler, som ellers forekommer mere eller mindre hyppigt på alle de kendte bopladser fra istidens afsmeltningssfase.

Fundhistorien er omtrent lige så mærkværdig som materialet. Den første skafttungespids blev allerede fundet omkring 1930, da Jens Hansen var på rekognosceringstur Ommelshoved rundt. Siden er bestanden ved gentagne besøg på lokaliteten for hvert år blevet forøget med et par stykker. Stud.mag. C. J. Becker, senere professor i forhistorisk arkæologi ved Københavns Universitet, så nogle af spidslerne første gang omkring 1936, men var på det tidspunkt ikke i stand til at foretage en klar type- eller tidsbestemmelse.

I 1950 besøgte han igen Marstal Søfartsmuseum og vidste nu – efter udgravningen og publiceringen af den store elgjæger-boplads ved Bromme nær Sorø – at han stod over for skafttungespidsler af Lyngby/Bromme-typen. Becker aflagde fundstedet et besøg og lod de samlede iagttagelser indgå i en beretning til Nationalmuseet. Han overlod herefter den videre undersøgelse til en lokal amatørarkæolog, lærer M. Blaksteen, Marstal, som foretog nogle prøvegravninger på og omkring fundstedet, men uden at det lykkedes ham at finde kulturlag eller oldsager på primært leje.

Claus Madsen, der arbejdede en kort tid på øen i 1964, stiftede via Jens Hansen bekendtskab med skafttungespidslerne og lokaliteten på Ommelshoved. Han tog derud og fandt hurtigt et par stykker. Det gav inspiration til nye besøg, og det bør næsten nævnes, at han ved en enkelt lejlighed fandt ikke mindre end fem spidsler i strandkanten.

Fundstedet ligger ved sø-spidsen af Ommelshoved, en ca. 75 m lang og ca. 400 m bred halvø, der ligger godt 6 km nv for Marstal. Den har, når bortses

*Et udvalg af
skafttungespidsler.
Foto: Poul Andersen.*

Et par kilometer fra Ommels-hoved syd for Ærøskøbing fandt en lokal amatørarkæolog for få år siden denne smukke skafttungespids.

Finder og foto: Poul Andersen.

fra strandvolden *Trillerne*, en regelmæssig langoval form med længderetning sø-nv og må geologisk betegnes som en drumlin, skabt af en gren af Lillebæltsgletscheren, der netop bevægede sig i retningen sø-nv. Bakken når ikke højere end 5,4 m og består af moræneler. På midten af den findes dog i en smal zone lagdelt bakkesand. Halvøens lave randpartier består af saltvandsdynd og -ler.

Skafttungespidserne var opsamlet dels på den stenede forstrand, dels et stykke ude i vandet inden for et velafgrænset område, 25 m i længden og 5 m i bredden.

I samarbejde med Langelands Museum og Marstal Søfartsmuseum foretog jeg i somrene 1971 og 1972 en række gravninger på fundstedet i strandbrinken, på marken ovenfor og i selve stranden. Et mørkt lag, ca. 10 cm tykt, som blev påtruffet under recente strandgrusdannelser både i brinken og stranden, blev i begyndelsen opfattet som primært kulturlag, en vurdering, som støttede sig på fundet af et fragment af en frisk, upatineret skafttungespids og flintafslag.

Men da en skiveskraber af yngre stenalders præg dukkede op i samme lag, vakttes en mistanke, som brutalt udviklede sig til vished, da tværpile og en nydelig slebet økse kom til syne: Vi stod over for et blandet lag, et sammensurium af oldsager af vidt forskellig alder, 13.000 år gamle skafttungespids og "kun" 5000-årige redskaber fra yngre stenalders midte. Vi var kommet for sent, havet har, måske allerede i oldtiden, stået højt og vasket de to lag, som man må antage oprindeligt har været der, sammen til ét 10–35 cm tykt dyndagtigt lag. Blot må man undre sig over, at oldsagerne, som er fundet i laget, er helt friske og upatinerede. Da man har erfaring for, at flint i saltvand patineres i løbet af ganske kort tid, kan dette forhold kun forklares ved en pludselig, hurtig omlejring, måske forårsaget af stormflod.

Ved de fagmæssige undersøgelser blev der i alt fundet 10 skafttungespids, heraf tre i det mørke lag, resten i strandkanten. Ud over oldsager blev der i laget

fundet ret store mængder trækul og et stort antal kløvede og ildsprængte sten, hvoraf nogle sad forankret i moræneleret.

Af små kuriositeter kan nævnes, at det i flere tilfælde lykkedes at få mindre stenflager til at dække større stens kløvningsar, og at fragmenter af skafttungespidsler så at sige har fundet hinanden igen, fx har skafttungefragmentet fra det mørke lag med et klik kunnet tilpasses et stærkt patineret blad, som for mange år siden er fundet på stranden. Men disse iagttagelser er – med lagets sammenblandethed in mente – uden videnskabelig betydning, da det ikke lader sig afgøre, om stenene er kløvet og pilene gået i stykker i istiden eller i yngre stenalder, eller senere endnu.

Man må desværre konkludere, at den videnskabelige undersøgelse på Ommelshoved ikke har bragt os videre i retning af forklaring og fortolkning af hændelsesforløb. Vi står med et oldsagsmateriale omfattende efterhånden ca. 110 skafttungespidsler, som er revet ud af deres oprindelige geologiske sammenhæng, uden mulighed for naturvidenskabelig datering og uden de fingerpeg, som fx sager af organisk materiale måske kunne have givet, hvis vi havde haft med et urørt, primært kulturlag at gøre. Men én ting kan vi roligt slå fast: Fundet er ved

Indsamling af flint fra åen og gravning af søgegrøft i den nordlige skrænt. Foto: Jørgen Holm.

Grove flintafslag fra bunden af åen. Foto: Jørgen Holm.

sin karakter helt enestående, ikke blot i dansk arkæologi, men også i en større international sammenhæng.

Den smule flintaffald, ca. 100 stk., som er fundet på stranden, er selvsagt ikke nok til at gøre en boplads og stammer endda sandsynligvis fra bondefolkets ophold på stedet omkring 3000 f.v.t. Det samme kan siges om de ganske få lidet typiske, ikke-kulturkarakteriserende redskaber (bl.a. et flækkebor og et par spån-skrabere), som vi er truffet på. Det er allerede nævnt, at skraber og stikler indgår i de kendte istidsjægerbopladsers redskabsinventar, men på Ommelshoved er der slet ikke fundet stikler, og de få skraber kan som nævnt meget vel stamme fra yngre stenalder.

Vi kan altså ikke tale om en boplads. Men hvad da? Der kan for mig at se opstilles to hovedteorier:

Der kan være tale om et depot, et massivt lager af skafttungespidsler. De er givetvis ikke fremstillet på stedet. Det ville have sat sig spor i form af en større mængde flintaffald.

Eller en hektisk brugt og hurtigt forladt jagtplads (eng.: "kill-site"). Et par store dyr, fx rensdyr eller elsdyr, er blevet nedlagt og flænset på stedet. Pile- og spydspidserne har man ladet ligge tilbage. Der er for øvrigt intet i vejen for, at man kan opfatte en del af skafttungespidserne som flåknive. Der er så stor variation mht. længde, bredde og vægt, at der måske i virkeligheden i Ommelshoved-materialet er repræsenteret tre redskabstyper: Pil, spyd, kniv. Man kan desuden

ikke se helt bort fra, at nogle af stykkerne kan have tjent som skærper indsat i rentakslagvåben. Vi kan nu blot håbe på, at fremtidige lignende fund, hvor bevaringsforholdene er bedre, vil kaste lys over den problematik, som Ommelshoved-fundet har rejst.

Primitiv flint i Vejstrup Ådal - de første fynboer?

Inspireret af de spændende fund af mulige ældre palæolitiske flintsager fra Vejstrup Skov i Sønderjylland overvejede jeg i 1978, om det skulle være muligt at finde lignende ting på Fyn, som på det tidspunkt lå geografisk bekvemt inden for min rækkevidde. Med de sønderjyske fundforhold i baghovedet så jeg mig om efter en dybtskåren dal, og kortstudier overbeviste mig snart om, at Vejstrup Ådal var en oplagt mulighed.

At stige ned i denne dal fra hovedvejen mellem Svendborg og Nyborg er som at komme til en ny, forunderlig verden. Stilheden og naturskønheden er overvældende, og er man lidt heldig, kan man opleve den lille spraglede bombeflyver, isfluglen, komme susende gennem dalen. Vandstæren holder også til her.

Allerede på min første rekognosceringstur en gylden efterårsdag i 1978 fandt jeg på bunden af åen særdeles primitivt og groft udseende flintsager, hovedsageligt afslag, som umiddelbart havde en besnærende lighed med bl.a. fundene fra Vejstrup Skov. Dalen er nordvest-sydøst orienteret, ca. 5 km lang og når dybder på 15–20 m. Der er tale om en V-formet erosionsdal skabt af smeltevand fra den centralfynske dødis. Åen har et stærkt slynget forløb og munder ud i Storebælt. Der er ingen tvivl om, at området har været isoverskredet adskillige gange.

Hvis der i virkeligheden er tale om ældre palæolitiske fund, må de være skyllet ud af dybtliggende lag, men de ligger under alle omstændigheder på sekundært leje, løserevet fra den oprindelige geologiske sammenhæng.

Undersøgelser med deltagelse af amatørarkæologer og under min ledelse blev foretaget 1980–81. Der blev over en længere strækning systematisk ind-

*Et mandelformet, håndkilelignende flintredskab.
Foto: Jørgen Holm.*

samlet bearbejdet flint og gravet en søgegrøft ind i dalens nordskrænt. Sidstnævnte gav desværre ikke noget brugbart resultat. Tildannet flint blev fundet i åen over en strækning på mere end 1 kilometer, sandsynligvis spredt ud over et større område af den stærke strøm, som kan opleves i regnfulde perioder og som skyller nyt materiale frem.

Fundmaterialet tæller tæt på 1000 stykker tildannet flint, hvoraf mere end 90% er store, grove afslag – spåner og nogle få uregelmæssige flækker. Afslagene har store, brede og undertiden facetterede slagflader, kraftige slagbuler og vinkler mellem slagflade og afspaltningsflade på 110–120°. Af blokke/kærner er der ca. 25, hvoraf nogle er meget store.

Antallet af egentlige, erkendbare redskaber er ganske lille, kun ca. 20, heriblandt to mandelformede (amygdaloide) håndkiler – eller skal vi mere forsigtigt sige håndkilelignende stykker? Hertil kommer nogle få ende- og sideskrabere, tandede stykker og store, kraftige tilspidsede stykker med trekantet tværsnit. Eneste klart yngre oldsag var et fragment af en slebet neolitisk økse.

Et udsnit af fundmaterialet har været præsenteret for nogle af de største kanoner inden for europæisk palæolitikumforskning, bl.a. prof. Gerhard Bosinski fra universitetet i Köln og prof. Alain Tuffreau fra universitetet i Lille. Ingen af dem er i tvivl om, at der er tale om mellempalæolitiske oldsager fra Acheulienkulturen, og på basis af teknik og typologi foreslår de, at fundene skal henføres til enten Holsten mellemistiden eller en tidlig interstadial under næstsidste istid, Saale.

Jeg har fortalt de to forskere om den indenlandske skepsis over for den slags fund. Bosinski besvarer den i et brev på følgende måde: “... *It is not so easy to understand the problems concerning the Vejstrup Ådal-case. The artefacts are surely very important and it is necessary to continue with the investigation on this site...*”.

Epilog

Jeg har ikke et øjeblik fortrudt, at jeg valgte arkæologien og i særdeleshed udforskningen af den tidligste stenalder som livsbane. En af de sidste opgaver før jeg blev pensioneret var undersøgelsen af en lille flintplads i nærheden af Donssøerne, hvor jeg trådte mine arkæologiske barnesko. Ringen var sluttet.

Jeg stoppede i en stilling som museumsinspektør ved museet i Haderslev i 2010, men min interesse for arkæologi er usvækket. I 2019 solgte min kone jeg vores gård *Fjordholm* på Svinø ved Middelfart, flyttede ind i en autocamper, hvor

jeg bl.a. sidder og skriver om fundene fra Hamburgkulturen og Federmesser-kulturen ved Jels og Slotseng i Sønderjylland. Vi vil også forsøge at finde de første sikre spor efter neandertalere i Danmark.

Man har vel lov til at drømme ...

Jørgen Holm

Cand.phil. i forhistorisk arkæologi, fhv. projektforsker ved Marinarkæologisk Forskningscenter og Nationalmuseet, senest museumsinspektør ved Museum Sønderjylland-Arkæologi, Haderslev.

Litteratur

Holm, J., & Rieck, F. 1992. *Istidsjægere ved Jelssøerne*.

Monografi i serien Skrifter fra Museumsrådet for Sønderjyllands Amt, 5. Haderslev.

Holm, J. 2002. *Ældre end ældst*. Skalk nr. 3 juni 2002, 27–30.

Holm, J. 2010. *Rensdyrjægere ved Slotseng*.

I Laursen, J. & Jørgensen, L. (ed.) *Dronning Margrethe og arkæologien*, 141-145.

Holm, J. 2011. *Menneskets indvandring til Danmark*. Årbog for Museum Sønderjylland, 9–22.

Generations- arkæologi

Mia Clement Pedersen

Interessen for arkæologi begyndte for mit vedkommende, da jeg som 10-årig tog med min morfar ud på lange ture med næsen og blikket rettet mod den fynske muld. Det var jo så uden detektor, men i stedet fandt vi rigtig meget flint i forskellige afskygninger, alt sammen til stor glæde for os begge.

Min interesse for arkæologien voksede med tiden og særligt min mor delte den med mig. Vi har hele min barndom sammen udforsket diverse museer rundt i landet og i udlandet. Jeg blev mere og mere overbevist om, at arkæologien var den rigtige retning for mig, og at jeg skulle gøre den til min levevej. Det var med den overbevisning i tankerne, at jeg meldte mig til Harja's udgravningslejr ved Bogense i 1989. Jeg var kun 16 år og det var en stor beslutning, jeg havde taget, følte jeg, men heldigvis bakkede mine forældre mig op.

Jeg ankom med sommerfugle i maven, boede i combi-camp og følte mig lige i begyndelsen ret alene – og i de tider helt uden mobiltelefon. Vi var et hold på vel 20 deltagere, men hurtigt kom jeg til at føle mig som én af familien.

Vi gravede i en køkkenmødding tæt på en gravhøj. I udgravningen vrimlede det med potteskår fra bronzealderen. En dag skimtede jeg i jordlagene noget grønligt, der viste sig at være en hårnål af bronze! Jeg blev usigelig glad og samtidig stolt. Oplevede historiens vingesus. Hvem mon havde båret den og hvorfor var den havnet der midt i en affaldsgrube?

Begejstringen og interessen for arkæologien var der, men jeg manglede styrke og troen på mig selv til at indlede en universitetsuddannelse. Det blev til en butiksuddannelse i stedet, der – lidt utraditionelt – førte mig til et job i en daginstitution for udviklings-

hæmmede. Det trives jeg rigtig fint med og har ikke fortrudt, at jeg ikke gik i gang med en akademisk karriere, men glæden ved arkæologien har hele tiden ligget der, parat til at springe ud igen. Efter at min datter er blevet ældre, har jeg genoptaget interessen sammen med min mor.

Sidste forår mistede jeg min skønne mormor. Det var en meget hård tid, især for min mor. Nu bruger vi dagene på markerne med masser af søgning og lange snakke om mine bedsteforældre, som gav os interessen og passionen for arkæologien.

Min mand fungerer som efterforsker for os. Han undersøger en masse på nettet, om de ting vi finder, og ind imellem tager min 14 årige datter også med i marken og går med detektor. Det er god og sund adspredelse for hende og hun synes også, det er spændende og er meget hjælpsom med at læse årstal på mønter, når vi andre må opgive at læse de små tal.

På den måde er vor arkæologiske interesse blevet en meget givende familieaktivitet.

Den ældste fynske jægerstenalder

Hvad har vi fået af ny viden om
den ældste jægerstenalder
i Den fynske Øgruppe gennem de sidste 25 år?

Mogens Bo Henriksen

Når Harjas 50-års jubilæumsskrift udkommer i år 2021, glæder jeg mig til at læse den næste oversigt over Fyns seneglacialtid! Flittige og målbevidste amatørarkæologers søgen må til den tid have ført til opsporingen af bebyggelsesspor fra Hamburg-, Federmesser- og Ahrensburgkulturene”. Disse håbefulde linjer stammer fra slutafsnittet i artiklen ”Den ældste jægerstenalder på Fyn”, som kan læses i Harjas 25-års jubilæumsskrift fra 1996. Det er i øvrigt mig selv, der har skrevet artiklen (Henriksen 1996a).

I 1996 lå 2021 uendeligt langt ude i fremtiden, og et festskrift i anledning af Harjas 50-års jubilæum forekom at være science fiction. Nu er både årstal og jubilæumsskrift en realitet, og derfor er det på sin plads at se lidt nærmere på, om ønskerne fra 1996 er opfyldt.

Jeg vil i denne artikel give en opdatering af, hvad der er sket i udforskningen af den ældste jægerstenalder i Den fynske Øgruppe i de forgangne 25 år. Mens 1996-artiklen kun omhandlede fundene fra seneglacialtiden, vil blikket i dette bidrag også blive rettet lidt fremad i tid. Derfor inddrages sporene efter menneskets tilstedeværelse i de første årtusinder efter istidens slutning i overvejelser

om, hvornår vi overhovedet kan tale om de første fynboer.

Lidt historik

I 1952 præsenterede museumsinspektør Erling Albrechtsens en oversigt over Fyns bebyggelse i oldtiden, og på dette tidspunkt kunne fundene fra senglacialtiden tælles på én hånd. Profetisk proklamerede han, at renjægernes bopladser "*en skønne dag*" måtte blive fundet på Fyn (Albrechtsen 1952:221f; jf. Henriksen 1996a:108). Godt 20 år senere gav de to arkæologistuderende Jørgen Holm og Flemming Rieck en status over senglacialtiden på Fyn, og i mellemtiden, i årene omkring 1970, var de første bopladser dukket op og endda udgravet ved Bro på Nordvestfyn. Andre bopladser var lokaliseret i Ejby Mose og ved Ommelshoved på Ærø, og hertil var antallet af enkeltfundne skafttungespidses øget til en snes. Det var ikke mindst sket som et resultat af en målrettet indsats fra forfatterne selv og fra Harjas mangeårige formand Anders Jæger. I alle tilfælde kunne fundene henføres til Brommekulturen (ca. 11.000 f.v.t.). Derfor efterlyste Holm og Rieck fund, der kunne udfylde hullerne i den senglaciale bosættelsehistorie altså materiale fra Hamburg- og Ahrensburg-kulturerne (Holm & Rieck 1973). Forudsætningerne burde være til stede, for en række dyreskeletter fra fynske moser viste, at der havde været jagtvildt i området helt tilbage til senistidens begyndelse (oversigt i Henriksen 1996a).

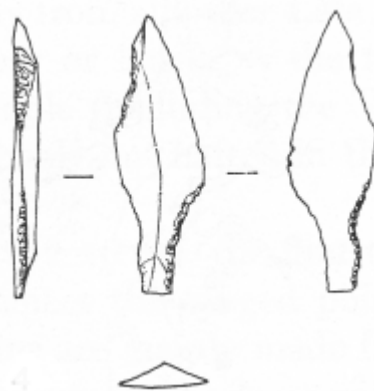
I det følgende årti dukkede bopladser fra både Hamburgkulturen, Federmesserkulturen og Ahrensburgkulturen op både øst og vest for Fyn. Fundsteder som Jels og Slotseng i Sønderjylland og Sølbjerg på Lolland samt Knudshoved Odde på Sydsjælland er i dag velkendte blandt arkæologer i ind- og udland. Da jeg skrev den ovenfor citerede oversigt over fundene fra Den fynske Øgruppe i 1996, var der stadig ikke lokaliseret bopladser fra disse kulturer i regionen. Fund fra Hamburg- og Federmesserkulturen var helt fraværende, mens enkelte pilespidser (Becker 1971 fig. 2,4) fra Sydlangeland med sikkerhed og nogle ben- og takredskaber

En af mange skafttungespidses fra Ommelshoved på Ærø. Antagelig repræsenterer denne Brommelokalitet en specialiseret jagtplads.

Foto: Nermin Hasic.

med nogen sandsynlighed kunne tilskrives Ahrensburgkulturen. Til gengæld var mængden af enkeltfundne skaftungespidses fra Brommekulturen øget til knap 60 (Henriksen 1996a:121ff). Med den betydelige tilvækst af den samlede mængde af sen-glaciale fund fra øgruppen i de forudgående to årtier havde jeg såmænd noget at have optimismen i, da jeg i 1996 konkluderede, at det kun var et spørgsmål om tid, inden det lykkedes at opspore fund fra de andre sen-glaciale kulturgrupper. Men hvordan gik det så sidenhen?

En lille pilespids fra Lindelse på Langeland er det eneste flintredskab fra Ahrensburgkulturen fra Den fynske Øgruppe. Efter Becker 1971.

Fra 1996 til 2021 – amatørarkæologernes fund

Lad det være afsløret med det samme – mine forudsigelser og ønsker fra 1996 er ikke blevet opfyldt, og faktisk er tilvæksten af sen-glaciale fund i det hele taget stagneret. I de forgangne 25 år er antallet af løsfundne skaftungespidses fra Brommekulturen øget med lidt mere end en håndfuld, mens der ikke er fremkommet ét eneste karakteristisk flintredskab fra nogle af de tre andre sen-glaciale kulturgrupper.¹ Nogle ville nok mene, at det er fordi hovedparten af de fynske amatørarkæologer nu kun beskæftiger sig med detektorafsøgning og ikke har interesse for “flintaldrene”. Denne udvikling er imidlertid især sket inden for de sidste ca. 15 år, så det er ikke hele forklaringen (se artiklen *Træk af detektorarkæologiens historie* på side 159 i denne bog). Ydermere har flere grupper af amatørarkæologer netop arbejdet meget målrettet med at opspore sen-glaciale bopladser ved intensive rekognosceringsprojekter, især omkring Arreskov Sø på Sydfyn og i det vestfynske dødislandskab. I sidstnævnte område er arbejdet udført med stor nidkærhed af nu afdøde Alfred Reitz, der har registreret en betydelig mængde flintredskaber fra jægerstenalderen, især i form af små jagtstationer fra den mellemste og yngre del af Maglemosekulturen (Jensen 1998; 1999). Sen-glaciale kulturer er kun repræsenteret i materialet af en mindre samling redskaber fra en lokalitet nær Bred, og fundene herfra er fra Brommekulturen. I det vestfynske

dødislandskab er der fundet ben- og takredskaber og ikke mindst Koelbjergskelettet, som dokumenterer menneskets tilstedeværelse i hvert fald fra ca. 1000 år efter istidens slutning. Derfor er det også tankevækkende, at afsøgningerne højt og lavt i det kuperede terræn ikke har ført til lokalisering af bopladser fra denne tid, svarende til den ældste del af Maglemosekulturen.

Fagarkæologernes fund

På trods af, at der aldrig er udført så mange udgravninger som i de sidste to årtier, er der ikke fundet og udgravet bopladser fra den ældste del af stenalderen i dette tidsrum. Onde tunger vil nok påstå, at det skyldes, at et enøjet fokus på metalaldrene også har ramt fagarkæologerne. Det er nu heller ikke korrekt! Faktum er, at museerne stort set ikke udfører selvvalgte udgravninger eller forskningsudgravninger, fordi det er meget svært at rejse midler til sådanne.

Derimod er arkæologerne fuldt ud beskæftiget med at foretage nødundersøgelser forud for byggeri og anlægsarbejder, og de udføres ikke så hyppigt i landskaber, hvor man kan forvente at finde spor af senistidens jægerkulturer. En enkelt lille koncentration af flintredskaber fra Brommekulturen er dog fundet i forbindelse med Moesgård Museums udgravninger ved Sarup Gamle Skole på Sydvestfyn. Flintsamlingen repræsenterer næppe en egentlig boplads, men snarere en jægergruppes kortvarige ophold på stedet (Andersen 2015). At arkæologerne ikke negligerer levn fra ældre stenalder, viser da også undersøgelser af flere bopladser fra den mellemste og sene del af Maglemosekulturen (Henriksen 1996b; Nikolajsen 2007; Andersen 2015; Rosenberg 2019).

Store tracéarbejder som motorveje og forsyningsledninger skærer vilkårligt gennem landskabet, herunder langs og gennem vådområder, hvor der ellers sjældent eller aldrig laves bygge- og anlægsarbejder. Derfor kan man antage, at det netop er i forbindelse med denne type anlægsarbejder, at muligheden for at

Fra Brommebopladsen ved Bred stammer bl.a. en knækket skaftungepil, der er omdannet til en skraber, og to kraftige stikler
Foto: Nermin Hasic.

krydse landskaber, som var foretrukket af senglacialtidens jægere, ville være størst. Forud for så store jordarbejder laves altid grundige landskabsanalyser og systematiske forundersøgelser, så opmærksomheden er skærpet i forhold til lokalisering af bosættelsesspor fra den ældste del af jægerstenalderen.

Ved anlæggelsen af motorvejen mellem Odense og Svendborg i starten af 00'erne var der således særligt fokus på de små afløbsløse mosehuller, såkaldte dødishuller, som blev blotlagt i vejtracéet. I et par tilfælde lykkedes det da også at finde renegevirer i dødishullernes lag fra senistiden, men desværre var der tale om naturligt kastede stænger uden bearbejdningsspor (Beck 2004:12; Henriksen 2005:83f). Tilsvarende har der i de senere år været lavet flere undersøgelser ved og i en række vådområder i det vestfynske dødishuller forud for udvidelsen af den vestfynske motorvej og nedlægning af forsyningslinjer. Heller ikke ved disse lejligheder er der gjort fund fra senglaciale kulturer eller fra den tidligste varmetid efter istidens afslutning.

Et fund fra et lille dødishul ved Tyrsted nær Horsens viser imidlertid, hvor heldig man egentlig skal være for at finde noget i senistidens nu helt tilgroede søbassiner og dødishuller. Da man for få år siden var ved at udgrave en langt senere bebyggelse, stødte man på et dødishul – og nærmest ved et held fandtes renegevirer i vådbundsaflejringerne. I dødishullet fandtes også få flintredskaber og lidt flintaffald, som stammer fra jægeres kortvarige ophold på stedet i Brommekulturen (Borup & Nielsen 2017). Fundets begrænsede omfang viser, at det kræver mindst lige så meget held at

*Naturligt kastet rentak fra Stokkebæk ved Sønder Højrup på Midtfyn.
Foto: Mogens Bo Henriksen.*

*Profil gennem det ca. 2 m dybe dødishul, hvor rentakken ovenfor blev fundet. Den har ligget i det lysegrå lag mellem de to tørvelag. Det nederste er muligvis fra Allerødtid, det øverste fra varmetiden efter istidens slutning.
Foto: Mogens Bo Henriksen.*

finde udsnit af en senglacial boplads i et dødshul som til at finde en nål i en høstak!

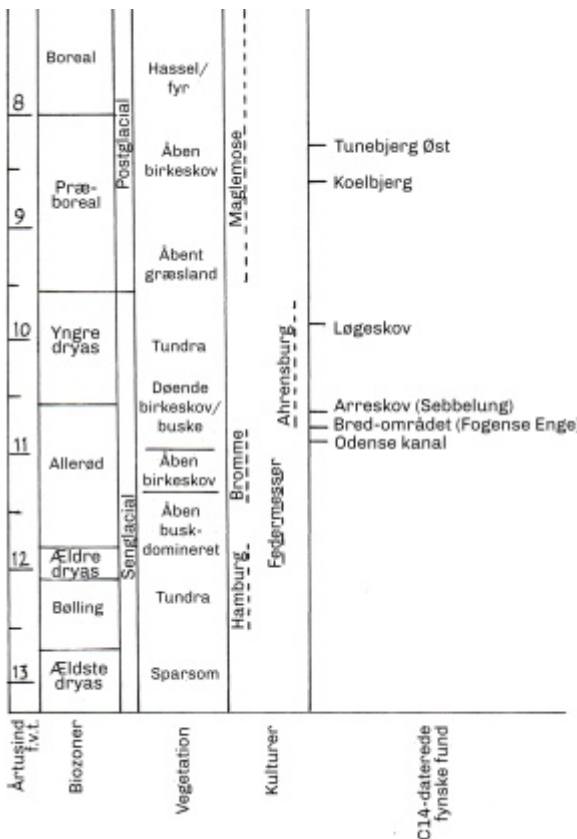
Overraskende dateringer

På trods af den begrænsede tilvækst af fund fra senglacialtiden i Den fynske Øgruppe i de forgangne 25 år, har vi alligevel fået betydelig ny viden om perioden. Det skyldes især, at den teknologiske udvikling gennem de sidste årtier har medført, at det nu er muligt at foretage AMS-14C -dateringer med langt mindre prøvemateriale, end man behøvede tidligere. Det betyder, at man – hvis de rette bevaringsforhold er til stede – også kan datere sjældne eller små genstande af organisk materiale blot ved at udbore små prøver på et diskret sted,

så sporene ikke skæmmes, hvis genstanden skal udstilles.

En genstandsgruppe, som har været mål for systematiske AMS-14C-dateringer, er rentakslagvåben, og dem kender vi tre sikre fund af fra Den fynske Øgruppe (Henriksen 1996a:124f). Da de er lavet af rengevir, har de per automatik været knyttet til senglacial renjægerkulturer, men eftersom de fynske fund – i øvrigt ligesom alle andre skandinaviske eksemplarer – er løsfund, kan de nærmest betegnes som "kulturløse".

På den nordtyske Stellmoor-boplads er rentakslagvåben fundet i bopladslag fra Ahrensburgkulturen (Rust 1943:176ff), og derfor har man betragtet disse redskaber som en ledetype for denne kultur. Efter dateringen af

Natur- og kulturudviklingen i senglacialtiden og den første varmetid med angivelse af AMS-14C-daterede fynske fund, som er nævnt i artiklen.

Tegning: Mogens Bo Henriksen og Lucy Bergström.

de tre fynske rentakslagvåben viser det sig, at eksemplaret fra Løgeskov er knap 12.000 år gammelt og dermed fra slutningen af Yngre Dryas (*Wild et al. in press*). Dermed må vi antage, at det er Ahrensburgkulturens mennesker, der har fremstillet redskabet. Rentakslagvåbnene fra Odense Kanal og Arreskov Sø er derimod knap 1000 år ældre og dermed fra slutningen af Allerød, hvortil vi henfører Brommekulturen. Desværre er der endnu ikke fundet benredskaber ved udgravning af Brommekulturens bopladser, og derfor må vi indtil videre nøjes med at antage, at de to redskaber kan knyttes til denne kultur. Nok så vigtigt er det imidlertid, at dateringerne af de fynske rentakslagvåben har været med til at dokumentere, at rentakslagvåbnene har haft længere brugstid, end man forestillede sig for 25 år siden.

Fundene fra den nordtyske Stellmoor-boplads viser, at rentakslagvåbnene fortsat blev fremstillet i Præboreal, og spørgsmålet er derfor, om det også kan have været tilfældet her på nordligere kanter. Gennem de sidste årtier er der foretaget en række AMS-14C-dateringer af ubearbejdede renegevire og -skeletter fra danske moser. Dateringerne har dokumenteret, at renerne ikke forsvandt med den bortsmeltende is, men at dyrene faktisk også var til stede på disse breddegrader gennem det meste af Præboreal, indtil en tæt skov, især af birk og fyr, senere også hassel, definitivt lukkede landskabet (*Aaris-Sørensen et al. 2007:915; Aaris-Sørensen 2016:146; 224*). Det betyder, at den tidlige Maglemosekulturs jægere, herunder Koelbjergmanden, også må have mødt renflokkene på deres sæsonvandring gennem landskabet; vi har dog ingen fund, der dokumenterer, at de har nedlagt renerne. Det er imidlertid et spørgsmål, om brugen af rentakslagvåben fortsatte, så længe renerne var en del af jagtbyttet. Rentakslagvåben er ikke fundet blandt de, ganske vist meget få, benredskaber, der kendes fra den tidligste Maglemosekulturs bopladser. Derfor er det uvist, om man fortsatte med at bruge denne redskabstype, eller om deres funktion

Rentakslagvåben fra Sebbelung ved Arreskov Sø.
Foto: Nermin Hasic.

Basisenden af stortandet, enradet harpun fra Tunebjerg ved Balslev. Stykket er antagelig brækket under brugen – måske fordi den ramte en knogle i byttet.

Foto: Jørgen Nielsen.

blev overtaget af økser af elgtak, som vi kender enkelte eksemplarer af, herunder et fra Nordvestfyn (f.eks. Henriksen 1999:14f; Jessen et al. 2014; Larsson 2015)

Stortandede harpuner

En anden fundgruppe, der har været mål for systematiske AMS-14C-dateringer, er stortandede harpuner. I 1996-artiklen kunne det opregnes, at der indtil da var fundet 12 redskaber af denne type i Den fynske Øgruppe (Henriksen 1996a:125ff). Alle eksemplarer var enradede, altså med én række af modhager, og desværre var også disse alle løsfund. Derfor kunne der kun argumenteres for harpunspidsernes datering ud fra sammenligning med harpuner fra udgravede fund. Flere af spidserne har lighed med eksemplarer fra nordtyske bopladser fra Ahrensburgkulturen (Rust 1943; Taute 1968). Derfor kunne det også antages, at i det mindste nogle af de fynske stykker kunne være fra senglacialtiden, mens andre kunne forventes at tilhøre den første del af den efterfølgende varmetid og dermed Maglemosekulturens ældste faser. Eftersom vi også mangler udgravede bopladser med bevaret knoglemateriale på Fyn fra denne tid, delte de stortandede harpunspidser skæbne med rentakslagvåbnene på den måde, at de svævede i et kulturelt tomrum.

Siden 1996 er der fundet endnu en enradet, stortandet harpun på Fyn, nemlig ved Tunebjerg Øst nær Balslev på Vestfyn. Tunebjerg-harpunen blev lokaliseret i 1999 af arkæologens tro væbner, muldvarpen, der havde været så venlig at skubbe

Den stortandede harpun med skjoldformet basis fra Ejby Mose på Vestfyn. Den fintandede harpun fremkom 1 m derfra, men de to stykker behøver ikke at have noget med hinanden at gøre, endsigse være samtidige.

Foto: Nermin Hasic.

den op i et muldvarpeskud i kanten af et af områdets mange moseområder (Henriksen 2003). Fragmentet er knap 15 cm langt, og det omfatter basisenden og én, stor rombisk modhage, mens spidsen er brækket af. Netop rombiske modhager ses ofte på harpuner, der tilskrives Ahrensburgkulturen.

Muldvarpens fund kom til at indgå i et projekt, hvis formål var at belyse den kronologiske og geografiske udbredelse af de i alt 80 stedfæstede fund af stortandede, enradede harpunspidser, der kendtes i starten af 2000-tallet fra Sydskandinavien og Nordtyskland. Tunebjerg-spidsen blev AMS 14 C-dateret til tiden kort før 8000 f.v.t., altså slutningen af Præboreal og dermed ca. 1500 år efter istidens slutning (Andersen & Petersen 2009:25 nr. 15). Spidsen er således få hundrede år yngre end Koelbjergskelettet. Naturvidenskabelige dateringer af ni andre harpunspidser viste, at de tilhørte Præboreal og endda Boreal tid, og ingen kunne således henføres til sen-glacialtiden. Dermed blev et i forvejen begrænset materiale, der kunne henføres til sen-glacialtiden, yderligere decimeret! Til gengæld viste dateringerne, at de stortandede, enradede harpuner havde haft en meget længere brugstid, end man hidtil havde antaget – nemlig mere end 2000 år.

En af de fynske harpunspidser kan dog stadig med rimelig sikkerhed antages at høre til sen-glacialtiden. Harpunspidsen blev fundet ved tørvegravning i Ejby Mose på Vestfyn under 2. verdenskrig (Andersen 1974; Andersen & Petersen 2009:21 nr. 2). Et karakteristisk element ved denne er den skjoldformede basisende; dette træk ses på en- såvel som toradede harpuner, der er fundet i veldaterede lag på den

*Finderen af Helnæs-harpunen, Lars Friis Olsen på fundstedet.
Foto: Mogens Bo Henriksen.*

Den dobbeltradede harpun fra Helnæs. Foto: Nermin Hasic.

nordtyske Stellmoor-boplads fra Ahrensburgkulturen (*Rust 1943:187ff*). Selv om der ikke foreligger nogen AMS-14C-datering af Ejby Mose-harpunen, er det næppe for dristigt at antage, at den kan knyttes til Ahrensburgkulturen. Dermed er den antagelig fra slutningen af Yngre Dryas eller – mere sandsynligt – fra den tidligste del af Præboreal og dermed ca. 11.000 år gammel.

Harpunen fra Helnæs

Vi skulle helt frem til foråret 2020, før det lykkedes at finde en harpun, som med stor sandsynlighed kan knyttes til Ahrensburgkulturen. Det skete, da Lars Friis Olsen gik tur syd for Skaghorn på vestsiden af Helnæs-halvøen på Sydvestfyn. På toppen af en strandvold ca. 5 m fra vandkanten lå en fantastisk velbevaret harpunspids sammen med opskyl fra havet.

Den 12,9 cm lange harpunspids er toradet med skjoldformet basis. Langsgående furer på hver side af stykket viser, at den er skåret ud af en kraftig og ret rørknogle, sikkert en mellemfods- eller mellemhåndsknogle fra et større hjortedyr, måske en elg. Knoglens oprindelige overflade er næsten helt bortskrabet ved tildannelsen, der er sket med et flintredskab, antagelig en stikkel. I hver side er udskåret fem modhager, der har været placeret omtrent overfor hinanden. Formen på de bagerste er nærmest rombisk, mens de øvrige har et mere trekantet eller let krogformet omrids. Spidsen er lidt skæv, hvilket måske kan afspejle, at stykket på et tidspunkt har fået en skade under brugen, og derefter er odden genopskærpet.

Helnæs-harpunen tilhører en meget eksklusiv fundgruppe, som nu består af otte eksemplarer. De øvrige fund er fordelt med et enkelt eksemplar fra Bornholm og resten fra Sjælland (*Mathiassen 1938; 1941; Freundt 1949; Taute 1968:309f; Johansen 2000 fig. 17*). Fra Skåne kendes også et par eksemplarer, mens der er langt flere fundsteder i Nordtyskland og videre mod øst gennem det nordlige Polen til Baltikum (*Taute 1968:205f; Bokelmann 1988 fig. 2; Cziesla 2007 Karte 2*). Det fynske stykke hører dermed til redskabstypens nordligste udbredelsesområde.

Størrelsen på de toradede harpuner fra Danmark varierer fra knap 13 cm, som Helnæs-eksemplaret måler, til den midtsjællandske Skafteløv-harpuns ca. 25 cm. De fleste stykker er lavet af udskårne stykker fra kraftige rørknogler, mens andre er lavet af rengevir. Det kan netop være råmaterialets potentiale og begrænsninger, der betinger variationerne i harpunernes længde. Fælles for dem alle er den skjoldformede basis, der svarer til afslutningen på den på side 9 afbildede

enradede harpunspids fra Ejby Mose. Modhagerne kan både være rombiske, trekantede eller let krogformede. Endvidere kan modhagerne være placeret lige overfor hinanden, så stykkerne fremtræder helt symmetriske, eller de kan være asymmetriske. Ingen af stykkerne er ornamenterede eller forsynet med hul til fangstline, som det kendes fra harpuner fra den senere del af jægerstenalderen.

Bortset fra fundene fra udsmidslaget på den nordtyske Stellmoor-boplads fra Ahrensburgkulturen (*Rust 1943:187f*), er alle toradede harpuner desværre løsfund – og det gælder samtlige fund fra Danmark. Vi kan derfor kun antage, at de danske stykker skal knyttes til Ahrensburgkulturen, og at de dermed hører til i sen Yngre Dryas eller tidlig Præboreal. Det underbygges da også i flere tilfælde af de geologiske aflejringer på fundstedet samt af, at den bornholmske harpunspids fra Vallensgård Mose er dateret til midten af præboreal tid.² Dermed er den samtidig med en del af de enradede, stortandede harpuner, men også med fintandede harpuner, som man tidligere knyttede til den yngre del af Maglemosekulturen (*Petersen 2009:52 note 52; jf. Andersen & Petersen 2009; Larsson 2015:477; Jensen et al. 2020*).

Imidlertid kan vi ikke være sikre på, om de toradede harpunspidser også kan have været anvendt tidligere i senglaciertiden, f.eks. i Brommekulturen. Vi kender ikke harpuner fra denne kultur, selv om vi må antage, at de har haft sådanne. De mange Brommefund fra Fyn taget i betragtning var fundet fra Helnæs derfor en kærkommen lejlighed til at få afklaret, om den hørte til i Allerødtid eller tidlig Yngre Dryas. Derfor blev der i efteråret 2020 gjort et forsøg på at foretage en AMS-14C-datering af harpunspidsen, men da det viste sig, at det ville være nødvendigt at bore ret betydelige mængder benvæv ud af stykket for at få en datering, blev det opgivet. Dateringen af stykket må derfor hvile på sammenligning med fund fra Danmark og Nordtyskland, hvis datering er fastslået ad naturvidenskabelig vej eller via fundkonteksten.

Held i uheld – en heldig forbier?

Helnæs-harpunens grå til mørk grøngrå farve afslører, at den – før den endte på strandvoldens top – har ligget i organiske aflejringer, dvs. gytje eller tørv. Allerede dette spor kan pege i retning af, at spidsen er fra Præboreal snarere end Yngre Dryas, da aflejringer fra denne klimazone oftest er lerede. Klinten bag strandvolden består udelukkende af istidsaflejringer af grus og sand, og derfor kunne det hurtigt afklares, at harpunspidsen ikke var udvasket herfra. Derfor kan

der ikke være tvivl om, at spidsen er kommet op på forstranden med bølger under højvande, og den må således være eroderet ud af gytje- eller tørvelag på havbunden.

Ved Skaghorn få hundrede meter nord for fundstedet ligger en nu delvis submarin mose, hvis tørvelag er synlige i havstokken. Det var for resten i disse moselag, at Harja-medlemmer på en gravelejr i 1985 deltog i udgravningen af udsmidt lag fra bondestenalderen. På selve Helnæs-halvøen ses også flere mindre, tørvefyldte dødishuller. Det nærmeste ligger blot 125 nord for harpunspidsens findested, og derfor er der god grund til at antage, at der også har været mosebassiner på terrænfladen vest for nutidens Helnæs.

Da havniveauet steg som følge af temperaturstigningen efter istidens slutning, druknede de lavestliggende dele af landskabet vest for Helnæs, og søbassinet blev dækket af havet. I det sydlige Lillebæltsområde vurderes det, at de lavestliggende dele blev overskyldet af havet omkring 8500 år f.v.t. (Bennike & Jensen 2011:39). Det kan altså antages, at spidsen kommer fra et undersøisk mosebassin, og da harpunens overflade ikke bærer præg af, at den har rullet længe rundt i brændingen eller ligget eksponeret på havbunden, er det også sandsynligt, at mosehullet ligger i kort afstand fra findestedet.

Ved rekognoscering i waders har forfatteren forsøgt at lokalisere tørveaflejringer på havbunden nær fundstedet, men forgæves. Imidlertid er havbunden her meget foranderlig; én dag er den helt dækket af sten, og kort tid efter sløres

Havbunden lige ud for findestedet kort tid efter harpunspidsen var fundet. Få uger efter var havbunden her helt dækket af sand. Foto: Mogens Bo Henriksen.

overfladen af et jævnt tæppe af sand. Man skal således være ualmindeligt heldig for at finde tørvelag i dette lavvandede område – med lidt held lykkes det måske en dag. Da der ikke er bevaret organisk materiale på de få Ahrensburgboplads, der er udgravet i Danmark, ville det være et scoop at lokalisere det vådområde, som harpunspidsen stammer fra.

Selvom det skulle lykkedes at lokalisere mosehullet eller søbassinet, er det imidlertid ikke sikkert, at det indeholder udsmidslag fra en boplads. Der kan nemlig være andre årsager til, at spidsen endte i vandhullet. Stortandede harpuner fra senere perioder af jægerstenalderen forbindes med jagt på havpattedyr, og der er også forskere, der mener, at de seneglaciale og tidligt postglaciale spidser har tjent samme formål (*Cziesla 2007*).

Imidlertid er de en- og toradede harpunspidser, som omtales her, fundet langt fra datidens kystlinje, og selv om sæler kan trække langt ind i flodsystemer, er det tankevækkende, at harpunerne typisk er fundet i små mosehuller. Til harpunering af fisk må man antage, at de kraftige benspidser ikke har været velegnede, og derfor må man se på andre muligheder. Blandt andre har Peter Vang Petersen foreslået, at harpunerne har været anvendt til jagt på svømmende storvildt, f.eks. ren, elg og kronhjort (*Petersen 2009*).

Selv om hjortearterne er ferme svømmere, var jægerne klar over, at dyrene var langt mere sårbare overfor deres spyd, når de befandt sig i det våde element. Her kunne jægerne sætte et spyd målrettet i dyrets hjerteregion, især hvis man havde en skindbåd til rådighed. Og hvis hjortene ikke allerede opholdt sig i vandet, kunne man jo skræmme dem derud. Det må derfor betragtes som en mulighed, at Helnæs-harpunen simpelthen er en forbier fra jagten på en svømmende hjort. Da jægeren missede sit bytte, satte harpunspidsen sig godt fast i søens dyndlag, hvorfra han ikke havde mulighed for at bjerge sit redskab. Med tiden groede søen til og blev en mose, som havstigningen siden dækkede med sand og grus. Først årtusinder senere blev disse lag eroderet bort af havet, og da kom spidsen igen til syne og blev nænsomt kastet op på forstranden. Processen bag fundet kan således betegnes som en begivenhedskæde, der startede med et uheld, fulgt af en række af held.

Ligger der en uopdaget Ahrensburgboplads på Helnæs?

Før havet overskyllede de lavtliggende arealer syd og vest for nutidens Fyn, har landskabet vest for Helnæs antagelig udgjort en ret jævn terrænflade. En halv snes

kilometer vest for harpunens findested lå en nord-syd-orienteret dal, som var skabt af en smeltevandsflod, der under sidste istid eroderede sig ned i lerlagene under iskappen. Dalen udfyldes nu af Lillebælt, men i sen-glacial rummede i hvert fald den sydlige del af Lillebælt-dalen en sø. Det underbygges af søaflejringer fra Yngre Dryas, der er fundet ved boringer i aflejringer på bunden af Lillebælt syd for Årø og dermed ca. 17 km nordvest for harpunspidsens findested (*Bennike & Jensen 2011:37*). Søbassinet strakte sig ned til området syd for nutidens Fyn og videre mod øst til landskabet syd for nutidens Lolland-Falster. Det diskuteres blandt geologer, om søbassinet endda havde forbindelse til Den Baltiske Issø, som strakte sig gennem hele det nuværende Østersøområde og videre op i Den Botniske Bugt. Et sådant gigantisk søområde har budt på fantastiske muligheder for fiskeri, jagt og fuglefangst.

På Lolland og Sydsjælland er der fundet enkelte bopladser fra Ahrensburgkulturen. De er hovedsageligt fremkommet på lokale højdepunkter i et i øvrigt jævnt landskab, og det er foreslået, at renjægerens forkærlighed for højdepunkterne skyldes, at de herfra kunne lokalisere renflokkene, der i deres sæsonbetingede vandring fulgte faste ruter i landskabet (*Petersen & Johansen 1993; Pedersen 2009*). En lignende situation kan have eksisteret ved nutidens Helnæs. Hvis renflokkene trak langs østbredden af det søbassin, der nu ligger på bunden af Lillebælt, kan Ahrensburgkulturens jægere have praktiseret "renspotting" fra nogle af de markante bakker og åse på Helnæs. Flere bakker har topflader, der hæver sig 20 m over havets overflade, og selv om vi ikke kender den præcise overfladetopografi på den nu druknede terrænflade vest for Helnæs, må det have været muligt at følge dyreflokkene over ret store afstande. Det vil derfor være nærliggende at afsøge nogle af halvøens sandede bakker for at se, om der kan lokaliseres flintredskaber fra Ahrensburgkulturens jagtstationer i baglandet til harpunens findested.

En hugorm af ben

I 2007 fik Odense Bys Museer indleveret den utvivlsomt mest spektakulære genstand fra Fyns sen-glacialtid overhovedet – nemlig et rigt dekoreret benredskab. Faktisk kunne det allerede have været præsenteret i Harjas 25-års jubilæumsskrift i 1996, for det var fundet mere end et halvt århundrede tidligere. Frem til 2007 lå redskabet imidlertid i et privat hjem, uden at museet kendte til dets eksistens. Desværre, må vi sige i dag, for vigtig information om fundstedet og fundomstændighederne er gået tabt i tidens løb. Der er tale om et meget smukt og

velbevaret, ornamenteret benredskab, der i flere artikler er blevet omtalt som *“hugormen fra Fogense Enge”* (Michaelsen & Petersen 2016; Petersen 2018). Den ca. 33 cm lange bengenstand er skåret ud af en stor, lige lemmeknogle – antagelig fra elg eller måske ligefrem kæmpehjort. Overfladen er omhyggeligt glattet, og den er udsmykket med to præcist indskårne, dobbelte og parallelle langsgående zigzaglinjer på den konvekse overside. På den flade underside ses seks tværgående bæltter af tætte zigzaglinjer. Ornamenteringen på “rygsiden” kan minde om aftegningen på ryggen af hugormehannen, og det er da også forklaringen på, at stykket har været omtalt som dette krybdyr. I første omgang blev benredskabet antaget at være fra Maglemosekulturen, men en AMS-14C-datering viste overraskende, at det var noget ældre – nemlig fra tiden omkring 10.700 f.v.t. Dermed er vi tilbage i begyndelsen af Yngre Dryas, og stykket må derfor tilskrives den sene del af Brommekulturen. “Hugormen” er således blandt de ældste kunstgenstande fra Danmarks oldtid, og den må betragtes som et af de sidste årtiers vigtigste fund fra senglaciale tiden.

Stykkets funktion er ikke helt gennemskuelig, for det er helt uden paralleller i det arkæologiske materiale fra Danmark. Fra en række nordeuropæiske fund fra yngre- og senpalæolitikum kendes ganske vist omhyggeligt tilskårne og -slebne ben- og takspidser. Nogle af disse har i hvert fald overfladisk lighed med det fynske stykkes form, og flere er da også omtrent samtidige (Wild & Weber 2017; Pfeifer 2018). En meget væsentlig forskel består imidlertid i, at kun det fynske stykke er ornamenteret. Mørke aftegninger i den ene ende af benredskabet kan være rester af klæbemasse, der har

“Hugormen” med de karakteristiske zig-zag-mønstre. Det hvide materiale, der ses i de indskårne mønstre, er kalkholdige aflejringer fra de dyndlag, spidsen har ligget i. Foto: Nermin Hasic.

fastholdt stykket til et skaft. Alligevel er det vanskeligt at se stykket som et brugsredskab, f.eks. en spydspids som flere af de herover nævnte fund fra kontinentet tolkes som. Den utroligt præcise og nærmest fladedækkende ornamentik kendes slet ikke fra redskaber, der skulle indgå i en praktisk funktion.

Zigzagmotivet er et centralt element i ornamentikken, og det kan derfor være en indgang til at forstå redskabets funktion. Motivet genfindes i meget forenklet form på et rentakslagsvåben fra Nr. Lyngby i Nordjylland, men bl.a. også på to elgfigurer af rav fra Næsby Strand og Egemarken på Sjælland (Petersen 2018; 2019).

I naturen er zigzaglinjerne en advarsel, et signal om, at der er fare på færde, som der kunne være, hvis man trådte på en hugorm. Den symbolik kan seneglacialtidens jægere have overført til redskaber eller smykker med en særlig funktion. Når disse mønstre blev påført et omhyggeligt glatpoleret benstykke, der tillige kan ligne en slange, var det måske for at overføre symbolikkens kraft hertil. Med andre ord var det et signal om, at denne genstand havde en særlig kraft og at dens ornamentik kunne beskytte bæreren mod alverdens onder – måske endda mod hugormebid. Det er ikke utænkeligt, at "hugormen" var en shamans rekvisit, der blev båret frem og anvendt ved rituelle handlinger (Petersen 2019; Jensen et al. in prep.)

Hugormens findested

Da benredskabet blev overdraget til Odense Bys Museer, blev det oplyst, at det var fundet ved drænarbejde under 2. verdenskrig. Fundstedet skulle være Fogense Enge sydvest for Bogense på Nordfyn. Imidlertid kom oplysningen om fundstedet ikke fra finderens selv, da denne for længst var død. Derfor måtte den betragtes med den kildekritiske sans, som er så vigtig, når man skal tolke arkæologiske fund uden veldokumenteret kontekst. Derfor har jeg foretaget en grundig analyse af landskabsformer og geotekniske borer i og omkring Fogense Enge. Det viste sig, at de geologiske aflejringer i det udstrakte vådområde, der er en dal, som blev skabt af smeltevandsstrømme under iskappens afsmeltning, domineres af smeltevandssand. Nogle steder er dette sand dækket af marine aflejringer, der stammer fra tiden omkring overgangen mellem jæger- og bondestenalder, da havniveauet nåede et maksimum (Astrup 2018:72ff). Når dalen ikke længere er havdækket, skyldes det landhævning samt inddæmning og dræning i 19. og 20. årh. (Stenak 2005:203f). Ingen steder i området er der påtruffet sen-glaciale ferskvandsaflejringer, og hvis der har været sådanne, må de og deres evt. indhold af

kulturlevn antages at være borteroderet ved havets indtrængen i smeltevandsdalen. Kort sagt kunne det konstateres, at de geologiske forhold i det oplyste fundområde ikke kunne understøtte, at benspidsen skulle være fundet her.

En snak med personen, der havde indleveret benspidsen, afslørede, at han ikke havde oplysningerne om fundstedet fra "hestens egen mule", men derimod på tredje hånd. Han kunne endvidere oplyse, at den afdøde finder havde boet mange år ved Bred på Vestfyn, hvor han arbejdede for et entreprenørfirma. Her udførte man bl.a. oprensning af vandløb og gravede drængrøfter, og det har der været god brug for i dette område, der er meget rigt på vådområder. Især er her mange dødishuller med aflejringer, der strækker sig tilbage til seneglacialtiden. Da temperaturen steg efter istidens slutning, groede dødishullerne til og endte som moser, der i mange tilfælde blev udnyttet til intensiv tørvegravning i midten af det 20. årh. Under dette gravearbejde er man jævnligt stødt på dyreskeletter og benredskaber fra ældre stenalder; det er således i dette landskab, at

En prøvegravning ved Tallerupholm nær Tommerup i 2019 afslørede tykke kalkholdige gytjelag, utvivlsomt fra Præboreal, og derover ses tørvelag, antagelig fra Boreal. Meget symptomatisk fandtes intet i gytjelagene, mens der i bunden af tørvelaget lå en smuk kerneøkse fra Maglemosekulturen.

Foto: Mikael Manøe Bjerregaard.

Koelbjergskelettet er fundet (*Henriksen & Hansen 2017*). Som tidligere nævnt er der endvidere lokaliseret en boplads fra Brommekulturen ved Bred. Med den viden vi har nu, må det derfor betragtes som en reel mulighed, at benspidsen er fra det vestfynske dødislandskab, måske endda fra Bred-området.

Bosættelsen gennem senglacial og tidlig postglacial – en opsummering

De sidste 25 års forskningsresultater har ikke udfyldt de fundtomme huller i den senglaciale bosættelsehistorie i Den fynske Øgruppe. Det er således et faktum, at der hverken er fundet spor fra Hamburgkulturen eller Federmesserkulturen i det landskab, som nu udgøres af Fyn og omliggende øer.³ Derimod er Brommekulturen ganske rigt repræsenteret med flere mindre bopladser og et betydeligt antal enkeltfund af flint. Hertil kommer enkelte redskaber af tak og et af ben. Fundene fra Ahrensburgkulturen er også sparsomme, men dog til stede i form af en enkelt pilespids af flint, et rentakslagsvåben og antagelig et par stortandede harpuner med det nye fund fra Helnæs som det mest sikre eksempel.

Fundbilledet fra den sidste del af senglacialtiden med få og spredte fund fortsætter imidlertid ind i den første varmetid efter istidens slutning, altså Præboreal. En række enkeltfund af stortandede harpuner, mindst en enkelt fintandet harpun og enkelte økser af elgtak og urokseknogler er, hvad der – udover Koelbjergmanden – kan betragtes som sikre spor af menneskets tilstedeværelse i mere end et årtusinde efter istidens slutning. Egentlige bopladser, ja bare enkeltfund af flintredskaber fra denne tid, savnes fuldstændigt. Først i tidlig Boreal og dermed adskillige århundreder efter Koelbjergmanden druknede i en sø på nutidens Vestfyn, har vi spor af bopladser langs bredderne af søer og vandløb i Den fynske Øgruppe.

Udgravnings- og forskningsaktiviteten i de sidste 25 år overgår alt, hvad man tidligere har set, og alligevel har fundtilvæksten fra senglacial og den tidligste del af postglacial været fraværende eller meget begrænset. Det er derfor vanskeligt at fastholde en forklaring af sparsomme eller manglende spor fra forskellige senglaciale og tidligt postglaciale kulturer som et resultat af jordflydning, at man ikke har gravet tilstrækkeligt dybt ved tørvegravning, fejldaterede fund, manglende forskningsindsats mv.

Det er i den forbindelse også væsentligt at bemærke, at de – ganske vist ikke mange – naturvidenskabelige dateringer af ældre fund af redskaber af knogle og

En såkaldt dølge, lavet af en mellemfods-knogle fra en urokse. Øksen, der stammer fra den ældre del af Maglemosekulturen, er fundet af Alfred Reitz ved Andebølle.

Foto: Nermin Hasic.

tak heller ikke har udfyldt de tomme huller i den tidlige bebyggelsehistorie. Tværtimod har de underbygget det sparsomme fundbillede, vi allerede havde (*Wild et al. in press*). Det er også tankevækkende, at dette står noget i kontrast til de mange knoglefund fra seneglacial og tidlig postglacial fra regionen (*Henriksen 1996a; Aaris-Sørensen 2016*). De indikerer i hvert fald, at der må have været potentiale for storvildtjagt gennem store dele af det tidsrum, hvor de arkæologiske fund mangler.

Hvis man skal nærme sig en forståelse af bosættelsens udvikling i de første årtusinder efter istidens slutning i det landskab, som vi i dag kalder Den fynske Øgruppe, er vi således nødt til at forholde os til de data, vi har til rådighed, og ikke være begrænset af et fokus på det, vi mangler. Først og fremmest er vi nødt til at betragte det nuværende fynske landskab som en nordlig periferi i

et bosættelsesrum, der har omfattet hele det nordeuropæiske lavland. Denne nordlige periferi undergik meget skiftende klima- og landskabsændringer i tidsrummet fra isen var borte og faktisk frem til begyndelsen af bondestenalderen omkring 4000 f.v.t. Det gælder ikke mindst det område, som nu omfattes af Den fynske Øgruppe, som bl.a. blev voldsomt påvirket af stigninger i vandspejlet i søer og hav, efterhånden som temperaturen steg og iskappen smeltede bort. Man skal også være opmærksom på, at selv inden for et så begrænset landskab som nutidens Danmark, kunne der være betydelige forskelle i de naturgivne forudsætninger for, at jægergrupper kunne opretholde livet.

Fra syd til nord og fra øst til vest bød landskabet på vidt forskellige ressourcer og dermed potentialer, men også på forskellige forhindringer og begrænsninger.

Disse var bl.a. et resultat af gletsjeres og smeltevandsstrømmes varierende påvirkning af forskellige dele af landfladen eller nærheden til et iskoldt hav. Således kunne regionale klimatiske forskelle påvirke overfladens stabilitet samt vegetationen og dermed muligheden for den stabile fauna, der var forudsætningen for menneskets indvandring (*Mortensen et al. 2014a; 2014b*). Hvis man således vil forstå dynamikken i bebyggelsesbilledet i senglacial og tidlig postglacial skal man ikke låse sig fast til en model, hvor en pionérindvandring i Hamburgkulturen blev fulgt af kontinuerlig tilstedeværelse af mennesker frem til i dag.

Gik pionéerne uden om "Fyn"?

Det ca. 12.000 år gamle skelet af en rentyr fra Villestofte nordvest for Odense viser, at der må have været storvildt i det nuværende fynske landskab på samme tid, som Hamburgkulturens jægere holdt til ved Jels og Slotseng i Sønderjylland samt ved Sølbjerg på Lolland (*Henriksen 1996a fig. 4; Aaris-Sørensen et al. 2007 fig. 2; tab. 1*). Afstanden fra Langelands nuværende østkyst til Sølbjerg er knap 22 km, mens der er ca. 32 km fra de sønderjyske bopladser fra Hamburgkulturen til den nuværende vestfynske kyst. Begge distancer er til at nå inden for et par dagsvandring, så set i et større perspektiv skulle man mene, at der også skulle være mulighed for at lokalisere renjægerens jagtstationer på Fyn. Senglaciertidens "Fyn" var imidlertid omgivet af store ferskvandssystemer mod både øst og vest, og de kan spille en central rolle i forståelsen af de få spor fra de senglaciale og tidligt postglaciale kulturer.

Selvom flere publicerede kort over Hamburgkulturens udbredelse også omfatter det nuværende fynske landskab (*f.eks. Eriksen 2002 fig. 4*), behøver dette ikke at afspejle et reelt bosættelsesbillede. De trods alt få danske fund fra Hamburgkulturen ligger i den absolut nordligste periferi af det område, som de første indvandrere efter istiden nåede til i deres jagt på renflokkene. Ikke blot opholdt de sig kun her på sæsonbasis, men måske også kun med mange års mellemrum. Det er således meget rammende, når Hamburgkulturens fund i det danske område er betegnet som punktvis nedslag i en ikke kontinuerlig bosættelse (*Pedersen & Riede 2018*). Ydermere må det antages, at det var renernes vandringsruter, der primært har betinget, hvor man slog sig ned.

De hidtidige fund kunne indikere, at disse har haft to primære ruter, en vestlig, som omtrent fulgte den jyske højderyg, og en østlig, som måske gik langs

den nordvestlige bred af den del af Den baltiske Issø, der lå i området syd for nutidens Sjælland. I forhold til disse trækruter kan det nuværende fynske landskab have været perifert, og adgangen hertil kan have været vanskeliggjort af udstrakte søbassiner syd og vest herfor – samt af en stor flod, der afvandede søen gennem den dal, som nu er overskyttet af Storebælt.

Da området omkring Fyn har ændret markant karakter siden Bølling-Ældre Dryas, kan det imidlertid ikke udelukkes, at datidens jagtpladser netop skal findes ved bredderne af disse vådområder, der nu er skjult under tykke lag af marine aflejringer i Storebælt og i farvandet syd og sydvest for Langeland og Ærø (*Mathiassen 1997; Bennike & Jensen 1998; Bennike, Nørgaard-Pedersen & Jensen 2019*).

Selvom enkelte rensdyrflokke og andet storvildt søgte ind over den landflade, som nu udgør Fyn, i de første årtusinder efter at isen var borte, var fødegrundlaget her måske for sparsomt og forhindringerne for mange til, at jægerne fulgte efter. Selv hvis det skulle være sket få gange i løbet af de første årtusinder, hvor terrænfladen overhovedet var farbar, skal vi være mere end almindeligt heldige for at finde spredte jægergrupperes fåtallige efterladenskaber.

Tilsyneladende fulgte Federmesserkulturens jægere i første del af Allerød-mildningen i de fodspor, som Hamburgkulturens mennesker tidligere havde trådt. De nåede dog længere mod nord på Den jyske Halvø såvel som i det landskab, der nu omfattes af Den sjællandske Øgruppe (*Eriksen 2002 fig. 5; Pedersen 2009*). Imidlertid gik Federmesserkulturens jægere tilsyneladende også uden om det fynske område, og det på trods af, at knoglefundene fra denne tid afspejler, at man havde en bredere sammensat gruppe af jagtvildt til rådighed end i den tidligere del af sen-glacial. Selv om man generelt skal afholde sig fra at tolke fravær på beviser som bevis på fravær, kan manglen på fund fra Federmesserkulturens mennesker fra den fynske landskabsflade sikkert også forklares med, at de kun eller overvejende har opholdt sig ved kanten af de ferskvandssystemer, som i dag ligger under sand- og gruslag på havbunden omkring Fyn.

Endelig kom de!

Brommekulturen er den første sen-glaciale kultur, vi har levn fra i Den fynske Øgruppe. Det er endda i ret store mængder, og fundene er fordelt over ret store dele af området. Faktisk er der fundet spor af Brommejægerne i store dele af det danske landskab (*Eriksen 2002 fig. 6*). I sidste del af Allerød og den tidligste del af

Yngre Dryas, hvor temperaturfald endnu ikke helt havde fortrængt skovvæksten, har der således været gode betingelser for storvildt og for de jægere, der fulgte efter. Sydvestjylland synes dog at være en undtagelse, for herfra er ingen Brommekulturfund. Det kan skyldes de tidligere nævnte regionale, landskabelige og klimatiske forskelle, der har gjort dette landskab uattraktivt for Allerødtidens jægergrupper (*Mortensen et al. 2014a; 2014b*).

I artiklen fra Harjas 25-års jubilæum blev det påpeget, at de fynske fund fra Brommekulturen overvejende var knyttet til søer og større vandløb (*Henriksen 1996a:128f*). Det samme fundbillede kendes fra resten af kulturens udbredelsesområde, og de ganske få knoglefund fra få bopladser tyder da også på, at ferskvandsfiskeri og jagt på dyr, der er knyttet til ferskvand – f.eks. bæver og elg – spillede en central rolle i økonomien. Det er derfor ikke tilfældigt, at der er et sammenfald i fundstedet for en række af Brommekulturens og den senere Maglemosekulturs fund. For de nordjyske og nordsjællandske landskabers vedkommende må man endvidere antage, at nærheden til havet har haft stor betydning for jagtstrategien, som her kan have været fokuseret på sæler.

I løbet af Yngre Dryas indtraf en klimaforværring, og ikke blot forsvandt en væsentlig del af skovbevoksningen, men også det storvildt, der var knyttet hertil. Dermed fulgte måske det meste af et årtusinde, hvor det nuværende danske landskab igen var uattraktivt for mennesker. Først mod slutningen af Yngre Dryas og dermed ved istidens absolutte slutning fandt små jægergrupper tilbage til det danske landskab (*Eriksen 2002 fig. 7*).

I store træk må Ahrensburgjægerne have fulgt de samme ruter som Hamburgkulturens og Federmesser-kulturens jægere, men enkelte løsfund viser dog, at

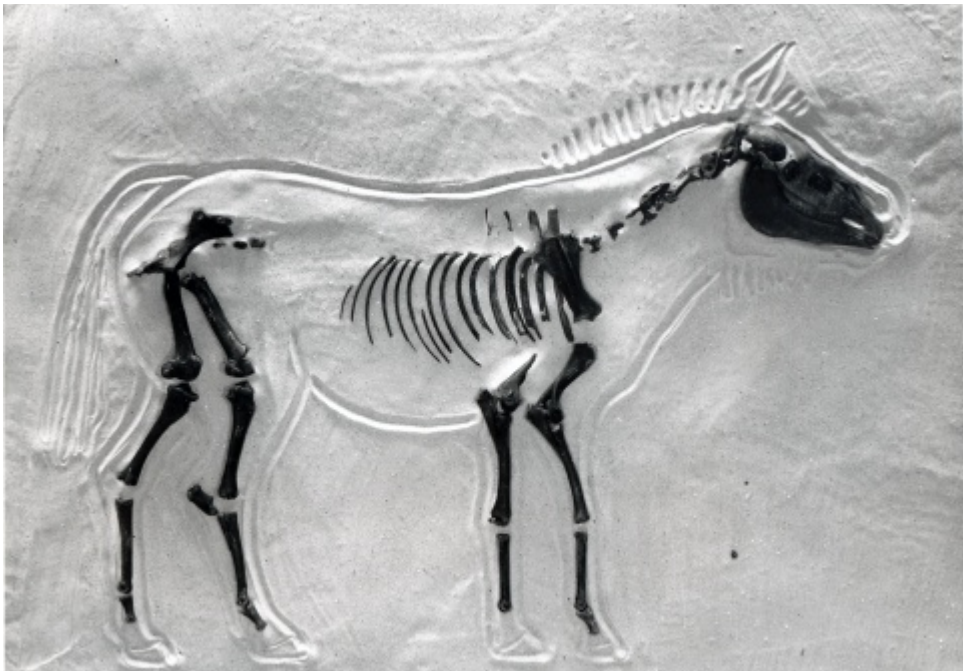
*Rentakslagvåbenet fra Løgeskov, dateret til sen Yngre Dryas.
Foto: Nermin Hasic.*

man også søgte ind på den nuværende fynske terrænflade. AMS-14C-dateringen af rentakslagvåbenet fra Løgeskov henfører dette til slutningen af Yngre Dryas, og det skal utvivlsomt knyttes til Ahrensburgkulturen. Fundstedet er kanten af et stort, men ikke særlig dybt søbassin, omgivet af høje, markante bakker.

Hvis vi ser på de sidste årtiers fund fra især Sydsjælland og Lolland, kunne det netop være på disse bakker, at man skal kigge efter Ahrensburgjægerens små jagtstationer. Leder man derimod nede ved selve søkanten, vil man til gengæld kunne finde fiskepladser fra den langt senere Maglemosekultur. Den tidligere nævnte Ahrensburgpil fra Lindelse på Langeland kan også være fra denne tid, om end den også kan være fra den tidlige del af Præboreal, hvor Ahrensburgkulturen fortsatte. Om pilespiden stammer fra jægeres ophold på det nuværende Langeland, eller om den er kommet hertil fra syd i et anskudt rensdyr, kan vi dog ikke vide.

Gode forudsætninger – men stadig ingen fund!

De århundreder af Præboreal, hvor den senglaciale storvildtsfauna endnu ikke var uddød – men hvor dele af varmetidens storvildt, især vildhest, urokse, elg og

Vildhesten fra Vedelshave er dateret til tidlig Præboreal (Aaris-Sørensen 2016:52ff)

Foto: Zoologisk Museum, København.

kronhjort, havde fundet vej til området – må have været et eldorado for jægerne (Aaris-Sørensen 2016:137f; 146). Fødemængden har været stor og stabil, og dermed skulle man mene, at der var grundlag for en eksplosiv befolkningstilvækst, som burde kunne aflæses i det arkæologiske materiale. Dette er imidlertid ikke tilfældet.

De stortandede harpuner fra Helnæs og Ejby Mose kan sagtens være fra denne tid, ligesom nogle af de andre stortandede og hertil nogle af de mange fintandede harpuner fra fynske vådområder kan være tidligt præboreale. Da der er tale om typer, der har været anvendt gennem lange tidsrum (Jensen et al. 2020 fig. 2), er det kun AMS-14 C, der endegyldigt kan fastslå, om der overhovedet har været mennesker i det nuværende fynske landskab i de fundtomme, men tilsyneladende vildtrige, tidsrum mellem dateringen af slagvåbenet fra Løgeskov og det mere end 1000 år yngre Koelbjergskelet.

Boplads fra den tidligste del af Præboreal kender vi overhovedet ikke, men de er også meget sparsomme uden for det fynske område. Et fund fra Nørregård VI mellem Lunderskov og Vejle repræsenterer utvivlsomt en lille jagtstation fra denne tid (Sørensen & Sternke 2004). Med en placering tæt ved den jyske højderyg afspejler den antagelig en bopladskarakter og jagtstrategi, som vi kender fra Ahrensburgkulturen. Desværre var der ikke bevaret knoglemateriale på bopladsen, så vi kender ikke deres økonomi eller organiske redskaber, men mon ikke de kan have omfattet rentakslagvåben og stortandede, toradede harpuner? Det er i øvrigt her man ser de første eksempler på simple skiveøkser.

Antagelig lidt senere end Nørregård VI-bopladsen er boplads i flere især sydsjællandske moseområder, hvor lignende skiveøkser også indgår (Johansson 1990). De præboreale skiveøkser er forholdsvis karakteristiske og ofte ganske store. Selv om der har været kigget grundigt efter denne redskabstype, er skiveøkserne endnu ikke påvist blandt fundene fra de fynske moseområder.

Hvad der videre skete

I en nylig publikation af resultater af forskellige analyser af Koelbjergskelettet præsenteres et udbredelseskort med markering af fund fra tidlig Maglemosekultur som en illustration af bebyggelsens udbredelse på Koelbjergmandens tid på nutidens Fyn (Hansen et al. 2017 fig. 4). Det er imidlertid misvisende, for kortet omfatter en blanding af de løsfundne jagtredskaber, der er omtalt herover, og

hvoraf nogle kan være præboreale, kombineret med bopladsfund fra den boreale del af Maglemosekulturen. Der kendes således ingen egentlige bopladser fra skelettets tid, og også dette tidsrums bopladser skal antagelig søges ved de havoverskyllede ferskvandssystemer omkring øen og ikke mindst syd herfor, og herfra var afstanden til samtidige bopladser i det nuværende Nordtyskland ikke uoverskuelig. Hvis antagelsen er korrekt, skal Koelbjergmandens "hjemstavn" slet ikke søges i det vestfynske dødislandskab, men måske mange kilometer herfra. Når vi ser på det samlede fundmateriale fra Præboreal i øgruppen, er det derfor nærliggende at antage, at Koelbjergmanden døde langt hjemmefra – ikke usandsynligt på en jagtekspedition i et "indland", der fungerede som periodisk jagt- og fisketerritorium gennem måske hele Præboreal.

Vi skal faktisk et stykke ind i Maglemosekulturen, omkring 8000 f.v.t., før bosættelsessporene i Den fynske Øgruppe kan dokumenteres med andet end løsfund. Især ved Nationalmuseets og Fyns Stiftsmuseums systematiske rekognosceringer langs bredderne af de fynske ferskvandssystemer i 40'erne og ved tørvegravning i de samme år er der fremkommet større og mindre bopladser, men også en lang række enkeltfund fra den boreale del af Maglemosekulturen. Det er karakteristisk, at bopladsene overvejende er knyttet til de større moseområder, hvor det antages, at fiskeri har spillet en central rolle. I en grundig analyse af øgruppens fund fra Maglemosekulturen har Lars Ewald Jensen konkluderet, at selv om der kendes mange bopladser, er deres antal ikke stort, når de fordeles på hele det tidsrum, hvor Maglemosekulturen eksisterede. Han konkluderer da også, som det er tilfældet med de forudgående årtusinders spor efter menneskelig aktivitet, at det skyldes, at det nuværende Fyn var et perifert landskab i forhold til datidens centrale bosættelsesrum, som antagelig lå ved de nu havoverskyllede og meget store ferskvandssystemer. Bosættelsen beskrives ligefrem som ekstensiv og lejlighedsvis – og så var det ikke engang hele den nutidige fynske landflade, Maglemosejægerne besøgte (*Jensen 1998:45ff; 1999:53*). I den senere del af Maglemosekulturen kan man så tilføje, at havstigninger medførte, at kysten nærmede sig Fyns nuværende kyst mod nord og nordøst, måske nok kun som en fjordarm, og at det kan være her, bebyggelsen var centreret (*Astrup 2018:66ff*). Jensen konkluderer også, at når der er så stor forskel på Maglemosebebyggelsen i den fynske og den sjællandske øgruppe, skyldes det grundlæggende forskelle i de to landområders ferskvandssystemer. I forhold til de østdanske og dertil de

skånske søområder er de fynske betydeligt mindre, ofte meget mere lavvandede og dertil i mange tilfælde uden forbindelse til vandløb. Det betyder, at de med få undtagelser er groet hurtigt til i Postglacial med deraf følgende forringede potentiale for bosættelse.

Karakteren af ferskvandssystemerne på den nuværende fynske terrænflade er utvivlsomt også årsagen til, at hverken Kongemosekulturen eller Ertebøllekulturen fandt det attraktivt at bruge området til andet end kortvarige ophold. Begge kulturer har været orienteret mod kystens ressourcer, men både i Jylland og i Den sjællandske Øgruppe ses sæsonbosættelser ved store vandløb og søområder i indlandet. Det er kun tilfældet i begrænset omfang i Den fynske Øgruppe. Fra Kongemosekulturen kendes små jagtstationer ved Brændegård Sø på Sydfyn og ved Aggemose på Langeland. Sidstnævnte har ligget blot få km fra datidens Storebælt (Sørensen, S.A. 2017:157; fig. 73; jf. Astrup 2018 fig. 4.24). Ertebøllekulturen, hvis kystbopladser kendes fra betydelige dele af Den fynske Øgruppe, har også kun efterladt få spor i indlandet. Kun i de store moseområder omkring Årup på Vestfyn har levnene et omfang og en karakter, så man kan tale om egentlige bopladser, og disse har utvivlsomt også haft sæsonkarakter (Andersen 2013:305ff).

De første fynboer?

Det kan forekomme paradoksalt, at der kendes så mange faunalevn fra store dele af seneglacial og tidlig postglacial – men generelt kun sparsomme spor af bosættelser fra samme tidsrum. Mangel på store ferskvandssystemer med tilstrækkelige og stabilt fødegrundlag på den terrænflade, som nu udgør Den fynske Øgruppe, er allerede nævnt som en væsentlig del af forklaringen på dette modsætningsforhold. Eftersom især fødegrundlaget var stort og stabilt ved søer og floder i periferien af terrænfladen, som vi ved fra geologiske undersøgelser befinder sig under havbunden omkring nutidens Fyn, er det nærliggende at antage, at det primært

Fiskekrog fra Ålsmose syd for Bred. Den er sandsynligvis mistet under fiskeri efter gedder. Foto: Nermin Hasic.

Koelbjergmandens kranium – han døde muligvis langt hjemmefra, og det kan derfor være vanskeligt at fastholde hans titel som den ældste fynbo. Foto: Jens Gregers Aagaard.

var her, man bosatte sig. Især i dele af senglacialtiden kan ustabile overflader i et overvejende leret landskab også have været en udfordring for mennesker, men måske ikke i samme omfang for dyr. Det er derfor vigtigt at være opmærksom på, at selv om der umiddelbart synes at have været adgang til rigelige mængder af storvildt, var denne ressource alene ikke nok til at gøre området attraktivt for mere permanent bosættelse. Den lå i områder med en bredere og især mere stabil vifte af ressourcer. Derimod var den terrænflade, som nu udgør Fyn, nok attraktiv til periodiske eller sæsonbetingede ekspeditioner for at jage, fiske og samle af naturens vækster og råmaterialer. Imidlertid kunne ændringer i klima eller landskab, f.eks. havstigning og deraf følgende ændringer i grundvandsspejlet, medføre begrænsninger i bebyggelsens kerneområde, ligesom befolkningsvækst kunne medføre pres på ressourcerne. Det kunne føre til, at man vovede sig ud – eller ind – i det usikre og ukendte, og det kan være det, nogle af fundene fra Den fynske Øgruppe afspejler. Det kan konkluderes, at hvis der skal udpeges spor efter de første fynboer, forstået som mennesker, der har levet størstedelen af deres liv på den nuværende fynske terrænflade, kan vi næppe medregne fundene fra de senglaciale kulturer. Fundene fra Brommekulturen kan dog være en undtagelse. Koelbjergmandens ofte nævnte titel som “den ældste fynbo” er også mere end tvivlsom, og faktisk skal vi helt frem til begyndelsen af bondestenalderen i starten af 4. årtusinde f.v.t., før den indre del af Fyn blev permanent bebygget. Herefter gik det til gengæld stærkt, og sporene efter bebyggelse, grave og offerfund fra den tidlige neolitiske tragtbægerkultur er talrige og dækker størstedelen af øgruppen.

Frem mod år 2046 – lykkes det?

Man skal generelt være forsigtig med at spå, men jeg tror godt, at jeg tør forudsige, at det ikke bliver mig, der skriver endnu en opdateret oversigt over den ældste jægerstenalder på Fyn i Harjas 75-års jubilæumsskrift i 2046. Til den tid er jeg for længst pensioneret, men i mit otium vil jeg forhåbentligt kunne sidde og følge med på sidelinjen og læse, at det endelig er lykkedes at finde spor efter Hamburgkulturens jægere på bunden af Storebælt og af en jagtstation fra Ahrensburgkulturen på en af Helnæshalvøens markante bakker. Forhåbentligt kan jeg også læse, at det endelig er lykkedes at finde en Brommeboplads med gode bevaringsforhold i moseområderne omkring Bred, så vi kan få et mere detaljeret indblik i denne kulturs økonomi og organiske redskabsforråd. Med lidt held kan

T-økse af hjortetak, fundet ved Brænde Å nær Årup i 2017 og indleveret til Odense Bys Museer i 2021. Foto: Nermin Hasic.

jeg også sidde i min gyngestol og glædes over, at der forud for anlæggelsen af en fast forbindelse mellem Fyn og Als er fundet bopladser fra tidlig Præboreal ved søbassiner på bunden af det sydlige Lillebælt.

Måske kan en af disse endda kandidere til at være en af Koelbjergmandens jagtstationer! Hvis det sker, vil længe savnede og meget vigtige brikker i udforskningen af bebyggelsehistorien i den første del af Fyns oldtid endelig være faldet på plads.

Mogens Bo Henriksen

Museumsinspektør ved Odense Bys Museers arkæologiske afdeling
Ph.d. i forhistorisk arkæologi.

Litteratur

Albrechtsen, E. 1952: *Fyns bebyggelse i oldtiden*. Fynske Aarbøger 1951, s. 220-252.

Andersen, N.H. 2015: *Beretning vedrørende udgravning af Sarup gamle skole XII (OBM 7383, FHM 4001)*.

Upubliceret udgravningsberetning, Moesgård Museum.

Andersen, S. 1974: *En harpun fra Ejby Mose, Vestfyn*. Fynske Minder 1974, s. 44-48.

Andersen, Søren H. 2013: *Tybrind Vig. Submerged Mesolithic settlements in Denmark*. Jysk Arkæologisk Selskabs Skrifter vol. 77. Århus.

Andersen, S.H. & P.V. Petersen 2009: *Maglemosekulturens stortandede harpuner*. Aarbøger for Nordisk Oldkyndighed og Historie 2005, s. 7-41.

Astrup, P.M. 2018: *Sea-Level Change in Mesolithic southern Scandinavia. Long- and short-term effects on society and the environment*. Jutland Archaeological Society Publications vol. 106. Gylling.

- Beck, M.R. 2004: *Motorvej til Svendborg – et tværsnit gennem Fyns fortid*. Årbog for Svendborg & Omegns Museum 2004, s. 8-15.
- Becker, C.J. 1971: *Late Palaeolithic Finds from Denmark*. Proceedings of the Prehistoric Society Vol. XXXVII, s. 131-139.
- Bennike, O. & J.B. Jensen 1998: *Late- and postglacial shore level changes in the southwestern Baltic Sea*. Bulletin of the Geological Society of Denmark 45, s. 27-38.
- Bennike, O. & J.B. Jensen 2011: *Postglacial, relative shore-level changes in Lillebælt, Denmark*. Geological Survey of Denmark and Greenland Bulletin 23, 37-40 (Open Access: www.geus.dk/publications/bull)
- Bennike, O., N. Nørsgaard-Pedersen & J.B. Jensen 2019: *The channels in Storebælt, Denmark: implications of new radiocarbon ages*. GEUS Bulletin Vol. 32. <https://doi.org/10.34194/GEUSB-201943-01-06>
- Bokelmann, K. 1988: *Eine Rengeweihschärpe aus der Bondenau bei Bistoft, Kreis Schleswig-Flensburg*. Offa 45, 1988, s. 5-15.
- Borup, P. & M.K. Nielsen 2017: *Tyrsted – et kighul til senistiden*. Skalk 2017:6, s. 3-9.
- Cziesla, E. 2007: *Robbenjagd in Brandenburg? Gedanken zur Verwendung großer Widerhakenspitzen*. Ethnographisch-Archäologische Zeitschrift 48, s. 1-48.
- Eriksen, B.V. 2002: *Reconsidering the geochronological framework of Lateglacial hunter-gatherer colonization of southern Scandinavia*. I B.V. Eriksen & B. Bratlund (red.): Recent studies in the Final Palaeolithic of the European plain. Proceedings of a U.I.S.P.P Symposium, Stockholm, 14.-17. October 1999, s. 25-41. Gylling.
- Freundt, E.A. 1949: *To nordsjællandske harpunfund fra tidlig stenalder. Fra det gamle Gilleleje*. Nordsjællands-Kystens årbog 1949, s. 79-83.
- Hansen, J. et al. 2017: *The Maglemosian skeleton from Koelbjerg, Denmark revisited: identifying and provenance*. Danish Journal of Archaeology 2017, Vol. 6, s. 50-66.
- Henriksen, M.B. 1996a: *Den ældste jægerstenalder på Fyn*. I: J. Holm, H. Jørgensen & J. Raun (red.): *Harja 1971-1996*, s. 108-135. Odense.
- Henriksen, M.B. 1996b: *Bjerrgård III - en midtfynsk rasteplads fra Maglemosekulturen*. Fynske Minder 1996, s. 129-130.
- Henriksen, M.B. 1999: *Brenderup sogn i oldtiden*. I: P. Dragsbo, H.M. Hansen, M.B. Henriksen, B. Porsmose & C.D. Skov: *Silkesognet. Brenderups historie fra oldtid til nutid*, s. 5-45.
- Henriksen, M.B. 2003: *Muldvarp hjælper arkæologer*. Fynske Minder 2003, s. 159-160.
- Henriksen, M.B. 2005: *En motorvej tilbage til Fyns fortid*. Fynske Minder 2005, s. 81-109.

- Henriksen, M.B. & J. Hansen 2017: *En 10.000-årig skifter køn – et portræt af jubilaren fra Koelbjerg*. Årbogen Odense Bys Museer 2017, s. 69-83.
- Holm, J. & F. Rieck 1973: *Status over Fyns senglaciertid*. Harja 1, s. 4-6.
- Jensen, L.E. 1998: *Maglemosekulturens bebyggelse på Fyn*. Upubliceret mag.art.-speciale, Aarhus Universitet.
- Jensen, L.E. 1999: *Maglemosekulturen på Fyn*. Fynske Minder 1999, s. 47-56.
- Jensen, T.Z.J., M. Wild, L. Sørensen, P.V. Petersen, M. Mackie, A.J. Taurozzi, M.B. Henriksen, M. Sørensen & M.J. Collins (in prep.): *Species identification and archaeological assessment of a decorated bone artefact dated to the Younger Dryas from Fogense Enge, Denmark*. Danish Journal of Archaeology.
- Jensen, T.Z.T et al. 2020: *An integrated analysis of Maglemose bone points reframes the Early Mesolithic of Southern Scandinavia*. Scientific Reports (2020) 10:17244. <https://doi.org/10.1038/s41598-020-74258-8>
- Jessen, C.A., K.B. Pedersen, C. Christensen, J. Olsen, M.F. Mortensen & K.M. Hansen 2014: *Early Maglemosian culture in the Preboreal landscape: Archaeology and vegetation from the earliest Mesolithic site in Denmark at Lundby Mose, Sjælland*. Quaternary International Vol. 378, 18 August 2015, s. 73-87. <https://doi.org/10.1016/j.quaint.2014.03.056>.
- Johansen, L. 2000: *The late Paleolithic in Denmark*. I: P. Bodu, M. Christensen & B. Valentin (red.): *L'Europe centrale et septentrionale au Tardiglaciaire*. Mémoires du Musée de Préhistoire d'Ile-de-France no 7, s. 197-215. Nemours.
- Johansson, A.D. 1990: *Barmose-gruppen : præboreale bopladsfund i Sydsjælland*. Århus.
- Larsson, L. 2015: *On the trail of the elks: Finds from the preboreal in southern Sweden*. I: S. Sázlová, M. Novák & A. Mizerová (red.): *Forgotten times and spaces: New perspectives in paleoanthropological, paleoetnological and archeological studies*, s. 468-478. Brno: Institute of Archeology of the Czech Academy of Sciences; Masaryk University.
- Mathiassen, D.R. 1997: *Storebælts skiftende landskaber fra isen forsvandt, til havet trængte ind*. I: L. Pedersen, A. Fischer & B. Aaby (red.): *Storebælt i 10.000 år. Mennesket, havet og skoven*, s. 22-28. København.
- Mathiassen, T. 1938: *Some unusual Danish harpoons*. Acta Archaeologica IX, s. 224-228.
- Mathiassen, T. 1941: *Two new Danish implements of reindeer antler*. Acta Archaeologica XII, s. 125-134.
- Michaelsen, K.K. & P.V. Petersen 2016: *Nordens ældste kunst*. Skalk 2016 nr. 1, s. 3-7.
- Mortensen, M.F., P.S. Henriksen & O. Bennike 2014a: *Living on good soil: relationships between soils, vegetation and human settlement during the late Allerød Period in Denmark*. Vegetation History and Archaeobotany 23, s. 195-205.

- Mortensen, M.F., P.S. Henriksen, C. Christensen, P.V. Petersen & J. Olsen 2014b: *Vegetation development in south-east Denmark during the Weichselian Late Glacial: palaeoenvironmental studies close to the Palaeolithic site of Hasselø*, Danish Journal of Archaeology, 3:1, s. 33-51. <https://doi.org/10.1080/21662282.2014.994281>.
- Nikolajsen, E. 2007: *Fra mikrolit til møtrik*. Fynboer og Arkæologi Nr. 3, september 2007, s. 7-20.
- Pedersen, K.B. 2009: *Stederne og Menneskene. Istidsjægere omkring Knudshoved Odde*. Gylling.
- Pedersen, J.B.A. & F. Riede 2018: *A punctuated model for the colonisation of the Late Glacial margins of northern Europe by Hamburgian hunter-gatherers*. Quartär 65, s. 85-104.
- Petersen, P.V. 2009: *Stortandede harpuner – og jagt på hjortevildt til vands*. Aarbøger for nordisk oldkyndighed og historie 2005, s. 43-52.
- Petersen, P.V. 2018: *Ravfigurer og zigzagmønstre – jægerkunst fra istiden*. Nationalmuseets Arbejdsmark 2018, s. 136-151.
- Petersen, P.V. 2019: *Zigzag lines and other protective patterns in Palaeolithic and Mesolithic art*. Quaternary International. <https://doi.org/10.1016/j.quaint.2019.09.029>.
- Petersen, P.V. & L. Johansen 1993: *Sølbjerg I – An Ahrensburgian Site on a Reindeer Track through Eastern Denmark*. Journal of Danish Archaeology, vol. 10, s. 20-37.
- Pfeifer, S.J. 2018: *Round antler rods: particular osseous artefacts of the Central European Magdalenien with unknown function*. Quartär 65, s. 63-84.
- Rosenberg, A.G. 2019: *Maglemosekulturens jægere ved Arreskov Sø, Snarup og Sellebjerg*. I: K.R. Sørensen (red.): *Nye arkæologiske fund på Fyn*, s. 73-78.
- Rust, A. 1943: *Die alt- und mittelsteinzeitlichen Funde von Stellmoor*. Neumünster.
- Stenak, M. 2005. *De inddæmmede landskaber: en historisk geografi*. Kerteminde.
- Stensager, A.O. 2006: *Odense Kanal – et af Danmarks ældste fund*. Fynske Minder 2006, s. 125-133.
- Sørensen, M. & F. Sternke 2004: *Nørregård VI – Lateglacial hunters in transition*. I: T. Terberger & B.V. Eriksen (red.): *Hunters in a changing world*. Internationale Archäologie, Arbeitsgemeinschaft, Tagung, Symposium, Kongress 5, s. 85-111.
- Sørensen, S.A. 2017: *The Kongemose Culture*. Nordiske Fortidsminder. Serie B, Bind 27. Gylling.
- Taute, W. 1968: *Die Stielspitzen-Gruppen im nördlichen Mitteleuropa. Ein Beitrag zur Kenntnis der späten Altsteinzeit*. Fundamenta. Reihe A, Bd. 5. Köln.
- Wild, M. & M.-J. Weber 2017: *Ein schräger Typ. Eine Geweispitze aus Lasbek (Kr. Stormarn) und ihr Verhältnis zum europäischen Jung- und Spätpaläolithikum*. I: B.V. Eriksen, A. Abegg-Wigg, R. Bleile & U. Ickerodt (Hrsg.): *Interaktion ohne Grenzen. Beispiele archäologischer Forschungen am Beginn des 21. Jahrhunderts*. Band 1, s. 23-34. Schleswig.

Wild et al. in press: *Living on the edge – Dating Palaeolithic bone and antler artefacts from Lateglacial and Early Holocene Denmark*. Quartär.

Aaris-Sørensen, K. 2016: *Danmarks pattedyr – fra Istid til Nutid*. København.

Aaris-Sørensen, K., Mühlidorff, R. & Petersen, E.B. 2007: *The Scandinavian reindeer (Rangifer tarandus L.) after the last glacial maximum: time, seasonality and human exploitation*. *Journal of Archaeological Science* 34, s. 914–923.

Noter

- 51 I forbindelse med udarbejdelsen af denne artikel har jeg skrevet rundt til mine arkæologiske kolleger på Øhavsmuseet, Langelands Museum, Svendborg Museum og Østfyns Museer for at få kendskab til en evt. tilvækst af fund fra senglacialtiden såvel som fra den tidlige del af postglacialtiden. Artiklen er således ikke kun baseret på data fra Odense Bys Museers ansvarsområde. Tak til alle for hurtige tilbagemeldinger! Endvidere skal rettes en varm tak til seniorforsker Morten Fischer Mortensen, Nationalmuseet, Miljøarkæologi & Materialeforskning, for bistand og råd i forbindelse med udarbejdelsen af skemaet over senglacialtidens natur- og kulturudvikling og for mange konstruktive kommentarer til manuskriptet.
- 52 Med undtagelse af Helnæs-eksemplaret forelå der ved manuskriptets afslutning dateringer af alle toradede harpuner fra Danmark – og de er alle præboreale (Wild et al. in press)
- 53 I forbindelse med fremlæggelsen af fund fra en Maglemoseboplads ved Tvedskov Marslev nævnes en mulig federmesser, der dog sandsynligvis er en mikrolit (Nikolajsen 2007:17)

Maglemosefolk på Sydfyn

**Glimt fra Harjas udgravningslejr:
I ugerne 27, 28 og 29 blev der udgravet
en Maglemose-boplads ved en grusgrav
på Kirkeby Vænge nær Svendborg.**

Per Nielsen

I forbindelse med jubilæet lykkedes det Harja, i nært samarbejde med Svendborg Museum, at genoplive gravelejrtraditionen, som ellers har ligget brak i de seneste år. I ugerne 27, 28 og 29 blev der gravet på en Maglemose-boplads i kanten af en grusgrav på Kirkeby Vænge nær Svendborg. I de tre uger, der var afsat til udgravningslejren, var der hver uge ti til tolv aktive deltagere i udgravningen. Aldersfordelingen var fra bedsteforældre til børnebørn.

Ved udgravningen var rystesold, gravebakker, skovle, trillebøre og udgravningsskeer gjort klar. Selve klargøringen havde ikke været helt uden problemer. På vej til udgravningen var Svend og Alice så uheldige, at traileren, der var læsset med udstyr, rystesold og telt, kom i slinger, væltede og tog deres bil med i faldet. Heldigvis skete der ikke dem noget, men deres bil blev totalskadet. Hos Falck var de flinke og sørgede for, at al udstyret blev transporteret videre til udgravningsfeltet, så det var klar til den første udgravningsdag.

Herefter forløb udgravningen uden større dramatik og under kyndig vejledning af arkæologerne Lone C. Nørgaard og Jakob Fink fra Svendborg Museum. Hver udgraver fik tildelt sit eget udgravningsfelt på en kvadratmeter. Så var det

ellers bare om at gå i gang, grave og solde, grave og solde. Først skrabede man med en murske lag for lag af, en centimeter ad gangen, 10 cm ned. For hver 10 cm, man gravede sig ned, fik man udleveret en ny fundpose, som var markeret med felt-nummer og dybde.

Al afskrabet sand blev fyldt op i en stor 12 liters plastikspand, som man bar hen til solden. Sandet blev soldet grundigt, for at få brændte hasselnøddeskaller og alle de små fine mikrolitter sorteret fra. Når man graver et felt på en kvadratmeter 10 cm ned, når man at fylde cirka seks spande. Sådant en spand sand med top vejer mindst 15 kg. På en god dag kunne en flittig udgraver godt nå op på at bære og solde 20 spande, hvilket vil sige, at man på en hel udgravningsuge har flyttet og soldet godt og vel halvandet tons sand. Det var ikke uden grund, at man følte sig lidt træt efter en hed arbejdsdag i feltet.

Sorger og glæder

Heldigvis var det tør sandjord, og det var ikke noget problem at grave og solde, lige bortset fra de mange træerødder, der var i området. Når et felt var gravet ud, dvs. at man var nået godt og vel en halv meter ned, og der ikke dukkede flere fund op, fik man tildelt et nyt felt. Således skred arbejdet langsomt, men sikkert fremad. Da

Det er ikke stenaldermennesker vi ser på billedet, men medlemmer af Harja på udgravningslejr på Kirkeby Vænge. De finder masser af spor efter maglemosefolkets tilstedeværelse i området. Foto: Per Nielsen.

udgravingslejren sluttede, var der i området blevet gravet lidt over halvtreds dybe huller på 1 x 1 meter.

Man hørte selvfølgelig glædesudbrud, når der blev fundet en kerneøkse, et ildsted, en fin flækkekniv eller noget andet spændende. Men hverdagen i udgravningshullerne bød også på små tragedier, som f.eks. da John fandt udgravningens nok allermindste mikrolit. Glæden var stor, da arkæologen anerkendte hans fund. Men den blev vendt til sorg, da han på vej hen til fundposen var så uheldig at tabe den lille fyr. John fandt aldrig sin minimikrolit igen, selv om han soldede al overjorden grundigt i det område, hvor den faldt. En anden gang var det alle de medbragte termokander, der ved et uheld væltede ned fra bagklappen på en bil og gik itu. Så var der ingen formiddagskaffe den dag!

Dagene på udgravningen var varme og støvede; men det var vigtigt arbejde, for der kendes ikke mange Maglemosepladser i Danmark.

Aftenhygge og tidlig nattero

Graveholdene overnattede i eller ved Egebjerg-hytten, en spejderhytte, kun 3,5 km fra udgravningsstedet. Det var simpelthen luksusudgaven af Harjas udgravningslejr. Fine forhold med sovesale, fællesrum og køkken, toiletter samt ikke mindst brusebad. Det sidste var meget efterspurgt, for man kom fuldstændig tilsandet tilbage fra udgravningsfeltet. Nogle af deltagerne påstod ligefrem, at de kunne hælde sand ud ørerne.

De praktiske opgaver gik på skift blandt deltagerne. Madholdet sørgede for aftensmad, hvis ikke lige der var aftalt en sejltur med museumsskibet *Viking* eller et aftenbesøg på

*Louie på 10 år har fundet en fin mikrolit.
Foto: Per Nielsen.*

*Mads leder efter mikrolitter, mens interesserede gæster kigger på.
Foto: Per Nielsen.*

*Helge Langkilde Rasmussen og Glenn Abramsson i hver deres hul.
Foto: Per Nielsen.*

Danmarks Forsorgsmuseum i Svendborg. Efter aftensmaden var der fælleshygge i spejderhytten, hvor der blev fortalt historier og snakket på kryds og tværs. Klokkeren nåede kun sjældent at blive 22, før folk krøb til køjs, og det var ikke fordi, Helge ikke kunne fortælle flere vittigheder – man var simpelthen bare dødtæt.

Der blev under udgravningen gjort flere forsøg på at digte en passende gravelejringsang. *Så soldervi, så fjoller vi, og så kneb det med rim – eller: Vi kravler op af hullet, vi kravler nedad igen. Det var vel nok en dejlig sang.* Mads var nok den, der kom tættest på noget mere sangbart. Melodien er *Jeg ved en lærkerede.*

*Jeg ved en gravelejr,
jeg siger gerne mer'.
Jeg finder mikrolitter;
men Eva finder fler.*

Maglemosekulturen

Maglemosekulturen er opkaldt efter fundstedet Maglemose ved Mullerup i Vestsjælland. Faktisk handler det lidt om amatørarkæologi, fordi det var en lille

Det er ikke for ingenting, vi kalder det en grave-lejr. Dette er blot et udsnit af de mange huller, som blev gravet under jubilæumslejren. Foto: Per Nielsen.

pige, der hed Anna, som i år 1900 ude i tørvemosen fandt nogle underlige hæklenåle (det var bentspidser fra fiskespyd), og hun viste dem til sin skolelærer for at få at vide, hvad det mon kunne være. Han var fornuftig nok til at sende "hæklenålene" videre til Nationalmuseet, der hurtigt fik sat en udgravning i gang.

*Flint fra et af de mere fundrige felter.
Foto: Per Nielsen*

Maglemosekultur er herefter blevet en international betegnelse for en nordeuropæisk skovjægerkultur i jægerstenalderens ældre del (fra ca. 8.900 til ca. 6.400 f.Kr.) Perioden kendetegnes ved, at der skete store forandringer såvel klimatisk som i levevilkår for planter, dyr og mennesker. Istiden var langt om længe slut. Nu begyndte en varmeperiode, hvor temperaturen steg fra gennemsnitligt ca. 10°C til 14-15°C i sommermånederne. Rensdyrerne drog mod køligere egne, og landet, der før havde været tundra, sprang i skov – en åben og lys birkeskov blandet med træer som bævreasp, pil, røn og fyr. Jægerens byttedyr blev i stedet kronvildt, rådyr, elg og urokse. Hasselnødder var også et yndet kosttilskud – og brændte hasselnøddeskaller er der blevet fundet mange af på Kirkeby Vænge.

Maglemoseflint

Maglemosetiden var en flintfattig tid, fordi man kun havde den overfladeflint, man kunne finde i skovbunden. I skovene var der meget få skrænter, hvor de større flintblokke var fritlagt. Det er ikke sikkert, at det lige præcis er sådan, at det hænger sammen, men maglemosetiden er kendetegnet ved meget små flintredskaber, især mikrolitter, små skarpe flintflækker, der monteret langs skaftet gjorde pilene til effektive dræbevåben. Urokse skelettet fra Vig, som er fra omkring 8.600 f.Kr., har spor efter tre af den slags pile – og urokse fra Prejlerup, fra ca. 6.400 f.Kr., blev ramt af mindst seks pile. Mikrolitter blev der fundet en del af på Kirkeby Vænge.

Det er også i Maglemoseperioden, at de første flintøkser – skiveøkser og kerneøkser – dukker op. Der er da også fundet en kerneøkse ved prøvegravningen

på Kirkeby Vænge og to mere i den sidste uge af gravelejren. Potteskår var der ingen grund til at lede efter, for man kendte ikke til keramik i Maglemosetiden. De har hverken kunnet koge en portion suppe eller lave sig en kop urtete. Men de har levet godt af uroksesteg og hasselnødder. Derfor var arkæologen ikke helt tilfreds, da Helge i den sidste udgravningsuge fandt skår af groftmagret keramik i sit hul. Vi må spændte vente på en datering.

Maglemosefolk

Man ved faktisk en del om, hvordan folk så ud dengang, bl.a. fordi den ældste dansker, Koelbjergmanden fra Fyn, er fra denne periode (dateret til ca. 8.000 f.Kr.) Maglemosemenneskene havde blå øjne ligesom mange af nutidens danskere, men de var kraftigere bygget og lemmeknogerne var forholdsvis korte og brede. De havde store øjenbrynsbuer, kraftige tyggemusklere og en fremstående kæbe. De har sikkert mindet mere om de indfødte i Australien; men alligevel viser DNA-analyser, at der er ca. 10% maglemosemenneske i nutidens indfødte danskere.

Maglemosefolket var jægere og samlere. Kirkeby Vænge har sandsynligvis været en boplads, hvor de har opholdt sig i længere perioder. Det mener arkæologerne, fordi der i uge 28 og 29 blev fundet rester af flere bålsteder. Hvor mange mennesker, der har boet på pladsen, kan man umiddelbart ikke sige noget om.

Formidling og omvisninger

Formidling er stort set lige så vigtigt som udgravning. Museet havde til det formål i udgravningsperioden opstillet Den Sorte Boks på Centrumpladsen i Svendborg. I boksen kunne folk se plancher om Harja og en video om den igangværende udgravning. Her blev der hver uge også udstillet nye fund fra udgravningen. I Kirkeby Vænge var der på hverdage kl. 14 omvisning for interesserede gæster på udgravningen. Der kom en del lokale beboere for at se, hvad der foregik.

Hvad så nu?

Nu, hvor udgravningen er slut, skal arkæologerne på Svendborg Museum i gang med at analysere de overraskende mange fund. Der er en masse flint, der skal sorteres og studeres. De mange spor af ildsteder betyder, at der måske findes spor af hyttetomter på pladsen. Det vil en fladeafdækning kunne afsløre. Nu håber

Svendborg Museum, at de kan få lov til at lave en sådan, inden der enten skal plantes til eller graves grus i området.

Maglemose-bopladsen ved Kirkeby Vænge viste sig at være et helt unikt sted. Heldigvis har Harjas udgravningslejr betydet, at arkæologerne har fået indsamlet virkelig meget materiale, som de kan arbejde videre med. Nu skal der søges fonde og skaffes midler, så at alle de spændende fund og den nye viden, de bringer med sig, kan blive bearbejdet og publiceret – til glæde for forskere og alle arkæologi-interesserede og for at sikre viden om denne boplads for eftertiden.

Per Nielsen

Medlem af Harja, deltager på gravelejren sammen med datteren Eva, svigersønnen Mads og børnebørnene Louie og Liva, finder af to kerneøkser og talrige mikrolitter under udgravningen.

Arkæolog Jakob Fink fortæller de besøgende på gravelejren om maglemosepladsen.

Foto: Per Nielsen

Mine oldtidsgys

Lucy Bergström

Måske var det besøget til Lascaux-hulen i 1962, inden den blev lukket for turister, som gav mig mit første oldtidsgys. Det var rystende for mig som 14-årig kunstnerspire at indse, at mennesker for 17.000 år siden var lige så dygtige til at tegne og male, som de dygtigste nutidskunstnere. Det rykkede oldtiden meget tæt på, og satte fantasien i gang. Hvad har man udtrykt med disse hule-malerier? Var det folks totemdyr, som blev bragt til live med de meget livagtige skildringer? Det er næppe et udpluk af de hverdagsdyr, som man kunne finde omkring hulen i Sydfrankrig – jeg ved fra senere studier, at de levede af rensdyr! Disse heste, mammutter, urokser, kronhjorte og kæmpehjorte, løver og en enkelt bjørn, var sikkert stenalderjægernes drømmedyr. Måske er deres billeder blevet malet under ceremonier, som hidkaldte deres ånder og fremmanede jagtlykke for stammen.

En lignende oplevelse skete for mig nogle år senere, da jeg flyttede fra USA til Danmark først i 1970'erne. Jeg læste en bog om Tollundmanden og hans fundomstændigheder, tolkning, mv. Her kom man ansigt til ansigt med en 2.000-årig person! Det var grænseoverskridende og satte igen min fantasi i højeste gear. Hvad havde denne mand oplevet, da han endte sine dage med en strikke om halsen i en offermose? Jeg kunne ikke lade være med at digte videre og fortalte mine børn en føljeton af en godnathistorie om to børn i jernalderen som stikker af fra deres landsby, fordi pigen skal ofres til guderne. De prøver at undgå andre mennesker, men det er folkevandringstiden, og Østjylland er fyldt med folk på vej sydpå. Børnene bliver taget til fange af en gruppe rejsende, men lader som om, de ikke forstår deres sprog. På den måde får de at

vide, at de skal sælges som slaver ved den næste handelsplads. De lader som ingenting, og med hjælp fra deres tamme ræv, lykkes det børnene at slippe væk. Og så sker der meget andet, før de kommer tørskoet til Fyn, hvor det har vist sig, at deres forældre stammer fra. Til sidst finder de Gudme, datidens Paris, og deres bedste-forældre.

Mine børn labbede disse historier i sig, og da de blev voksne, opmuntrede de mig til at skrive dem ned i en børnebog, selvfølgelig med illustrationer. Jeg havde lige illustreret en børnebog og var virkelig glad for arbejdsformen, hvor man kan koncentrere sig om ét projekt i længere tid. Ellers tegnede jeg illustrationer til reklamer, plakater, lavede portrætter og alt mulig andet, til og med botaniske tegninger til videnskabelige publikationer, mv. Ideen var meget tillokkende, men jeg følte, at jeg vidste for lidt om jernalderen til at kunne skrive og især illustrere noget om perioden. Hvilke dyr havde man dengang i Danmark? Hvilke redskaber havde de, hvilket tøj, tilhørsforhold, skikke og kvinderoller osv.? Jeg var nødt til at tage et sabbatsår og flytte til Danmark igen for at læse arkæologi på Moesgård for at få svarene. Heldigvis havde jeg mod til at kaste mig ud i det, og fik lov til at være gæstestuderende i et år i 1994. Det åbnede en helt nye verden for mig, og jeg har stort set ikke set tilbage. Børnebogen er kun halvvejs skrevet, fordi jeg blev ved med at læse arkæologi og oldnordisk, deltog i udgravninger, både mens jeg var på Moesgård og i Harja-regi. I Harja mødte jeg mange ligesindede og har nydt dette oldtidsfællesskab. Måske kommer børnebogen, når jeg nærmer mig de 80!

HARJA

ARKÆOLOGISK Forening

Den arkæologiske forening Harja fylder 50 år. Harja fik sit navn efter den kam, der ses her. Kammen er fundet i en våbenedlæggelse i Vimosen ikke langt fra Næsbyhoved Broby. Kammen er fra ca. 160 e.Kr. og bærer den ældste kendte runeindskrift i verden: Harja. Betydningen er omdiskuteret. Traditionelt opfattes ordet som navnet på kammens ejermand, men det kan også have noget med hår at gøre, som f.eks. kam.

Harja er en forening for alle med interesse for arkæologi. Foreningens formål er, kort fortalt, at samle amatørarkæologer, samarbejde med fagarkæologer, fremme interessen for arkæologi og gennem foredrag, undervisning, sammenkomster, ekskursioner og lignende at udvide kendskabet til den arkæologiske forskning. Foreningens jubilæum markeres bl.a. med denne jubilæumsbog, hvor temaet er glæden ved arkæologi. En hjerneforsker beskriver, hvad det egentlig er, der sker i hjernen, når man f.eks. finder en stenøkse og bliver vildt begejstret. En række fag- og amatørarkæologer skriver om særlige oplevelser i deres arbejde med/interesse for arkæologien – øjeblikke med stor glæde.

ISBN 978-87-94173-00-1

9 788794 173001 >

